

**PARAGA ING NOVEL *MANGGALAYUDA GUNTUR GENI*
ANGGITANIPUN ANY ASMARA**

Skripsi

Dipunajengaken dhateng FBS UNY
kangge Jangkepi Salah Satunggaling Sarat
minangka kangge Nggayuh Gelar Sarjana Pendidikan

dening:
Kus Harjanti
NIM 09205241023

**PROGRAM STUDI PENDIDIKAN BAHASA JAWA
JURUSAN PENDIDIKAN BAHASA DAERAH
FAKULTAS BAHASA DAN SENI
UNIVERSITAS NEGERI YOGYAKARTA
MARET 2014**

PASARUJUKAN

Skripsi kanthi irah-irahan *Panggaraping Paraga Wonten ing Novel
Manggalayuda Guntur Geni Anggitanipun Any Asmara* menika sampun pikantuk
palilah saking *pembimbing*
supados dipunandharaken wonten sangajengipun *Dewan Penguji*.

Yogyakarta, 10 Februari 2014

Pambimbing I,

Afendy Widayat, M. Phil

NIP. 19620416 199203 1 002

Yogyakarta, 10 Februari 2014

Pambimbing II,

Sri Harti Widyastuti, M. Hum

NIP. 19621008 198803 2 001

PANGESAHAN

Skripsi kanthi irah-irahan *Paraga ing Novel Manggalayuda Guntur Geni Anggitanipun Any Asmara* menika sampun dipunandharaken ing pendadaran wonten sangajenging *Dewan Penguji* tanggal 14 Maret 2014 saha dipuntetepaken lulus.

Asma	Jabatan	Tapak Asma	Tanggal
Dr. Purwadi, M.Hum.	Ketua Penguji		25 Maret 2014
Dra. Sri Harti Widyastuti, M.Hum.	Sekretaris Penguji		25 Maret 2014
Dr. Suwardi Endraswara, M.Hum.	Penguji I		26 Maret 2014
Drs. Afendy Widayat, M.Phil.	Penguji II		26 Maret 2014

Yogyakarta, 26 Maret 2014

Dekan Fakultas Bahasa dan Seni,

Prof. Dr. Zamzani, M. Pd.

NIP 19550505 198011 1 001

WEDHARAN

Kula ingkang tapak asma ing ngandhap menika:

Nama : Kus Harjanti

NIM : 09205241023

Jurusan : Pendidikan Bahasa Daerah

Lembaga : Universitas Negeri Yogyakarta

Irah-irahan Panaliten : *Paraga ing Novel Manggalayuda Guntur Geni*

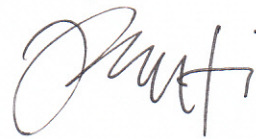
Anggitanipun Any Asmara.

Kula ngandharaken bilih skripsi menika saestu asil panaliten kula piyambak. Samangertos kula, *karya ilmiah* menika boten ngandhut *materi* ingkang kaserat dening tiyang sanes, kajawi perangan-perangan tartamtu ingkang kapendhet sarana kangge dhasar panyeratan kanthi nggatosaken tata cara saha paugeran panyeratan *karya ilmiah* kados adatipun.

Seratan ing wedharan menika kaserat kanthi saestu. Menawi kasunyatanipun kabukten bilih wedharan menika boten leres, bab menika dados tanggel jawab kula piyambak.

Yogyakarta, 10 Februari 2014

Panyerat,

Kus Harjanti

NIM. 09205241023

SESANTI

Aja Anggege Mangsa

Nggayuh kekajengan kedah jumbuh kaliyan paugeran.

Alon-Alon Waton Klakon

Nggayuh kekajengan dipunbetahaken telaten, waspada, sareh sinaosa
dipunbetahaken wekdal ingkang dangu.

PISUNGSUNG

Kula aturaken karya alit menika dhateng tiyang sepuh kekalih

Bapak Totok lan Ibu Dyah ingkang kula tresnani,

ugi kula aturaken kangge Mas Rio.

PRAWACANA

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

Puji syukur konjuk dhumateng Allah SWT ingkang sampun paring rahmat saha hidayah dhateng panyerat, satemah panyerat saged mujudaken skripsi menika kanthi lancar saha boten wonten perkawis ingkang dados reribeting lampah. Panaliten skripsi menika saged kawujud amargi wontenipun panyengkuyung saking mapinten-pinten tiyang. Awit saking menika, panaliti ngaturaken agunging panuwun dhateng pihak-pihak ing ngandhap menika.

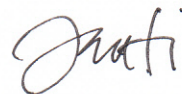
1. Bapak Prof. Dr. Rochmat Wahab, M. Pd. MA. minangka rektor Universitas Negeri Yogyakarta,
2. Bapak Prof. Dr. Zamzani, M. Hum. minangka dekan Fakultas Bahasa dan Seni Universitas Negeri Yogyakarta,
3. Bapak Dr. Suwardi Endraswara, M. Hum. minangka Ketua Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah ingkang sampun paring idin tumrap panaliti,
4. Bapak Afendy Widayat, M.Phil. minangka pembimbing I, ingkang sampun paring bimbingan saha piwulang tumrap panaliti kanthi sabar,
5. Ibu Sri Harti Widyastuti, M. Hum. minangka pembimbing II, ingkang sampun paring bimbingan saha piwulang tumrap panaliti kanthi sabar,
6. Bapak Dr. Suwardi Endraswara, M. Hum. minangka penasehat akademik ingkang sampun paring piwulang saha wejangan ing salaminipun panaliti ngangsu kawruh wonten Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah,
7. Bapak saha Ibu Dosen jurusan Pendidikan Bahasa Daerah maturnuwun awit saking kawruh, piwulang, saha pitutur salaminipun panaliti ngangsu kawruh ing Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah,

8. Ibu Dyah Sutrisni minangka tiyang sepuh, matur nuwun awit saking donga pangestu saha wejangan-wejanganipun, satemah panaliti saged mujudaken skripsi menika,
9. Sedaya kulawarga, matur nuwun awit saking sedaya pambiyantu ingkang boten saged kula sebataken satunggal mbaka satunggal,
10. Kanca-kanca Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah angkatan 2009 mliginipun kanca-kanca kelas A,
11. Kanca-kanca saperjuangan mliginipun Lestari, Andrerini, Heni, Wening, Harini, Fajar, Lisa, Erlin,
12. Mas Robastian Yudha Galvani ingkang sampun paring payengkuyung lan donga,
13. Sedaya tiyang ingkang sampun paring panyengkuyung.

Panaliti ngrumaos bilih skripsi menika taksih tebih saking ingkang nama sampurna, nanging panaliti gadhah pangajeng-ajeng sageda skripsi menika migunani tumrap pamaos. Mekaten kalawau atur sapala saking panaliti, mugi-mugi skripsi menika saged murakabi.

وَالشُّكْرُ لِلَّهِ وَرَحْمَتُهُ وَبَرَكَاتُهُ

Yogyakarta, 10 Februari 2014

Panyerat

WOSING ISI

	Kaca
KACA IRAH-IRAHAN	i
PASARUJUKAN	ii
PANGESAHAN	iii
WEDHARAN	iv
SESANTI	v
PISUNGSUNG.....	vi
PRAWACANA	vii
WOSING ISI	ix
DAFTAR TABEL	xiii
DAFTAR LAMPIRAN.....	xiv
SARINING PANALITEN	xv
BAB I. PURWAKA	
A. Dhasaring Panaliten	1
B. Underaning Perkawis	4
C. Watesaning Perkawis	4
D. Wosing Perkawis	5
E. Ancasing Panaliten.....	5
F. Paedahing Panaliten	5
G. Pangertosan.....	6
BAB II. GEGARAN <i>TEORI</i>	
A. Andharan Teori.....	8
1. Novel.....	8
2. <i>Teori Strukturalisme</i>	10
3. <i>Unsur Intrinsik</i>	11
4. Paraga	13

B. Panaliten ingkang <i>Relevan</i>	20
C. Nalaring Panaliten.....	22
BAB III. CARA PANALITEN	
A. Jinising Panaliten	24
B. <i>Data</i> saha Sumbering <i>Data</i>	24
C. Caranipun Ngempalaken <i>Data</i>	25
D. Pirantining Panaliten	25
E. Caranipun Nganalisis <i>Data</i>	27
F. Caranipun Ngesahaken <i>Data</i>	28
BAB IV. ASILING PANALITEN SAHA PIREMBAGANIPUN	
A. Asiling Panaliten.....	29
1. Ringkesaning Isi Novel <i>Manggalayuda Guntur Geni</i>	29
2. Jinising Paraga-Paraga ing Novel <i>Manggalayuda Guntur Geni</i> ...	32
3. <i>Peran</i> lan Watekipun Paraga ing Novel <i>Manggalayuda Guntur</i> <i>Geni</i>	35
B. Pirembagan	47
1. Jinising Paraga-Paraga ing Novel <i>Manggalayuda Guntur Geni</i> Anggitanipun Any Asmara	48
a. Jinising Paraga Miturut Tingkat Wigatosipun.....	49
b. Jinising Paraga Miturut Ginanipun <i>Penampilan</i> Paraga	50
c. Jinising Paraga Miturut Ewah Gingsiring Watekipun Paraga..	51
d. Jinising Paraga Miturut <i>Pencerminan</i> Paraga tumrap Manungsa ing Kasunyatan	52
2. <i>Peran</i> lan Watekipun Paraga ing Novel <i>Manggalayuda Guntur</i> <i>Geni</i> Anggitanipun Any Asmara.....	53
a. <i>Peran</i> Paraga Wonten Novel <i>Manggalayuda Guntur Geni</i>	53
1) Resi Guntur Wasesa	53
2) Guntur Maruta.....	55
3) Guntur Geni	57

4) Prabu Banjarsari	61
5) Jemblung.....	61
6) Bawor.....	63
7) Rara Suli	64
8) Tumenggung Surengpati.....	65
9) Retna Pandanwangi	67
10) Resi Tunggulmanik	71
11) Adipati Sundara	73
12) Jaran Kepang	74
13) Jaran Panoleh	75
14) Surengrana	76
15) Surengjurit	76
16) Jaran Dawuk	77
17) Jaran Guyang	78
18) Resi Sumbing.....	78
b. Watekipun Paraga Wonten Novel <i>Manggalayuda Guntur Geni</i>	79
1) Resi Guntur Wasesa	79
2) Guntur Maruta.....	87
3) Guntur Geni	89
4) Prabu Banjarsari	108
5) Jemblung.....	115
6) Bawor.....	125
7) Rara Suli	134
8) Tumenggung Surengpati.....	136
9) Retna Pandanwangi	138
10) Resi Tunggulmanik	145
11) Adipati Sundara	147
12) Jaran Kepang	154
13) Jaran Panoleh	155
14) Surengrana	155
15) Surengjurit	157

16) Jaran Dawuk	160
17) Jaran Guyang	162
18) Resi Sumbing.....	163
BAB V. PANUTUP	
A. Dudutan	169
B. Pamrayogi.....	170
C. <i>Implikasi</i>	171
DAFTAR PUSTAKA	172
LAMPIRAN.....	173

DAFTAR TABEL

TABEL	Kaca
Tabel 1. Tabel Kertu <i>Data</i> Jinising Paraga ing Novel <i>Manggalayuda Guntur</i> Geni.....	26
Tabel 1a. Tabel Kertu <i>Data</i> Jinising Paraga Miturut <i>Tingkat</i> Wigatosipun ing Novel <i>Manggalayuda Guntur Geni</i>	26
Tabel 1b. Tabel Kertu <i>Data</i> Jinising Paraga Miturut Ginanipun Tampilan Paraga ing Novel <i>Manggalayuda Guntur Geni</i>	26
Tabel 1c. Tabel Kertu <i>Data</i> Jinising Paraga Miturut Ewah-Gingsiring Watekipun ing Novel <i>Manggalayuda Guntur Geni</i>	26
Tabel 1d. Tabel Kertu <i>Data</i> Jinising Paraga Miturut <i>Pencerminan</i> Paraga tumrap Manungsa saking Kasunyatan ing Novel <i>Manggalayuda</i> <i>Guntur Geni</i>	26
Tabel 2. Tabel Kertu <i>Data Peran</i> lan Watekipun Paragaing Novel <i>Manggalayuda Guntur Geni</i>	27
Tabel 1. Tabel Asil Jinising Paraga-Paraga ing Novel <i>Manggalayuda Guntur</i> <i>Geni</i>	32
Tabel 2. Tabel Asil <i>Peran</i> lan Watekipun Paraga ing Novel <i>Manggalayuda</i> <i>Guntur Geni</i>	36
Tabel 1. Tabel Lampiran Jinising Paraga-Paraga ing Novel <i>Manggalayuda</i> <i>Guntur Geni</i>	173
Tabel 2. Tabel Lampiran <i>Peran</i> lan Watekipun Paraga ing Novel <i>Manggalayuda Guntur Geni</i>	183

DAFTAR LAMPIRAN

LAMPIRAN	Kaca
Lampiran 1. Tabel Kertu <i>Data</i> Jinising Paraga-Paraga ing Novel <i>Manggalayuda Guntur Geni</i>	173
Lampiran 2. Tabel Kertu <i>Data</i> Watekipun Paraga ing Novel <i>Manggalayuda Guntur Geni</i>	183
Lampiran 3. Novel <i>Manggalayuda Guntur Geni</i>	221

PARAGA ING NOVEL *MANGGALAYUDA GUNTUR GENI* ANGGITANIPUN ANY ASMARA

dening
Kus Harjanti
NIM 09205241023

SARINING PANALITEN

Panaliten menika ancasipun ngandharaken *peran* lan watek paraga ing novel *Manggalayuda Guntur Geni*; lan jinising paraga-paraga ing novel *Manggalayuda Guntur Geni*. Wujud panaliten menika dipunrembag kanthi madosi watekipun paraga lajeng saking watekipun paraga saged dipunlebetaken ing jinising paraga-paraga.

Panaliten menika ngginakaken *metode* panaliten *deskriptif*. *Subjek* panaliten inggihmenika novel *Manggalayuda Guntur Geni*. *Data* dipunkempalaken mawi cara maos saha nyerat. Piranti ing panaliten inggih menika kertu *analisa data*. *Data* ingkang sampun dipunpanggihaken lajeng dipunanalisis mawi *teori strukturalisme* mliginipun *unsur struktur* babagan paraga. Caranipun ngesahaken *data* wonten panaliten menika mawi *validitas semantis* saha *reliabilitas interrater, reliabilitas intrarater*.

Asiling panaliten nedahaken: (1) paraga ingkang gadhah *peran* lan watek paling jangkep inggih menika Guntur Geni, Resi Guntur Wasesa, Retna Pandanwangi, Jemblung, Bawor, Prabu Banjarsari, Rara Suli, Surengrana, Adipati Sundara, lan Jaran Dawuk. Ananging wonten ugi paraga ingkang gadhah *peran* lan watek boten jangkep inggih menika Guntur Maruta, Surengjurit, Tumenggung Surengpati, Resi Tunggulmanik, Resi Sumbing, Jaran Kepang, Jaran Panoleh, lan Jaran Guyang. Guntur Geni minangka paraga ingkang gadhah *peran* lan watek paling jangkep. (2) Paraga utama inggih menika Guntur Geni lan Resi Guntur Wasesa; dene paraga tambahan inggih menika Surengrana, Surengjurit, Retna Pandanwangi, Jemblung, Bawor, Prabu Banjarsari, Tumenggung Surengpati, Resi Tunggulmanik, Rara Suli, Guntur Maruta, Resi Sumbing, Adipati Sundara, Jaran Kepang, Jaran Panoleh, Jaran Dawuk, lan Jaran Guyang. Paraga *protagonis* inggih menika Guntur Geni, Resi Guntur Wasesa, Surengrana, Surengjurit, Retna Pandanwangi, Jemblung, Bawor, Prabu Banjarsari, Tumenggung Surengpati, Resi Tunggulmanik, Rara Suli, lan Guntur Maruta; dene paraga *antagonis* inggih menika Resi Sumbing, Adipati Sundara, Jaran Kepang, Jaran Panoleh, Jaran Dawuk, lan Jaran Guyang. Paraga *statis* inggih menika Retna Pandanwangi, Jemblung, Bawor, Prabu Banjarsari, Tumenggung Surengpati, Resi Tunggulmanik, Rara Suli, Guntur Maruta, Resi Sumbing, Adipati Sundara, Jaran Kepang, Jaran Panoleh, Jaran Dawuk, lan Jaran Guyang; dene paraga *berkembang* inggih menika Guntur Geni, Resi Guntur Wasesa, Surengrana, lan Surengjurit. Sedaya paraga ing novel *Manggalayuda Guntur Geni* kalebet paraga *tipikal*.

BAB I PURWAKA

A. Dhasaring Panaliten

Kathah novel Jawa ingkang sampun dados panaliten ing panaliten skripsi Program Studi Pendidikan Bahasa Daerah FBS UNY mliginipun novel-novel ingkang kaanggit taun 1960 dumugi taun 1990. *Tema* novel Jawa rikala jaman semanten ngandharaken babagan perkawis nagara ingkang saweg madeg, ngandharaken babagan detektif, ngandharaken babagan kulawarga, lan sanesipun.

Unsur intrinsik inggih menika *unsur struktural* ingkang dados panyengkuyung wonten salebeting karya sastra. *Unsur intrinsik* karya sastra awujud *tema*, *konflik*, paraga, *alur*, watekipun paraga, lelewaning basa, *latar*, *amanat*, *point of view*, lan sapanunggalanipun. *Tema*, *konflik*, lan paraga minangka *unsur-unsur* ingkang wigatos sanget ing novel. Katiga unsur menika dadosaken cariyos setunggal lan cariyos sanesipun gadhah sesambetan.

Novel namung gadhah setunggal *tema* utama kemawon nanging wonten *tema-tema* tambahan ingkang dados panyengkuyung *tema* utama. Novel ugi namung gadhah setunggal *konflik* utama. *Konflik* sanesipun namung nyengkuyung *konflik* utama kemawon. Pangripta ingkang badhe ngandharaken *konflik* utama kedah nampilaken paraga-paraga. Paraga inggih menika lakoning cariyos ingkang gadhah watek piyambak-piyambak.

Miturut Padmopuspito (1980: 15), caranipun pangripta ngandharaken watekipun paraga ing karya sastra *miturut* saking paraganipun inggih menika 1) saking *fisiologis* inggih menika pangripta ngandharaken watekipun paraga saking kawontenaning badan, pasuryan, jinising kelamin, yuswa, rikma, lathi, grana,

mustaka, rasukan, badan, cacading badan; 2) saking *psikologis* inggih menika pangripta ngandharaken watekipun, *emosi*, kapitadosanipun, lelampahanipun, tindak-tanduk, *mentalitas*, intelektualitasipun; lan 3) saking *sosiologis* inggih menika pangripta ngandharaken agami, pendidikan, *status sosial*, *suku bangsa*, *jabatan*, *lingkungan* kulawarga, pakaryan.

Paraga ing novel kaperang dados gangsal perangan inggih menika paraga ingkang miturut *tingkat* wigatosipun inggih menika paraga utama lan paraga tambahan; paraga ingkang miturut ginanipun *penampilan* paraga inggih menika paraga *protagonis* lan paraga *antagonis*; paraga ingkang miturut watekipun inggih menika paraga *sederhana* lan paraga *bulat*; paraga ingkang miturut ewah-gingsiring watekipun paraga inggih menika paraga *statis* lan paraga *berkembang*; lan paraga ingkang miturut *pencerminan* paraga tumrap manungsa saking kasunyatan inggih menika paraga *tipikal* lan paraga *netral*.

Jinising paraga-paraga ingkang badhe dipunandharaken ing panaliten menika namung paraga miturut *tingkat* wigatosipun, paraga miturut ginanipun *penampilan*, paraga miturut ewah-gingsiring watekipun, lan paraga miturut *pencerminan* paraga tumrap manungsa saking kasunyatan. Jinising paraga-paraga ing nginggil kados mekaten badhe dipunrembag ing panaliten menika.

Novel inggih menika salah satunggaling karya sastra *fiksi* ingkang gadhah paraga saking kasunyatan lan wosing cariyos kedah *imajinatif*. Wonten kathah novel ingkang saged katingal salah satunggaling paraga ingkang dados irah-irahaning novel. Panaliti nandhingaken novel *Manggalayuda Guntur Geni* anggitanipun Any Asmara kaliyan novel *Astirin Mbalela* anggitanipun Peni utawi Suparto Brata supados langkung cetha bab ingkang narik kawigatosan panaliti.

Miturut panaliti, saking kalih novel menika ingkang langkung *imajinatif* inggih menika novel *Manggalayuda Guntur Geni*.

Novel *Manggalayuda Guntur Geni* ngandharaken antawisipun bab nagara, tresna sih, kulawarga, lan sapanunggalanipun nanging novel *Astirin Mbalela* ngandharaken antawisipun tresna sih, kulawarga, lan sapanunggalanipun. Jaman samenika novel babagan nagara utawi praja menika awis sanget, beda kaliyan novel *Astirin Mbalela* ingkang nyariosaken babagan *detektif* ingkang sampun kathah kacariyosaken. Awit saking menika panaliti milih novel *Manggalayuda Guntur Geni* anggitanipun Any Asmara.

Novel *Manggalayuda Guntur Geni* anggitanipun Any Asmara kapilih dados *objek* panaliten amargi paraga ing novel *Manggalayuda Guntur Geni* menika narik kawigatosan panaliti. Paraga ing novel *Manggalayuda Guntur Geni* kapilih dening panaliti amargi saking irah-irahan novel *Manggalayuda Guntur Geni*, saged katingal menawi novel *Manggalayuda Guntur Geni* menika wonten salah satunggaling paraga ingkang dados irah-irahaning novel. Sasampunipun dipunwaos saged dipundudut bilih Guntur Geni menika dados paraga utama ing novel *Manggalayuda Guntur Geni*. Sedaya perangan *peran* lan watekipun paraga badhe dipunrembag kanthi cetha ing panaliten menika.

Ing novel *Manggalayuda Guntur Geni* dipuncariyosaken praja Sigaluh gadhah tigang golongan prajurit inggih menika prajurit pribadhinipun Sang Prabu ingkang dumadi saking laskar Srikandhi, prajurit minangka kangge nanggulangi ing sajroning praja Sigaluh, lan prajurit penggempur ing yuda. Praja Sigaluh gadhah prajurit ingkang beda saking praja sanesipun inggih menika laskar Srikandhi utawi prajurit wadon ingkang saged tandhing ing yuda. Aji-aji ingkang

dipunkuwasani saben paraga lan prajurit-prajurit ing praja Sigaluh ingkang narik kawigatosan panaliti.

Saking ukara-ukara ing nginggil menika saged dipunpendhet dudutan panaliten menika badhe ngrembag paraga lan sumbering *data* inggih menika novel *Manggalayuda Guntur Geni*. Irah-irahan panaliten inggih menika “Paraga ing Novel *Manggalayuda Guntur Geni* Anggitanipun Any Asmara”.

B. Underaning Perkawis

Miturut dhasaring panaliten ing nginggil, wonten perkawis ingkang saged dados underaning perkawis inggih menika makaten.

1. *Unsur intrinsik* ing karya sastra.
2. Jinising paraga-paraga ing novel *Manggalayuda Guntur Geni*.
3. *Peran* lan watek paraga ing novel *Manggalayuda Guntur Geni*.
4. Gayutanipun paraga setunggal kaliyan paraga sanesipun ing novel *Manggalayuda Guntur Geni*.

C. Watesaning Perkawis

Watesaning perkawis ingkang saged dipunpendhet saking underaning perkawis inggih menika makaten.

1. Jinising paraga-paraga ing novel *Manggalayuda Guntur Geni*.
2. *Peran* lan watek paraga ing novel *Manggalayuda Guntur Geni*.

D. Wosing Perkawis

Wosing perkawis saking watesaning perkawis ing nginggil inggih menika makaten.

1. Menapa kemawon jinising paraga-paraga ing novel *Manggalayuda Guntur Geni*?
2. Kados pundi *peran* lan watek paraga ing novel *Manggalayuda Guntur Geni*?

E. Ancasing Panaliten

Miturut wosing perkawis ing nginggil, ancasing panaliten inggih menika makaten.

1. Ngandharaken jinising paraga-paraga ing novel *Manggalayuda Guntur Geni*.
2. Ngandharaken *peran* lan watek paragaing novel *Manggalayuda Guntur Geni*.

F. Paedahing Panaliten

Paedahing panaliten wonten kalih inggih menika makaten.

1. Paedah teoretis

Paedah teoretis inggih menika panaliten saged migunani kangge ingkang maos lan panaliti piyambak. Panaliten menika saged paring pangertosan ingkang langkung cetha babagan “Paraga ing Novel *Manggalayuda Guntur Geni*” lan tuladhanipun ing novel utawi cariyos, dadosaken ingkang maos saged mangertos babagan paraga-paraga ingkang sampun kaperang.

2. Paedah praktis

Paedah praktis inggih menika panaliten saged paring *informasi* babagan paraga ing novel lan saged nambah ngelmu ingkang langkung cetha kangge

panaliti lan mahasiswa Fakultas Bahasa dan Seni UNY ingkang maos panaliten menika. *Objek* panaliten menika saged dipunlajengaken kangge mahasiswa Fakultas Bahasa dan Seni UNY ngginakaken irah-irahan ingkang langkung narik kawigatosan.

G. Pangertosan

Miturut panaliten kanthi irah-irahan “Paraga Ing Novel *Manggalayuda Guntur Geni*” kedah wonten tembung-tembung ingkang dipunwatesi pangertosanipun inggih menika makaten.

1. Paraga

Panaliten menika badhe ngandharaken jinising paraga miturut *tingkat* wigatosipun kaperang dados paraga utama lan paraga tambahan; miturut ginanipun *penampilan* paraga kaperang dados paraga *protagonis* lan paraga *antagonis*; miturut ewah-gingsiring watekipun paraga kaperang dados paraga *statis* lan paraga *berkembang*; lan ingkang pungkasan miturut *pencerminan* paraga tumrap manungsa saking kasunyatan kaperang dados paraga *tipikal* lan paraga *netral*. Paraga-paraga badhe dipunrembag jinising paraga lajeng dipunandharaken watekipun saben paraga.

Panaliten menika ugi badhe ngandharaken *peran* lan watekipun paraga. Caranipun pangripta ngandharaken watekipun paraga ing karya sastra miturut saking paraganipun inggih menika 1) saking *fisiologis*; 2) saking *psikologis*; lan 3) saking *sosiologis*. Sedaya paraga badhe dipunrembag *peran* lan watekipun kanthi andharan ing nginggil.

2. Novel

Novel inggih menika salah satunggaling karya sastra modern ingkang ngandhut paraga-paraga saking kasunyatan. Wosing novel ngandhut cariyos ingkang *imajinatif*. Novel gadhah unsur *intrinsik* lan unsur *ekstrinsik* ingkang kompleks utawi jangkep.

3. *Manggalayuda Guntur Geni*

Manggalayuda inggih menika senopati prang (*pimpinan*). Novel *Manggalayuda Guntur Geni* inggih menika salah satunggaling novel basa Jawi ingkang kaanggit dening Any Asmara ingkang ngandharaken nagara ingkang saweg madeg lan saweg madosi manggalayuda utawi senopati kangge benteng nagara menika.

4. Any Asmara

Any Asmara inggih menika salah satunggaling panganggit kondhang ingkang ngripta novel-novel ingkang wosipun tresna sih. Novel-novel anggitanipun Any Asmara ngemu budi pakarti ingkang dipuntambah prastawa ingkang ngedab-edabi. Novel-novel anggitanipun Any Asmara sanesipun inggih menika Anteping Tekad, Donyaning Peteng, Tangise Kenya Ayu, Korbaning Katresnan, lan sapanunggalanipun.

BAB II GEGARAN TEORI

A. Andharan Teori

1. Novel

Miturut Nurgiyantoro tembung novel asaling saking basa Itali *novella* ingkang saged dipunwastani salah satunggaling karya sastra ingkang boten dawa lan ugi boten cekak (2010: 9-10). Pamanggihipun Nurgiyantoro sami kaliyan pamanggihipun Sayuti (2000: 29) inggih menika novel menika boten dawa sanget ugi boten cekak. Kathahing kaca ing novel langkung kathah tinimbang ing cerkak nanging boten wonten paugeran babagan dawa cendhaking novel. Novel saged ngandharaken cariyos kanthi cetha lan langkung kathah *klimaks* ingkang jangkep sanget. Novel lan cerkak sami-sami ngemot *unsur pembangun* inggih menika *unsur intrinsik* lan *unsur ekstrinsik*.

Pamanggihipun sanesipun saking Forster (1971: 34) bilih novel inggih menika cariyos prosa ingkang dawa. Cacahipun tembung antawis 50.000 tembung. Aspek novel menika ngandharaken cariyos pagesangan lan *nilai-nilai* pagesangan kanthi cara tartamtu. Pamanggihipun Sayuti sami kaliyan pamanggihipun Stanton (1965: 44) bilih novel lan cerkak sami-sami ngemot *unsur intrinsik* lan *unsur ekstrinsik*, nanging novel lan cerkak menika wonten bedanipun inggih menika ing dawanipun cariyos. Novel langkung dawa tinimbang cerkak saengga novel saged ngandharaken sipat lan prastawa *sosial* kanthi langkung cetha. Novel saged ngandharaken perkawis ingkang jangkep saengga saged ugi ngandharaken donya ingkang jangkep.

Dadosipun, novel inggih menika salah satunggaling karya sastra ingkang ngandharaken cariyos pagesangan paraga-paraganipun lan *nilai-nilai* pagesanganipun. Cacahing tembung ing novel inggih menika 50.000 tembung. Novel ngandharaken cariyos paraga ingkang langkung kathah dipuncariyosaken inggih menika paraga utama.

Novel lan cerkak saged dipunbedakaken saking *unsur intrinsik* lan *unsur ekstrinsik* ingkang *variatif* sanget, menawi *unsur intrinsik* lan *unsur ekstrinsik* cerkak langkung sakedhik tinimbang novel. *Unsur intrinsik* lan *unsur ekstrinsik* novel langkung jangkep tinimbang cerkak. *Alur* cerkak namung gadhah setunggal *alur* ananging *alur* novel langkung saking setunggal *alur* inggih menika setunggal *alur* utama gadhah sub-subplot tambahan. *Alur* utama menika ngandharaken sarining perkawis ingkang dipuncariyosaken ing novel nanging *alur* tambahan menika nyengkuyung *alur* utamanipun lan ugi gadhah gayutan kaliyan *alur* utama.

Tema novel sami kaliyan *alur* novel ingkang langkung saking setunggal. *Tema* novel gadhah setunggal *tema* utama lan *tema-tema* tambahan. *Tema* tambahan menika ginanipun sami kaliyan *alur* tambahan inggih menika kedah nyengkuyung *tema* utama lan ugi gadhah gegayutan kaliyan *tema* utama. Paraga novel adatiipun dipunandharaken kanthi langkung cetha. *Latar* novel ngandharaken *latar* papan, *latar* wektu, *latar sosial* lan *latar swasana* kanthi cetha. Ngandharaken *latar* novel prayoginipun langkung cetha menawi perlu kemawon, boten sedaya *latar* kedah dipunandharaken kanthi cetha. Paraga novel adatiipun ngandharaken babagan ciri *fisiologis* paraga, swasana *sosial* paraga,

tindak-tanduk paraga, watekipun paraga, gayutanipun paraga setunggal kaliyan paraga sanesipun, lan sapanunggalanipun.

Watekipun paraga ing novel langkung jangkep tinimbang watekipun paraga ing cerkak. Watekipun paraga ing novel saged ngrembaka nanging watekipun paraga ing cerkak boten saged ngrembaka, ajeg kemawon. Novel ingkang badhe dipunrembag ing panaliten inggih menika novel *Manggalayuda Guntur Geni*. Novel *Manggalayuda Guntur Geni* inggih menika salah satunggaling novel ingkang dipunanggit dening Any Asmara. Ing novel *Manggalayuda Guntur Geni* menika dipunandharaken kanthi cetha babagan paraga-paraganipun. Saking irah-irahanipun kemawon sampun cetha menawi wonten salah satunggaling paraga.

2. Teori Strukturalisme

Miturut Kutha Ratna tembung *struktur* asalipun saking basa Latin *structura* (2009: 88). *Structura* inggih menika *bentuk* utawi *bangunan*. *Bentuk* ingkang dipunandharaken inggih menika karya sastra. Miturut Nurgiyantoro (2010: 36-37) *strukturalisme* inggih menika *kajian hubungan antarunsur pembangun karya yang bersangkutan*. Perkawis *unsur pembangun* karya sastra lan gayutanipun antarunsur minangka perkawis ingkang wigatos ing *teori strukturalisme*. *Unsur-unsur pembangun* karya sastra antawisipun *alur*, *paraga*, *latar*, *tema*, *point of view*, lelewaning basa, lan sapanunggalanipun.

Pamanggihipun Nurgiyantoro sami kaliyan pamanggihipun Kutha Ratna (2009: 91-93), *strukturalisme* inggih menika *paham* babagan *unsur-unsur* awujud struktur karya sastra lan gayutanipun *antarunsur*. *Teori strukturalisme* ing

panaliten menika namung badhe ngandharaken babagan *unsur* minangka *pembangun* karya sastra kemawon, boten badhe ngandharaken babagan *hubungan antarunsur pembangun* karya sastra ingkang saged nuwuhaken makna ingkang wutuh. *Unsur* minangka *pembangun* karya sastra inggih menika *unsur intrinsik* lan *unsur ekstrinsik* wonten salebeting karya sastra.

Panaliten ingkang ngginakaken *teori strukturalisme* langkung *objektif* amargi panaliten namung miturut karya sastra ingkang dipunrembag. Panaliten menika ngginakaken *teori strukturalisme* amargi panaliten badhe ngandharaken babagan *unsur intrinsik* karya sastra kemawon mliginipun paraga ing salebeting karya sastra. Panaliten menika kedah ngandharaken *unsur pembangun* karya sastra inggih menika paraga-paraga ing novel *Manggalayuda Guntur Geni* kanthi *objektif*.

3. *Unsur Intrinsik*

Karya sastra inggih menika *struktur* ingkang jangkep. Ingkang dipunwastani *struktur* ingkang jangkep inggih menika *unsur intrinsik* lan *unsur ekstrinsik*. Karya sastra saged dipunanalisis kanthi ngandharaken *unsur-unsur pembangun* karya sastra. *Unsur pembangun* karya sastra sami kaliyan *struktur* ingkang jangkep inggih menika *unsur intrinsik* lan *unsur ekstrinsik*.

Unsur intrinsik inggih menika salah satunggaling *unsur* ingkang dados *pembangun* karya sastra. Miturut Nurgiyantoro (2010: 23), *unsur intrinsik* menika maneka warna antawisipun *tema*, *alur*, *paraga*, watekipun *paraga*, *amanat*, *sudut pandang*, lelewaning *basa*, *latar*, lan sapanunggalanipun. *Tema* inggih menika dhasaring *cariyos*. *Alur* inggih menika dalaning *cariyos*. *Paraga-paraga* inggih

menika *pelaku cerita* wonten salebeting waosan. Watekipun paraga inggih menika watekipun *pelaku cerita*. *Amanat* inggih menika pesen ingkang badhe dipunandharaken kaliyan pangripta. *Sudut pandang* katingal saking *kata ganti orang* ingkang dipunginakaken pangripta. Lelewaning basa inggih menika tembung ingkang ngangge *imajinasi* ingkang langkung inggil. *Latar* kaperang dados tiga inggih menika *latar* papan, wektu, lan *sosial*.

Pamanggihipun Nurgiyantoro beda kaliyan pamanggihipun Stanton (ing Nurgiyantoro, 2010: 25) bilih *unsur pembangun* novel saged kaperang dados tiga inggih menika *fakta cerita*, *tema cerita*, lan *sarana pengucapan (sastra)*. *Fakta cerita* inggih menika *unsur* fiksi ingkang kadadosanipun katingal kanthi faktual. *Tema* saged ugi dipunsebat *ide* cariyos inggih menika dhasaring cariyos ingkang asalipun saking pagesangan padintenan. *Sarana pengucapan (sastra)* inggih menika *teknik* ingkang dipunginakaken pangripta kangge nyusun *detil-detil* cariyos awujud *ironi*, *simbolisme*, *sudut pandang*, *gaya bahasa*, lan *nada*.

Dadosipun *unsur intrinsik* menika saged kaperang dados *tema*, *alur*, *paraga*, *amanat*, *point of view*, lelewaning basa, *latar*, lan sapanunggalanipun. Sedaya *unsur intrinsik* menika mesthi ing cariyos-cariyos. Ing panaliten menika namung badhe dipuntliti ngengingi babagan paraga. Paraga-paraga saged kaperang dados paraga utama, paraga tambahan, lan sapanunggalanipun. Watekipun paraga saged kaperang dados saking *fisiologis*, saking *psikologis*, lan saking *sosiologis*. Panaliten menika namung badhe ngandharaken babagan *peran* lan watekipun paraga; jinising paraga-paraga ing novel *Manggalayuda Guntur Geni* kemawon supados andharan asiling panaliten saged langkung cetha.

4. Paraga

Paraga minangka *unsur* ingkang wigatos sanget ing novel. Wujuding paraga menika kados dene manungsa ing kasunyatan. Saben manungsa gadhah watekipun piyambak-piyambak sami kaliyan manungsa ingkang dipunripta dening pangripta ing karya sastra. Tindak tanduking paraga andharan pangripta saking tindak tanduking manungsa. Sedaya ingkang gayut kaliyan paraga menika dipunpendhet saking manungsa. Dadosipun, paraga inggih menika andharan manungsa ing waosan.

Paraga inggih menika ngemot *peran* lan watek paraga. Miturut Stanton (1965: 17) bilih ingkang dipunwastani paraga inggih menika makaten.

“The term “character” is commonly used in two ways: it designates the individuals who appear in the story, as in “How many characters are there?”, and it refers to the mixture of interests, desires, emotions, and more principles that makes up each of these individuals, as in “How would you describe his character?” Most stories contain a central character, change either in him or in our attitude toward him.”

Pamanggihipun Stanton bilih pangertosan paraga wonten kalih inggih menika wonten paraga-paraga ing salebeting cariyos, cacahing *peran* paraga ing salebeting cariyos, lan ugi *emosi* utawi watekipun paraga-paraga ingkang ing salebeting cariyos. Kathah cariyos ingkang ngandharaken paraga utama ing saben kadadosan. Saben kadadosan menika saged ngewahi paraga utama utawi tindak tanduk pamaos dhateng paraga utama.

Pamanggihipun Stanton sami kaliyan pamanggihipun Nurgiantoro (2010: 165) bilih tegesipun tembung paraga wonten kalih inggih menika *peran* paraga wonten salebeting cariyos lan saged ugi watekipun paraga. *Peran* paraga lan watekipun paraga kedah dipundadosaken satunggal ingkang saged dipunwastani

paraga utawi *penokohan*. Paraga saged ngandharaken babagan ngrembakanipun paraga mliginipun watekipun paraga.

Miturut Wardani (2009: 40) bilih ingkang dipunwastani paraga inggih menika ngandharaken *peran* paraga lan watekipun paraga. *Peran* paraga lan watekipun paraga kedah manunggal amargi saben paraga gadhah watekipun piyambak-piyambak lan saking watekipun paraga menika, paraga gadhah *peran* kangge ngrembakanipun cariyos. Watekipun saben paraga ingkang beda-beda saged dados jalaran *konflik* saking awal cariyos dumugi pungkasan. Gayutan setunggal paraga kaliyan paraga sanesipun ingkang gadhah watek beda menika ugi saged dados jalaran *konflik*.

Dadosipun, paraga saged dipunwastani *peran* paraga lan watekipun paraga ing salebeting cariyos. *Konflik* saged dipuncariyosaken saking watekipun saben paraga ingkang beda-beda. Watekipun paraga ingkang becik, ugi ingkang ala. Watekipun paraga saged ugi kaperang dados watekipun saking *fisiologis*, saking *psikologis*, lan saking *sosiologis*. Ing ngandhap menika badhe dipunandharaken kanthi langkung cetha.

a. Watekipun Paraga

Watekipun paraga saged dipunandharaken kanthi *fisiologis*, *psikologis*, lan *sosiologis*. Ukara menika jumbuh kaliyan pamanggihipun Padmopuspito (1980: 15) bilih caranipun pangripta ngandharaken watekipun paraga ing karya sastra inggih menika 1) saking *fisiologis* inggih menika pangripta ngandharaken watekipun paraga saking kawontenaning badan, jinising kelamin, pasuryan, yuswa, rikma, lathi, grana, mustaka, rasukan, badan, cacading badan; 2) saking *psikologis* inggih menika pangripta ngandharaken watekipun paraga saking

mentalitas, lelampahanipun, kapitadosanipun, tindak-tanduk, intelektualitasipun, watekipun; lan 3) saking *sosiologis* inggih menika pangripta ngandharaken watekipun paraga saking *status sosial*, pakaryan, pendidikan, *jabatan*, lan *suku bangsa*.

Pamanggihipun Padmopuspito sami kaliyan pamanggihipun Widayat (2011: 120) bilih panggaraping paraga saged dipunandharaken kanthi *fisiologis*, *psikologis*, lan *sosiologis*. Saking *fisiologis* awujud rikma, jinising kelamin, badan, pasuryan, lan sapanunggalanipun. Saking *psikologis* awujud watekipun, kapitadosanipun, *emosi*, *inteligensi*, lan sapanunggalanipun. Saking *sosiologis* awujud agami, pendidikan, *kedudukan*, *jabatan*, *lingkungan* kulawarga, lan sapanunggalanipun.

Saking kalih pamanggih ing nginggil saged dipunpendhet dudutan bilih watekipun paraga saged dipunandharaken kanthi 1) *fisiologis* awujud kawontenaning badan, pasuryan, jinising kelamin, yuswa, rikma, lathi, grana, mustaka, rasukan, badan, cacading badan; 2) *psikologis* awujud watekipun, *emosi*, kapitadosanipun, lelampahanipun, tindak-tanduk, *mentalitas*, intelektualitasipun; lan 3) *sosiologis* awujud agami, pendidikan, *status sosial*, *suku bangsa*, *jabatan*, *lingkungan* kulawarga, pakaryan.

b. Jinising Paraga

Paraga ing cariyos saged kaperang dados gangsal nanging jinising paraga ingkang dipundadosaken *teori* ing panaliten menika namung sekawan inggih menika makaten.

1) Miturut *tingkat* wigatosipun saged kaperang dados paraga utama lan paraga tambahan.

- 2) Miturut ginanipun *penampilan* paraga saged kaperang dados paraga *protagonis* lan paraga *antagonis*.
- 3) Miturut ewah-gingsiring watekipun paraga saged kaperang dados paraga *statis* lan paraga *berkembang*.
- 4) Miturut *pencerminan* paraga tumrap manungsa saking kasunyatan saged kaperang dados paraga *tipikal* lan paraga *netral*.

Ingang kapisan, miturut *tingkat* wigatosipun, paraga-paraga ing cariyos saged kaperang dados kalih inggih menika paraga utama lan paraga tambahan (Nurdiyantoro, 2010: 176-178). Ing ngandhap menika badhe kababar babagan paraga utama lan paraga tambahan.

1) Paraga Utama

Paraga utama inggih menika paraga ingkang dipuncariyosaken langkung kathah lan langkung utama tinimbang paraga sanesipun. Paraga utama saged ing saben kadadosan, *konflik* utawi paraga utama gadhah gayutan kaliyan *alur* saking wiwitan dumugi pungkasan. Paraga utama ing satunggal cariyos saged langkung saking satunggal nanging kautamanipun boten sami. Ingang saged nemtokaken kautaman saking kathahing paraga utama dipuncariyosaken lan pangaribawa tumrap pangrembakanipun *alur*.

2) Paraga Tambahan

Paraga tambahan inggih menika paraga ingkang dipuncariyosaken sakedhik kemawon, boten wigatos, lan dipuncariyosaken menawi gadhah gayutan kaliyan paraga utama kemawon. Saperangan paraga tambahan ugi paring pangaribawa tumrap pangrembakanipun *alur*.

Dadosipun, paraga ingkang saged paring pangaribawa tumrap pangrembakanipun *alur* utama lan dipuncariyosaken saking *alur* wiwitan dumugi *alur* pungkasan saged dipunwastani paraga utama. Paraga tambahan menika beda kaliyan paraga utama. Pangripta ngandharaken paraga tambahan namung sakedhik, saperlunipun kemawon lan namung paring sakedhik pangaribawa tumrap pangrembakanipun *alur*. Pamanggihipun Nurgiyantoro sami kaliyan pamanggihipun Sayuti (2000: 74) bilih paraga utama menika gadhah tigang titikan inggih menika paraga utama gadhah gayutan kaliyan *tema* utama; paraga utama gadhah gayutan kaliyan paraga sanesipun; paraga utama paring pangaribawa tumrap pangrembakaning *alur*; lan paraga utama asring dipuncariyosaken dening pangripta.

Saking ukara-ukara ing nginggil saged dipundudut inggih menika titikan paraga utama inggih menika (1) paraga utama gayutan kaliyan *tema* utama, (2) paraga utama gayutan kaliyan paraga sanesipun, (3) paraga utama paring pangaribawa tumrap pangrembakaning *alur*, lan (4) paraga utama paling asring kacariyosaken ing waosan. Titikan paraga tambahan inggih menika (1) paraga tambahan namung kacariyosaken menawi gadhah gayutan kaliyan paraga utama, (2) paraga tambahan kacariyosaken sakedhik, lan (3) saperangan paraga tambahan paring pangaribawa tumrap pangrembakaning *alur*.

Inkang kaping kalih, miturut ginanipun *penampilan* paraga, paraga-paraga ing cariyos saged kaperang dados kalih inggih menika paraga *protagonis* lan paraga *antagonis* (Nurgiyantoro, 2010: 178-181). Ing ngandhap menika badhe kababar babagan paraga *protagonis* lan paraga *antagonis*.

1) Paraga *Protagonis*

Paraga *protagonis* inggih menika paraga ingkang ngandharaken utawi kenging *konflik* lan *ketegangan*. Ingkang dados jalaran *konflik* lan *ketegangan* boten namung paraga-paraga *antagonis* saged ugi marabebaya, kacilakan, paugeran-paugeran *sosial*, lan sapanunggalanipun utawi saged dipunwastani kekiyatan *antagonistis* (*antagonistic force*).

2) Paraga *Antagonis*

Paraga *antagonis* inggih menika paraga ingkang dados jalaran *konflik* lan *ketegangan*. Ingkang dados jalaran *konflik* lan *ketegangan* saged ugi amargi kekiyatan *antagonistis* utawi *antagonistic force*.

Dadosipun, bedanipun paraga *protagonis* lan paraga *antagonis* inggih menika paraga *protagonis* ngandharaken utawi kenging *konflik* lan *ketegangan* nanging paraga *antagonis* menika ingkang dados jalaran *konflik* lan *ketegangan*. Paraga *protagonis* lan paraga *antagonis* taksih asring dipungayutaken kaliyan paraga utama lan paraga tambahan saengga dados paraga utama-*protagonis*, paraga utama-*antagonis*, paraga tambahan-*protagonis*, lan paraga tambahan-*antagonis*. Bedanipun kalih paraga menika asipat *penggradasian* kemawon. Titikan paraga *antagonis* inggih menika paraga ingkang dados jalaran *konflik*. Titikan paraga *protagonis* inggih menika (1) paraga ingkang kenging *konflik*, lan (2) paraga *protagonis* paling asring kacariyosaken ing waosan.

Ingkang kaping tiga, miturut watekipun paraga ingkang ewah-gingsiring, paraga saged kaperang dados kalih inggih menika paraga *statis* lan paraga *berkembang* (Nurgiyantoro, 2010: 188-190). Ing ngandhap menika badhe kababar babagan paraga *statis* lan paraga *berkembang*.

1) Paraga *Statis*

Paraga *statis* inggih menika watekipun paraga ingkang boten ngrembaka amargi kadadosanipun ing sakiwa tengenipun paraga. Paraga *statis* gadhah sipat ingkang boten ngrembaka saking cariyos wiwitan dumugi cariyos pungkasan. Paraga *statis* saged kaperang dados paraga *hitam* (*konotasi* minangka paraga ingkang gadhah watek ala) lan paraga *putih* (*konotasi* minangka paraga ingkang gadhah watek becik). Paraga-paraga kasebat saking wiwitan cariyos dumugi pungkasaning cariyos gadhah sipat ingkang ajeg, boten nate ngrembaka.

2) Paraga *Berkembang*

Paraga *berkembang* inggih menika paraga ingkang watekipun ngrembaka ingkang pikantuk pangaribawa saking *alur* cariyos. Paraga *berkembang* wonten *interaksi* kaliyan lingkungan alam lan sosial. Saking *interaksi* kaliyan lingkungan paring pangaribawa tumrap watekipun lan tindak tanduk paraga. Watekipun lan tindak tanduk paraga *berkembang* saged ngrembaka saking wiwitan cariyos dumugi pungkasaning cariyos, jumbuh kaliyan sedaya sambung rapetipun cariyos.

Dadosipun, watekipun paraga *statis* menika ajeg, boten nate ngrembaka saking wiwitan cariyos dumugi pungkasaning cariyos nanging watekipun paraga *berkembang* menika saged ngrembaka saking wiwitan cariyos dumugi pungkasaning cariyos lan jumbuh kaliyan sedaya sambung rapetipun cariyos. Ingkang kaping sekawan, miturut *pencerminan* paraga tumrap manungsa ing kasunyatan, paraga saged kaperang dados kalih inggih menika paraga *tipikal* lan paraga *netral* (Nurgiantoro, 2010: 190-194). Ing ngandhap menika badhe kababar babagan paraga *tipikal* lan paraga *netral*.

1) Paraga *Tipikal*

Paraga *tipikal* inggih menika paraga ingkang ngandharaken paraga miturut kasunyatan ingkang *eksistensinipun* ing kasunyatan. Pangripta ngandharaken paraga *tipikal* miturut kasunyatan. Pangripta ngandharaken paraga *tipikal* amargi pangripta badhe paring *amanat* dhateng pamaos.

2) Paraga *Netral*

Paraga *netral* inggih menika paraga *imajiner* ingkang *eksistensinipun* namung ing karya sastra kemawon. Paraga *netral* boten ngandharaken samubarang saking kasunyatan.

Dadosipun, paraga *tipikal* gadhah *intentional meaning* utawi makna ingkang *tersirat*, makna ingkang badhe dipunandharaken pangripta. Saking paraga *tipikal* menika, pangripta badhe paring *reaksi* utawi *tanggapan* tumrap paraga manungsa ing kasunyatan. Awit saking menika paraga *tipikal* kedah gayutan kaliyan manungsa ing kasunyatan. Paraga *netral* menika namung minangka paraga *imajiner* kemawon utawi namung ing karya sastra kemawon.

B. Panaliten ingkang Relevan

Panaliti ngginakaken asiling panaliten ingkang relevan kaliyan panaliten “Paraga ing Novel *Manggalayuda Guntur Geni* Anggitanipun Any Asmara” inggih menika:

1. “Perwatakan Tokoh Utama dalam Novel *Astirin Mbalela* Karangan Peni Sebuah Tinjauan Psikologi Sastra” dening Chendy Mayayuanita M. (2011). Panaliten Chendy Mayayuanita M. kaleksanan ing panyeratan skripsi Program Studi Pendidikan Bahasa Jawa Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah FBS UNY.

Panaliten Chendy Mayayuanita M. menika ngrembag babagan paraga lan watekipun saben paraga ing novel *Astirin Mbalela*. Asiling panaliten Chendy Mayayuanita M. saged migunani kangge panaliten panaliti. Panaliten panaliti ngginakaken asiling panaliten Chendy Mayayuanita M. kangge rujukan ananging ing gegaran teori beda. Panaliten Chendy Mayayuanita M. ngginakaken pendekatan psikologi sastra kanthi teori Kramadangsa Ki Ageng Suryomentaram. Panaliten panaliti namung ngginakaken pendekatan *objektif* kanthi teori *strukturalisme*. *Objek* panaliten ngandharaken novel ananging novel ingkang dipunrembag ugi beda. Panaliten Chendy Mayayuanita M. ngginakaken novel *Astirin Mbalela* anggitanipun Peni lan panaliten panaliti ngginakaken novel *Manggalayuda Guntur Geni* anggitanipun Any Asmara.

2. “Watak Kramadangsa Tokoh-Tokoh dalam Novel *Gawaning Wewatekan* Karya Kusumadigda” dening Ulufi Puji Astuti (2011). Panaliten Ulufi Puji Astuti kaleksanan ing panyeratan skripsi Program Studi Pendidikan Bahasa Jawa Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah FBS UNY. Panaliten Ulufi Puji Astuti ngandharaken babagan faktor watek lan tegesipun watek Kramadangsa paraga ing novel *Gawaning Wewatekan*. Panaliten Ulufi Puji Astuti ngginakaken pendekatan psikologi sastra kanthi teori Kramadangsa Ki Ageng Suryomentaram. Panaliten panaliti namung ngginakaken *pendekatan objektif* kanthi *teori strukturalisme*. Caranipun nganalisis *data* panaliten Yunita Ernawati sami kaliyan panaliten panaliti ngangge cara *deskriptif*. *Objek* panaliten Ulufi Puji Astuti ngginakaken novel *Gawaning Wewatekan* anggitanipun Kusumadigda, panaliten panaliti ngginakaken novel *Manggalayuda Guntur Geni* anggitanipun Any Asmara.

C. Nalaring Panaliten

Novel-novel Jawa kathah ingkang sampun dados panaliten mliginipun novel Jawa taun 1960 dumugi 1990. *Tema* novel-novel Jawa rikala jaman semanten kathah ingkang ngandharaken babagan negara ingkang saweg madeg lan babagan kulawarga. *Unsur intrinsik* antawisipun *tema*, *alur*, paraga, watekipun paraga, *latar*, *point of view*, *amanat*, lan sapanunggalanipun.

Paraga saged kaperang dados gangsal inggih menika miturut *tingkat* wigatosipun saged kaperang dados paraga utama lan paraga tambahan; miturut ginanipun *penampilan* paraga saged kaperang dados paraga *protagonis* lan paraga *antagonis*; miturut watekipun saged kaperang dados paraga *sederhana* lan paraga *bulat*; miturut ewah gingsiring watekipun paraga saged kaperang dados paraga *statis* lan paraga *berkembang*; lan miturut *pencerminan* paraga tumrap manungsa saking kasunyatan saged kaperang dados paraga *tipikal* lan paraga *netral* (Nurgiyantoro, 2010: 178-181).

Miturut Padmopuspito (1980: 15), caranipun pangripta ngandharaken watekipun paraga ing karya sastra miturut saking paraganipun inggih menika 1) saking *fisiologis*; 2) saking *psikologis*; lan 3) saking *sosiologis*. Paraga minangka *unsur intrinsik* ingkang wigatos sanget amargi ingkang dipuncariyosaken pangripta ing novel inggih menika paraga.

Panaliti nemtokaken paraga ing novel *Manggalayuda Guntur Geni* ingkang badhe dipunrembag ing panaliten menika amargi saking irah-irahan novel *Manggalayuda Guntur Geni*, saged katingal menawi novel *Manggalayuda Guntur Geni* menika wonten salah satunggaling paraga ingkang dados irah-irahaning novel. Saben paraga gadhah watek lan kasekten piyambak-piyambak. Saben

paraga nguwasani aji-aji ingkang boten sami antawis paraga setunggal kaliyan paraga sanesipun. Asiling panaliten badhe ngandharaken paraga ing novel *Manggalayuda Guntur Geni*.

BAB III

CARA PANALITEN

A. Jinising Panaliten

Panaliten paraga ing novel *Manggalayuda Guntur Geni* anggitanipun Any Asmara ngginakaken *metode* panaliten *deskriptif* lan *pendekatan objektif*. Paraga inggih menika salah satunggaling *unsur intrinsik*. Panaliten *deskriptif* inggih menika ngandharaken *data* ingkang jumbuh kaliyan watesaning perkawis. Miturut Kutha Ratna, (2009: 72-74) *pendekatan objektif* inggih menika analisis *unsur-unsur* ing salebeting waosan utawi *unsur-unsur* intrinsik. Dudutanipun panaliten *deskriptif* lan *pendekatan objektif* inggih menika panaliten ngandharaken tembung-tembung lan ukara-ukara saking karya sastra ingkang arupi *unsur intrinsik* ing salebeting waosan ingkang jumbuh kaliyan watesaning perkawis.

B. Data lan Sumbering Data

Panaliten menika ngginakaken panaliten *deskriptif*. Asiling panaliten *deskriptif* inggih menika *data deskriptif*. *Data deskriptif* ing panaliten menika awujud tembung-tembung lan ukara-ukara ing paragraf gegayutan kaliyan paraga saking novel *Manggalayuda Guntur Geni*. Panaliten menika mendhet lan nganalisis *data* jumbuh kaliyan watesaning perkawis. Sumbering *data* inggih menika novel *Manggalayuda Guntur Geni* anggitanipun Any Asmara ingkang kacithak wulan Desember taun 1982. Novel menika wonten 59 kaca ingkang awujud 8 bab inggih menika pertapan Watubelah, Manggalayuda Praja Sigaluh, perang tandhing, tumbak Kyai Wulung musna, ledhek Nyai Wungu, gandrunging

ati sing lagi nandhang kasmaran, Manggalayuda Agung gugur ing payudan, lan Resi Sumbing gugur ing payudan.

C. Caranipun Ngempalaken *Data*

Data wonten panaliten menika inggih menika *data deskriptif*. Caranipun ngempalaken *data deskriptif* ngginakaken teknik maos-nyerat (*baca-catat*). Cak-cakanipun teknik maos-nyerat inggih menika makaten.

1. Panaliti ngempalaken *data* kanthi maos teks kanthi tliti.
2. *Data* ingkang wonten sesambetanipun kaliyan paraga dipunserat ing kertu *analisa data*.
3. *Data* ingkang sampun dipunserat lajeng dipun*reduksi* utawi data dipunkirangi supados jumbuh kaliyan watesaning perkawis.
4. *Data* ingkang sampun dipun*reduksi* lajeng saged dipunrembag.

Panaliti ngginakaken teknik maos-nyerat amargi teknik menika trep kaliyan sipatipun sumbering *data* inggih menika *data* seratan awujud novel *Manggalayuda Guntur Geni*. Teknik maos-nyerat nggampilaken anggenipun panaliti ngecek *kebenaran* sumbering *data*.

D. Pirantining Panaliten

Panaliten menika ngandharaken babagan paraga ing novel. *Data* ingkang dipunkempalaken inggih menika *data deskriptif* saking novel *Manggalayuda Guntur Geni* saengga piranti ingkang dipunginakaken inggih menika kertu *analisa data*. Panaliti ngempalaken *data* ngginakaken kertu *analisa data*. Panaliti kedah damel *kategori-kategori data* saderengipun panaliti nyerat asiling panaliten. Kertu

analisa data dipunginakaken kangge nyerat *data deskriptif* saking novel ingkang dipunrembag supados panaliten menika saged kaleksanan kanthi *sistematis*. Panaliti pikantuk *data* lajeng *data* dipunperang miturut *kategori* paraga supados saged gampil nliti lan ngrembag *data*. Ing ngandhap menika wonten nem wujud kertu *analisa data* ingkang dipunginakaken ing panaliten kangge nyerat *data deskriptif* saking novel *Manggalayuda Guntur Geni*.

Tabel 1: Data Jinising Paraga ing Novel *Manggalayuda Guntur Geni*

a. Data Jinising Paraga Miturut Tingkat Wigatosipun ing Novel *Manggalayuda Guntur Geni*

No	Nama Paraga	Data Titikan	Utama/Tambahan	No. Data
1.				
2.				

b. Data Jinising Paraga Miturut Ginanipun Penampilan Paraga ing Novel *Manggalayuda Guntur Geni*

No	Nama Paraga	Data Titikan	Protagonis/Antagonis	No. Data
1.				
2.				

c. Data Jinising Paraga Miturut Ewah-Gingsiring Watekipun ing Novel *Manggalayuda Guntur Geni*

No	Nama Paraga	Data Titikan	Statis/Berkembang	No. Data
1.				
2.				

d. Data Jinising Paraga Miturut Pencerminan Paraga tumrap Manungsa saking Kasunyatan ing Novel *Manggalayuda Guntur Geni*

No	Nama Paraga	Data Titikan	Tipikal/Netral	No. Data
1.				
2.				

Tabel 2: *Data Peran lan Watek Paraga ing Novel Manggalayuda Guntur Geni*

No	Paraga	Peran/Watek	WF	WS	WP	No. Data
1.						
2.						

E. Caranipun Nganalisis Data

Caranipun nganalisis *data* ing panaliten menika ngginakaken *teknik deskriptif*. *Teknik deskriptif* dipunginakaken kangge ngandharaken paraga ing novel *Manggalayuda Guntur Geni*. Caranipun nganalisis *data* ngangge *teknik deskriptif* inggih menika makaten.

1. *Kategorisasi*. *Data* ingkang sampun dipunpangguhaken ing novel *Manggalayuda Guntur Geni* lajeng dipunperang miturut watesaning perkawis inggih menika jinising paraga-paraga ing novel *Manggalayuda Guntur Geni*; lan *peran* lan watekipun paraga ing novel *Manggalayuda Guntur Geni*;
2. *Tabulasi* utawi *data* dipunlebetaken ing kertu *analisa data*. *Data* ingkang sampun dipunpangguhaken lan sampun dipunkategorisasi lajeng dipunlebetaken ing kertu *analisa data*.
3. *Analisis data* mawi teori *strukturalisme*. *Data* ingkang sampun cetha kalebet ing kertu *analisa data* lajeng dipunanalisis jinising paraga-paraga ing novel *Manggalayuda Guntur Geni*. Asiling perangan *data* jinising paraga-paraga lajeng saben paraga saged dipunandharaken *peran* lan watekipun paraga.
4. *Inferensi* inggih menika damel dudutan saking perkawis ingkang dipunrembag babagan jinising paraga-paraga lan *peran*, watekipun paraga lajeng ngandharaken asiling analisis *data* ing pirembagan jumbuh kaliyan watesaning perkawis.

F. Caranipun Ngesahaken *Data*

Caranipun ngesahaken *data* ngginakaken validitas lan reliabilitas. Panaliten menika ngginakaken validitas lan reliabilitas *data* supados *data* ingkang dipunrembag saged *valid* (*sahih*) lan *reliable* (*ajeg*). Uji validitas ngginakaken validitas semantis. Miturut Endraswara (2011: 164), “*Validitas semantis yakni mengukur tingkat kesensitifan makna simbolik yang bergayut dengan konteks*”. Miturut pamanggihipun Endraswara menika, validitas semantis menika ngandharaken *data-data* ingkang valid dipunjumbuhaken kaliyan *konteks* ukaranipun.

Uji reliabilitas ngginakaken reliabilitas *interrater* lan reliabilitas *intrarater*. Reliabilitas *interrater* kanthi sarana maos lan nliti wongsal-wangsul ing *data* ingkang sami dumugi pikantuk *data* ingkang ajeg. Reliabilitas *intrarater* inggih menika nyuwun pirsu dhateng dosen pembimbing lan kanca ingkang gadhah ngelmu babagan sastra mliginipun babagan paraga ing novel utawi cariyos.

BAB IV

ASILING PANALITEN LAN PIREMBAGAN

A. Asiling Panaliten

Asiling panaliten *Panggaraping Paraga Ing Novel Manggalayuda Guntur Geni Anggitanipun Any Asmara* inggih menika awujud andharan babagan (1) jinising paraga-paraga ing novel *Manggalayuda Guntur Geni*; lan (2) *peran* lan watekipun paraga ing novel *Manggalayuda Guntur Geni*. Asiling panaliten menika dipunandharaken mawi kalih perangan gayut kaliyan watesaning perkawis lan saben perangan dipunandharaken mawi *tabel*. Asiling panaliten dipunandharaken langkung cetha ing pirembagan. Pramila, saderengipun dipunandharaken asiling panaliten perlu dipunaturaken ringkesaning isi novel *Manggalayuda Guntur Geni*.

1. Ringkesaning Isi Novel *Manggalayuda Guntur Geni*

Resi Guntur Wasesa inggih menika pandhita sekti mandraguna ingkang jumeneng ing pertapan Watubelah. Resi Guntur Wasesa kagungan putra kalih inggih menika Guntur Maruta kaliyan Guntur Geni. Kersanipun Sang Resi, Guntur Maruta badhe kinarya ing pertapan Watubelah dene Guntur Geni dipundhawuhi nyuwita ing praja Sigaluh. Guntur Geni namung saged ndherek kersanipun Sang Resi.

Guntur Geni sampun dumugi ing praja Sigaluh lan badhe nglebeti sayembara kanthi adu arep kaliyan Tumenggung Surengpati. Satriya kalih wau anggenipun bandayuda dangu sanget. Satriya kalih sami-sami sekti mandraguna. Nalika Guntur Geni mathek aji petak angin, Tumenggung Surengpati boten saged nandhingi ajinipun Guntur Geni. Ganjaran saking Prabu Banjarsari inggih menika

maringi sesebutan Tumenggung Guntur Geni Guntur Geni banjur sowan dhateng pondhokanipun Surengpati.

Jajahan praja Sigaluh langkung wiyar amargi Guntur Geni dados Manggalayuda Agung ing praja Sigaluh. Kabar jajahan praja Sigaluh langkung wiyar dadosaken Adipati Sundara ing Kledung kuwatos menawi Kadipaten Kledung badhe dipunjajah ugi. Resi Sumbing minangka senopati Kadipaten Kledung paring pamrayogi bilih Adipati Sundara kedah nyuwun bantuan saking Parakan lan ngrebat Tumbak Pusaka Kyai Wulung ingkang dadosaken praja Sigaluh saged madeg dados nagari ingkang sae.

Praja Sigaluh geger amargi Tumbak Pusaka Kyai Wulung ical saking kraton dalem. Miturut Resi Tunggulmanik icaling pusaka praja Sigaluh saking ulahing mengsah. Retna Pandanwangi paring pamrayogi menawi badhe ngrebat pusaka praja Sigaluh boten mawi perang tandhing nanging mawi tumindak culika. Surengpati, Surengrana, Surengjurit, Guntur Geni sarujuk menawi badhe tumindak culika kanthi dados ledhek lan para niyaga.

Nyai Wungu tinimbalan mlebet ing Kadipaten lajeng Nyai Wungu ngucapaken aji panyirepan dadosaken Sang Adipati kados sare kepati semana ugi sedaya prajurit. Retna Pandanwangi nemokaken pusaka Kyai Wulung. Guntur Geni masrahaken pusaka dhateng Surengpati supados enggal-enggal dipunbeta wangsul ing praja Sigaluh dening Surengpati lan Retna Pandanwangi. Guntur Geni, Surengrana, lan Surengjurit banjur ngobrak-abrik sapaanggrahan dadosaken Sang Adipati gregah saking wungunipun. Sang Adipati duka nalika ngertos icaling pusakaning Sigaluh.

Adipati Sundara netujoni pamrayoginipun Resi Sumbing nggempur praja Sigaluh kedah ngangge siasat. Prajurit sami bidhal dhateng praja Sigaluh. Praja Sigaluh kaget kathah prajuritipun Adipati Sundara sampun ngepung praja Sigaluh. Guntur Geni, Surengpati, Surengrana, Surengjurit, lan Retna Pandanwangi nembe ngertos bilih praja Sigaluh sampun dipunkepung mengsah. Retna Pandanwangi lan Surengpati ngampingi Sang Prabu ing salebeting kraton dene Guntur Geni, Surengrana, lan Surengjurit methukaken tumekaning mengsah.

Kathah mengsah ingkang tiwas ing tanganing Guntur Geni inggih menika Adipati Sundara, Patih Arya Belik. Senopati Kledung sami tiwas ing tanganing Surengrana lan Surengjurit. Resi Sumbing muntab lajeng nebak dhadhanipun Surengpati. Surengpati ambruk. Resi Sumbing banjur ngayuda kaliyan Guntur Geni. Guntur Geni kalah amargi kekiyatanipun boten sami. Prajurit praja Sigaluh sedhih nalika Manggalayuda Agung Guntur Geni gugur.

Jemblung lan Bawor ingkang mirsani guguring bendaranipun lajeng nyaosi atur kaliyan Resi Guntur Wasesa. Jemblung, Bawor, lan Resi Guntur Wasesa lajeng sowan wonten ngarsanipun Sang Prabu. Resi Guntur Wasesa sedhih amargi putranipun pejah ing payudan lan badhe paring piwales dhateng Resi Sumbing. Enjingipun, Resi Guntur Wasesa nandhingi Resi Sumbing ing payudan. Resi Sumbing gugur ing payudan.

Sang Prabu kraos remen ing penggalih lajeng badhe nyaosi ganjaran marang Resi Guntur Wasesa. Sang Resi nyuwun supados putranipun ingkang dipunparingi ganjaran. Guntur Maruta dados Manggalayuda Agung Guntur Maruta, nggentosi Guntur Geni ingkang sampun gugur ing payudan.

2. Jinising Paraga-Paraga ing Novel *Manggalayuda Guntur Geni*

Jinising paraga ing cariyos wonten maneka warna. Jinising paraga-paragasajatosipun kaperang dados gangsal inggih menika (1) miturut *tingkat* wigatosipun saged kaperang dados paraga utama lan paraga tambahan, (2) miturut ginanipun *penampilan* paraga saged kaperang dados paraga *protagonis* lan paraga *antagonis*, (3) miturut ewah gingsiring watekipun paraga saged kaperang dados paraga *statis* lan paraga *berkembang*, (4) miturut *pencerminan* paraga tumrap manungsa saking kasunyatan saged kaperang dados paraga *tipikal* lan paraga *netral*, lan (5) miturut watekipun paraga saged kaperang dados paraga *sederhana* lan paraga *bulat*.

Ing panaliten menika, jinising paraga namung kaperang dados sekawan inggih menika (1) paraga utama lan paraga tambahan, (2) paraga *protagonis* lan paraga *antagonis*, (3) paraga *statis* lan paraga *berkembang*, (4) paraga *tipikal* lan paraga netral. Ing panaliten menika namung wonten sekawan perangan amargi jinising paraga miturut ewah gingsiring watekipun paraga kaliyan jinising paraga miturut watekipun menika boten wonten bedanipun namung beda wonten sesebatan paraganipun kemawon. Tabel ing ngandhap menika ngandharaken asiling panaliten awujud sekawan jinising paraga-paraga kanthi ringkes.

Tabel 1. Jinising Paraga-Paraga ing Novel *Manggalayuda Guntur Geni*

No.	Paraga	Jinising Paraga-Paraga	No. Data
1.	Guntur Geni	Paraga utama	223
		Paraga <i>protagonis</i>	244
		Paraga <i>berkembang</i>	263
		Paraga <i>tipikal</i>	280
2.	Resi Guntur Wasesa	Paraga utama	225
		Paraga <i>protagonis</i>	241
		Paraga <i>berkembang</i>	261
		Paraga <i>tipikal</i>	278

Tabel Salajengipun

No.	Paraga	Jinising Paraga-Paraga	No. Data
3.	Surengrana	Paraga tambahan	236
		Paraga <i>protagonis</i>	255
		Paraga <i>berkembang</i>	260
		Paraga <i>tipikal</i>	290
4.	Surengjurit	Paraga tambahan	237
		Paraga <i>protagonis</i>	256
		Paraga <i>berkembang</i>	255
		Paraga <i>tipikal</i>	291
5.	Retna Pandanwangi	Paraga tambahan	231
		Paraga <i>protagonis</i>	250
		Paraga <i>statis</i>	268
		Paraga <i>tipikal</i>	285
6.	Jemblung	Paraga tambahan	228
		Paraga <i>protagonis</i>	246
		Paraga <i>statis</i>	265
		Paraga <i>tipikal</i>	282
7.	Bawor	Paraga tambahan	229
		Paraga <i>protagonis</i>	247
		Paraga <i>statis</i>	266
		Paraga <i>tipikal</i>	277
8.	Prabu Banjarsari	Paraga tambahan	227
		Paraga <i>protagonis</i>	245
		Paraga <i>statis</i>	264
		Paraga <i>tipikal</i>	281
9.	Tumenggung Surengpati	Paraga tambahan	230
		Paraga <i>protagonis</i>	249
		Paraga <i>statis</i>	259
		Paraga <i>tipikal</i>	284
10.	Resi Tunggulmanik	Paraga tambahan	232
		Paraga <i>protagonis</i>	251
		Paraga <i>statis</i>	269
		Paraga <i>tipikal</i>	286
11.	Rara Suli	Paraga tambahan	224
		Paraga <i>protagonis</i>	248
		Paraga <i>statis</i>	267
		Paraga <i>tipikal</i>	283
12.	Guntur Maruta	Paraga tambahan	226
		Paraga <i>protagonis</i>	243
		Paraga <i>statis</i>	262
		Paraga <i>tipikal</i>	279
13.	Resi Sumbing	Paraga tambahan	240
		Paraga <i>antagonis</i>	242
		Paraga <i>statis</i>	276
		Paraga <i>tipikal</i>	294

Tabel Salajengipun

No.	Paraga	Jinising Paraga-Paraga	No. Data
14.	Adipati Sundara	Paraga tambahan	233
		Paraga antagonis	252
		Paraga <i>statis</i>	270
		Paraga <i>tipikal</i>	287
15.	Jaran Kepang	Paraga tambahan	234
		Paraga antagonis	255
		Paraga <i>statis</i>	271
		Paraga <i>tipikal</i>	288
16.	Jaran Panoleh	Paraga tambahan	235
		Paraga antagonis	254
		Paraga <i>statis</i>	272
		Paraga <i>tipikal</i>	289
17.	Jaran Dawuk	Paraga tambahan	238
		Paraga antagonis	257
		Paraga <i>statis</i>	276
		Paraga <i>tipikal</i>	292
18.	Jaran Guyang	Paraga tambahan	239
		Paraga antagonis	258
		Paraga <i>statis</i>	255
		Paraga <i>tipikal</i>	293

Saking tabel ing nginggil menika dipunpangkihaken 18 paraga. Paraga utama ing novel *Manggalayuda Guntur Geni* menika wonten kalih inggih menika Guntur Geni lan Resi Guntur Wasesa. Awit saking ngrembakaning cariyos ing novel menika ndadosaken wonten kalih paraga utamanipun. Paraga tambahan inggih menika Surengrana, Surengjurit, Retna Pandanwangi, Jemblung, Bawor, Prabu Banjarsari, Tumenggung Surengpati, Resi Tunggulmanik, Rara Suli, Guntur Maruta, Resi Sumbing, Adipati Sundara, Jaran Kepang, Jaran Panoleh, Jaran Dawuk, lan Jaran Guyang. Paraga *berkembang* ing novel *Manggalayuda Guntur Geni* inggih menika Guntur Geni, Resi Guntur Wasesa, Surengrana, lan Surengjurit. Paraga sanesipun namung dados paraga *statis* kemawon.

Paraga *protagonis* ing novel *Manggalayuda Guntur Geni* inggih menika Guntur Geni, Resi Guntur Wasesa, Surengrana, Surengjurit, Retna Pandanwangi,

Jemblung, Bawor, Prabu Banjarsari, Tumenggung Surengpati, Resi Tunggulmanik, Rara Suli, lan Guntur Maruta. Paraga sanesipun kalebet ing paraga *antagonis*. Sedaya paraga ing novel *Manggalayuda Guntur Geni* kalebet ing paraga *tipikal* amargi novel menika minangka perangan saking *sejarah* Sigaluh.

3. Peran lan Watekipun Paraga ing Novel *Manggalayuda Guntur Geni*

Peran lan watekipun paraga ing novel *Manggalayuda Guntur Geni* menika wonten maneka warna. Watekipun paraga saged dipuntingali saking *narasi*, *dialog* utawi *monolog* paraga-paraganipun. Saben paraga gadhah watek sacara *fisiologis*, watek sacara *psikologis*, lan watek sacara *sosiologis*. Watek sacara *fisiologis* saged dipuntingali saking kawontenaning badan paraga. Watek sacara *psikologis* saged dipuntingali saking andharanipun pangripta lan pawicantenan antawis paraga setunggal kaliyan paraga sanesipun babagan watekipun paraga. Watek sacara *sosiologis* saged dipuntingali saking andharan pangripta babagan pakaryanipun paraga, pendidikan, *status sosial*, lan sapanunggalanipun.

Watek sacara *fisiologis* menika ngandharaken babagan badan, rikma, jinising kelamin, pasuryanipun paraga kadosta Guntur Geni minangka paraga utama gadhah pasuryan ingkang bagus. Pasuryanipun Guntur Geni ingkang bagus kalebet salah satunggaling watek sacara *fisiologis* inggih menika pasuryanipun paraga. Watek sacara *psikologis* ngandharaken babagan watekipun, kapitadosanipun, *emosi*, *inteligensi*ipun paraga kadosta Guntur Geni ingkang gadhah watek wicaksana. Guntur Geni ingkang gadhah watek wicaksana kalebet salah satunggaling watek sacara *psikologis* inggih menika watekipun paraga. Watek sacara *sosiologis* ngandharaken babagan *status sosial*, pakaryan,

pendidikan, lan *jabatanipun* paraga kadosta pakaryanipun Guntur Geni minangka Manggalayuda Agung ing praja Sigaluh. Pakaryanipun Guntur Geni minangka Manggalayuda Agung ing praja Sigaluh kalebet salah satunggaling watek sacara *sosiologis* inggih menika pakaryanipun paraga.

Saking andharan ing nginggil saged dipuntingali titikanipun watek sacara *fisiologis*, watek sacara *sosiologis*, lan watek sacara *psikologis*. Titikanipun watek sacara *fisiologis* inggih menika gadhah gayutan kaliyan badanipun paraga. Titikanipun watek sacara *sosiologis* inggih menika gadhah gayutan kaliyan lingkungan sosial paraga. Titikanipun watek sacara *psikologis* inggih menika gadhah gayutan kaliyan watekipun ing dhirinipun paraga piyambak.

Saben paraga ing novel *Manggalayuda Guntur Geni* gadhah *peran* lan watekipun piyambak-piyambak ingkang boten sami paraga satunggal kaliyan paraga sanesipun. Watekipun paraga satunggal beda kaliyan watekipun paraga sanesipun. Watekipun paraga saged kaperang dados watek sacara *fisiologis*, watek sacara *sosiologis*, lan watek sacara *psikologis*. Saben paraga boten mesthi gadhah katiga watek menika. Tabel ing ngandhap menika ngandharaken *peran* lan watekipun saben paraga kanthi ringkes.

Tabel 1. Watekipun Paraga ing Novel *Manggalayuda Guntur Geni*

No	Paraga	Peran/Watek	WF	WS	WP	No. Data
1.	Resi Guntur Wasesa	a. Peran				
		tiyang sepuhipun Guntur Geni				7,8
		gadhah putra kalih				2
		pandhita ingkang sekti mandraguna				4
		pakaryanipun pandhita/guru ing pertapan Watubelah				3

Tabel Salajengipun

No	Paraga	Peran/Watek	WF	WS	WP	No. Data
		b. Watek				
		sepuh lan boten kiyat baunipun				1
		sepuh				12
		pangerten kaliyan Guntur Geni				9
		bungah nalika kepanggih kaliyan Retna Pandanwangi				5
		ngraosaken sampun sepuh				6
		adil utawi boten pilih sih tumrap putranipun				10
		wicaksana				11
		percaya dhateng kekiyatanipun Guntur Geni				13
		grapyak kaliyan tiyang sanes				14
		susah nalika Guntur Geni nemahi pejah ing payudan				15
		wantun				16
		sareh				17
		andhap asor				18
		bela pati dhateng putranipun				19
		welas asih kaliyan Resi Sumbing				20
		ulet nalika tetandhingan kaliyan Resi Sumbing				21
		pasrah nalika dipunparingi ganjaran				22
2.	Guntur Maruta	a. Peran				
		putranipun Resi Guntur Wasesa ingkang pambajeng				23
		lare kembar kaliyan Guntur Geni				27
		satriya ingkang sekti mandraguna				28
		Manggalayuda Agung ing praja Sigaluh				29
		garwanipun Retna Pandanwangi				30
		b. Watek				
		pasuryanipun sami kaliyan Guntur Geni				24,25
		badanipun sami kaliyan Guntur Geni				26

Tabel Salajengipun

No	Paraga	Peran/Watek	WF	WS	WP	No. Data
3.	Guntur Geni	a. Peran				
		satriya ingkang sekti mandraguna				33,3 8,48, 49,5 0
		lare kembar kaliyan Guntur Maruta				67
		siswanipun Resi Guntur Wasesa				58
		putranipun Resi Guntur Wasesa ingkang wuragil				62, 31
		Manggalayuda Agung ing praja Sigaluh				66,6 8
		Manggalayuda Agung ing praja Sigaluh, tetuwaning prajurit panggempur				59,6 4
		b. Watek				
		yuswanipun Guntur Geni sami kaliyan Tumenggung Surengpati				55
		kawruh keprajan sampun sae				60
		andhap asor utawi boten gumedhe				34
		pangerten tumrap abdi sakloron				35
		janji setya marang Rara Suli				36
		nurut kaliyan laku ingkang sampun dipunpilihaken dening bapanipun				32
		pasuryanipun bagus				56,5 7,63
		badanipun kraos sayah				71
		kemutan marang prajanjen saderengipun bandayuda				37
		kaget nalika mirsani pasuryanipun Retna Pandanwangi sami kaliyan pasuryanipun Rara Suli				39
		setya marang Rara Suli				40
		wedi nalika ngerti Surengrana lan Surengjurit				41
		lembah manah				42
		pinter paring wewarah				44

Tabel Salajengipun

No	Paraga	Peran/Watek	WF	WS	WP	No. Data
	Guntur Geni	kaget nalika mengsahipun, Surengjurit ingkang sampun dipunwatek saged gumregah				43
		waspada lan ngatos-atos marang mengsahipun				45
		welas asih marang mengsahipun				46
		tulung-tinulung				47
		tindak-tandukipun alus				51,5 2,54
		sedhih nalika badhe pisah kaliyan Rara Suli				53
		bungah nalika pusaka Tumbak Kyai Wulung sampun dipunbeta wangsul ing praja Sigaluh				69
		tekad kiyat				61
		bungah nalika pusaka Tumbak Kyai Wulung dipunbeta Tumenggung Surengpati lan Retna Pandanwangi dhateng praja Sigaluh				65
		bungah nalika nampi ganjaran saking Prabu Banjarsari				70
		wicaksana				73
		sedhih nalika nampi ganjaran arupi wanita ayu				74
		bingung nalika nampi ganjaran saking Prabu Banjarsari				75
		kaget nalika badanipun kraos panas sasampunipun kenging aji-ajinipun Resi Sumbing				72
		bingung nalika ngendha saking pandhesekipun Resi Sumbing				76
		sedhih nalika pusaka Tumbak Kyai Wulung ical saking praja Sigaluh				80
4.	Prabu Banjarsari	a. Peran				
		ratu ing praja Sigaluh				77,8 3

Tabel Salajengipun

No	Paraga	Peran/Watek	WF	WS	WP	No. Data
	Prabu Banjarsari	b. Watek				
		bungah nalika Guntur Geni kersa dipunpacangaken kaliyan Retna Pandanwangi				78
		bungah nalika pusaka Tumbak Kyai Wulung sampun dipunbeta wangsul ing praja Sigaluh				79
		sedhih nalika pusaka Tumbak Kyai Wulung ical saking Sigaluh				80
		bungah nalika gadhah prajurit kiyat				81
		sedhih nalika Guntur Geni nemahi pejah ing payudan				82
		ajrih nalika Guntur Geni sampun nemahi pejah ing payudan				84
		kuwatos nalika praja Sigaluh badhe karegem dening Resi Sumbing				85
		nepati janji				86
		bungah nalika Guntur Maruta nyobi kadigdayanipun				87
		bungah nalika Resi Sumbing nemahi pejah ing payudan				88
		sedhih nalika mireng kabar Guntur Geni nemahi pejah ing payudan				89
5.	Jemblung	a. Peran				
		salah satunggal abdinipun Guntur Geni				90,9 2,95
		lurahing koki ing praja Sigaluh				104
		pamomongipun Guntur Geni				94,1 01
		b. Watek				
		seneng gojegan				96,9 7,99, 100, 108
		pasuryanipun katon bungah pinter paring wewarah				107 91

Tabel Salajengipun

No	Paraga	Peran/Watek	WF	WS	WP	No. Data
	Jemblung	ajrih nalika ngertos wewayangan kalih lan badanipun cemeng				93
		badanipun lema				98,1 06
		ajrih nalika mengsahipun Guntur Geni saged gumregah sasampunipun dipunwatek				105
		bungah nalika kadhawuhan tumut Guntur Geni tumuju praja Sigaluh				103
		kaget nalika mangertos pasuryanipun Guntur Geni				102
		setya marang Guntur Geni				109
		sedhih nalika Guntur Geni nemahi pejah ing payudan				110
6.	Bawor	a. Peran				
		salah satunggal abdinipun Guntur Geni				112, 114, 120
		lurahing koki ing praja Sigaluh				128
		pamomongipun Guntur Geni				111, 122
		b. Watek				
		pasuryanipun katon bungah				127
		pinter paring wewarah				113
		setya marang Guntur Geni				115
		seneng gojegan				117, 118, 121, 125, 129
		ajrih nalika ngertos wewayangan kalih lan badanipun cemeng				116
		badanipun lema				124, 126
		kaget nalika mangertos pasuryanipun Guntur Geni				119
		bungah nalika kadhawuhan tumut Guntur Geni tumuju praja Sigaluh				123

Tabel Salajengipun

No	Paraga	Peran/Watek	WF	WS	WP	No. Data
	Bawor	sedhih nalika Guntur Geni nemahi pejah ing payudan				130
		ajrih nalika mengsahipun Guntur Geni saged gumregah sasampunipun dipunwatek				131
7.	Rara Suli	a. Peran				
		putranipun lurahing Butuh				132, 133
		b. Watek				
		pasuryanipun ayu				134
		badanipun weweg isi				135
		sedhih nalika Guntur Geni badhe tindhak dhateng praja Sigaluh				136
		kuwatir/sumelang menawi Guntur Geni dipunrebat wanita sanes				137
8.	Tumenggung Surengpati	a. Peran				
		Manggalayuda ingkang sekti mandraguna				140, 144
		garwanipun Retna Pandansari				145
		senopatining perang ing praja Sigaluh				138, 146
		putra mantunipun Resi Tunggulmanik				139, 143
		b. Watek				
		yuswanipun Tumenggung Surengpati sami kaliyan yuswanipun Guntur Geni				141
		badanipun langkung alit tinimbang badanipun Patih Arya Belik				142
9.	Retna Pandanwangi	a. Peran				
		prajurit ingkang sekti mandraguna				147, 154
		tetuwaning laskar Srikandhi				148, 150, 151, 161
		putra putrinipun Resi Tunggulmanik ingkang wuragil				149, 152, 157
		garwanipun Guntur Maruta				169

Tabel Salajengipun

No	Paraga	Peran/Watek	WF	WS	WP	No. Data
	Retna Pandanwangi	putra mantunipun Resi Guntur Wasesa				168
		b. Watek				
		gadhadh wentis ingkang mulus				163
		pasuryanipun ayu sanget				153, 156, 158, 159
		pasuryanipun sami kaliyan pasuryanipun Rara Suli				155
		bekti kaliyan garwanipun				170
		setya dhateng kanca-kancanipun				164
		badanipun weweg isi				165
		ngrumaosi asor				160
		pinter sandiwara				166
		bungah nalika saged nemokakaen pusaka Tumbak Kyai Wulung				167
		tingalipun endah				162
		bungah nalika sandiwaranipun kados temenan				171
		sedhih nalika Guntur Geni nemahi pejah ing payudan				172
10.	Resi Tunggulmanik	a. Peran				
		marasepuhipun Tumenggung Surengpati				174, 176, 178
		gadhadh putra putri kalih				173
		marasepuhipun Guntur Maruta				179
		b. Watek				
		kaget nalika mireng menawi pusaka Tumbak Kyai Wulung ical saking praja Sigaluh				175
		wicaksana paring piweling marang putra putrinipun				177
11.	Adipati Sundara	a. Peran				
		Adipati ing Kadipaten Kledung				185
		prajurit ingkang pinunjul				192

Tabel Salajengipun

No	Paraga	Peran/Watek	WF	WS	WP	No. Data
	Adipati Sundara	satriya ingkang sekti mandraguna				189
		b. Watek				
		kaget nalika mireng panjeriting para prajurit amargi ing pasanggrahan katon geni mulad-mulad				180
		bungah nalika prajurit Kledung menang ing payudan				181
		bungah nalika utusanipun saged ngrebat pusaka Tumbak Kyai Wulung saking praja Sigaluh				182
		duka nalika ngertos icaling pusaka Tumbak Kyai Wulung saking Kledung				183
		duka nalika jangganipun salah satunggaling prajurit pedhot				184
		mangkel nalika prajuritipun sami mundhur				186
		cuwa nalika mengsah mlebet ing Kledung lan saged mendhet pusaka				188
		gampil kagodha wanita ayu				187
		duka nalika ngertos pasanggrahan katon geni mulad-mulad				190
		bingung nalika Guntur Geni mubeng kados kitiran				191
		kesengsem nalika mirsani solah tingkahipun ledhek Wungu				193
12.	Jaran Kepang	a. Peran				
		agul-aguling perang ing Kledung				194
		kakangipun Jaran Panoleh				195
		b. Watek				
		-				

Tabel Salajengipun

No	Paraga	Peran/Watek	WF	WS	WP	No. Data
13.	Jaran Panoleh	a. Peran				
		agul-aguling perang ing Kledung				196
		kakangipun Jaran Kepang				197
		b. Watek				
		-				
14.	Surengrana	a. Peran				
		sedherekan kaliyan Surengjurit				199
		b. Watek				
		kaget nalika mireng ngendikanipun Guntur Geni				200
		badanipun ageng				201
		bungah nalika pusaka Tumbak Kyai Wulung sampun dipunbeta wangsul ing praja Sigaluh				198
15.	Surengjurit	a. Peran				
		sedherekan kaliyan Surengrana				205
		b. Watek				
		bungah nalika pusaka Tumbak Kyai Wulung sampun dipunbeta wangsul ing praja Sigaluh				202
		duka nalika ningali Surengrana dipunumbulaken kaliyan Guntur Geni				203
		gampil nepsu				204
16.	Jaran Dawuk	a. Peran				
		Manggalayuda ing Kadipaten Kledung				221
		b. Watek				
		badanipun gedhe dhuwur				208
		badanipun ageng				206
17.	Jaran Guyang	gadha kathah pangreka daya				207
		a. Peran				
		Manggalayuda ing Kadipaten Kledung				222
		b. Watek				
		gadha kathah pangreka daya				209

Tabel Salajengipun

No	Paraga	Peran/Watek	WF	WS	WP	No. Data
18.	Resi Sumbing	a. Peran				
		andel-andeling Kledung				211
		senopati ing Kledung				219
		resi ingkang sekti mandraguna				215, 216
		b. Watek				
		sugih akal				210
		sepuh				212, 213, 214
		kaget nalika Guntur Geni nemahi pejah ing payudan				217
		gumedhe				218
		bungah nalika saged tetandhingan kaliyan bocah ingkang sekti mandraguna				220

Katrangan:

WF : Watek sacara *Fisiologis*

WS : Watek sacara *Sosiologis*

WP : Watek sacara *Psikologis*

Watekipun paraga ing novel Manggalayuda Guntur Geni saking tabel 1 saged dipuntingali menawi 18 paraga mesthi gadhah watek sacara *psikologis*, nanging dereng mesthi gadhah watek sacara *fisiologis* lan watek sacara *sosiologis*. Watek sacara *psikologis*, watek sacara *fisiologis*, lan watek sacara *sosiologis* saged dipuntingali saking *narasi*, *dialog*, utawi *monolog* paraga-paraganipun. Paraga utama gadhah gayutan paraga-paraga tartamtu kemawon. Paraga-paraga tartamtu menika gadhah watek ingkang langkung jangkep tinimbang paraga sanesipun. Miturut tabel 1 paraga-paraga menika gadhah watek sacara *fisiologis*, watek sacara *sosiologis*, lan watek sacara *psikologis* inggih menika Guntur Geni,

Resi Guntur Wasesa, Jemblung, Bawor, Prabu Banjarsari, Rara Suli, Retna Pandanwangi, Adipati Sundara, Surengrana, lan Jaran Dawuk.

Resi Guntur Wasesa minangka ramanipun Guntur Geni ingkang gadhah pertapan ing Watubelah. Jemblung lan Bawor minangka abdinipun Guntur Geni ingkang setya marang Guntur Geni. Rara Suli minangka pacanganipun Guntur Geni ing desa Butuh. Retna Pandanwangi minangka garwanipun Guntur Geni ingkang dados ganjaranipun saking Prabu Banjarsari. Surengrana minangka kancanipun Guntur Geni ingkang paling caket. Paraga Surengrana namung gadhah watek sacara *fisiologis*, watek sacara *sosiologis*, lan watek sacara *psikologis* ingkang boten jangkep.

B. Pirembagan

Panaliten Paraga ing Novel *Manggalayuda Guntur Geni* Anggitanipun Any Asmara dipunpangguhaken asiling panaliten arupi jinising paraga-paraga ing novel *Manggalayuda Guntur Geni*; lan *peran* lan watekipun paraga ing novel *Manggalayuda Guntur Geni*. Saking andharan asiling panaliten dipunpangguhaken 18 paraga ingkang gadhah watek sacara *fisiologis*, watek sacara *sosiologis*, lan watek *psikologis*.

Paraga ingkang gadhah katiga watek lan watekipun paling jangkep tinimbang paraga sanesipun inggih menika Guntur Geni minangka paraga utama. Paraga utama sanesipun Guntur Geni inggih menika Resi Guntur Wasesa. Paraga tambahan kadosta Rara Suli, Guntur Maruta, Prabu Banjarsari, Jemblung, Bawor, Tumenggung Surengpati, Retna Pandanwangi, Resi Tunggulmanik, Adipati Sundara, Jaran Kepang, Jaran Panoleh, Surengrana, Surengjurit, Jaran Guyang,

Jaran Dawuk, lan Resi Sumbing gadhah watek nanging boten jangkep kados watekipun paraga utama.

Saben paraga ing novel *Manggalayuda Guntur Geni* dipunperang dados sekawan perangan jinising paraga inggih menika miturut *tingkat* wigatosipun kaperang dados paraga utama lan paraga tambahan; miturut ginanipun *penampilan* paraga kaperang dados paraga *protagonis* lan paraga *antagonis*; miturut ewah gingsiring watekipun paraga kaperang dados paraga *statis* lan paraga *berkembang*; lan ingkang pungkasan miturut *pencerminan* paraga tumrap manungsa saking kasunyatan kaperang dados paraga *tipikal* lan paraga *netral*. Ing ngandhap menika dipunandharaken pirembagan saking asiling panaliten kasebat.

1. Jinising Paraga-Paraga Ing Novel *Manggalayuda Guntur Geni* Anggitanipun Any Asmara

Watesaning perkawis ingkang sepisan inggih menika jinising paraga-paraga ing novel *Manggalayuda Guntur Geni*. Ing panaliten menika, jinising paraga dipunperang dados sekawan inggih menika miturut *tingkat* wigatosipun, miturut ginanipun *penampilan paraga*, miturut ewah-gingsiring watek, lan miturut *pencerminan* paraga tumrap manungsa saking kasunyatan. Sekawan jinising paraga saged dipuntingali saking cariyos ing salebeting novel *Manggalayuda Guntur Geni*. Saben jinising paraga gadhah titikanipun piyambak-piyambak.

Jinising paraga miturut *pencerminan* paraga tumrap kasunyatan wonten paraga *netral* lan paraga *tipikal*. Ing panaliten menika namung dipunpanggiaken paraga *tipikal* kemawon dados ing ngandhap menika badhe dipunandharaken ing 1 subbab kemawon. Dados, sedaya perangan jinising paraga dipunandharaken ing

1 subbab piyambak-piyambak supados boten dipunrembag kanthi wongsal-wangsul.

Novel *Manggalayuda Guntur Geni* gadhah 18 paraga inggih menika Resi Guntur Wasesa, Guntur Maruta, Guntur Geni, Prabu Banjarsari, Jemblung, Bawor, Rara Suli, Tumenggung Surengpati, Retna Pandanwangi, Resi Tunggulmanik, Adipati Sundara, Jaran Kepang, Jaran Panoleh, Surengrana, Surengjurit, Jaran Dawuk, Jaran Guyang, lan Resi Sumbing. 18 paraga ing novel *Manggalayuda Guntur Geni* saged dipunlebetaken ing jinising paraga miturut *tingkat wigatosipun*, miturut *ginanipun penampilan paraga*, miturut *ewah-gingsiring watek*, lan miturut *pencerminan* paraga tumrap manungsa saking kasunyatan. Ing ngandhap menika paraga lan jinising paraga dipunandharaken kanthi langkung cetha.

a. Jinising paraga miturut tingkat wigatosipun

Jinising paraga miturut tingkat wigatosipun kaperang dados kalih inggih menika paraga utama lan paraga tambahan. Titikanipun paraga utama inggih menika paraga ingkang paring pangaribawa tumrap pangrembakanipun *alur*. Titikanipun paraga tambahan inggih menika paraga ingkang namung paring sekedhik pangaribawa tumrap pangrembakanipun *alur*.

Sasampunipun ngandharaken watesaning perkawis kapisan saged dipunpendhet dudutan bilih paraga utama ing novel *Manggalayuda Guntur Geni* inggih menika Guntur Geni lan Resi Guntur Wasesa. Paraga utamanipun dipunpanggiaken wonten kalih amargi Guntur Geni minangka paraga utama saking wiwitan nemahi pejah ing tengahing cariyos. Ananging Guntur Geni tetep dipungayutaken kaliyan cariyos dumugi pungkasan. Sasampunipun Guntur Geni

nemahi pejah, paraga utamanipun dados Resi Guntur Wasesa ingkang sampun paring *penyelesaian* dhateng pejahipun Guntur Geni ing novel *Manggalayuda Guntur Geni*.

Paraga tambahan inggih menika Surengrana, Surengjurit, Retna Pandanwangi, Jemblung, Bawor, Prabu Banjarsari, Tumenggung Surengpati, Resi Tunggulmanik, Rara Suli, Guntur Maruta, Resi Sumbing, Adipati Sundara, Jaran Kepang, Jaran Panoleh, Jaran Dawuk, lan Jaran Guyang. Sedaya paraga tambahan menika namung paring sekedhik pangaribawa tumrap pangrembakaning *alur*.

b. Jinising paraga miturut ginanipun *penampilan* paraga

Jinising paraga miturut ginanipun *penampilan* paraga kaperang dados kalih inggih menika paraga *protagonis* lan paraga *antagonis*. Titikanipun paraga *protagonis* inggih menika paraga ingkang ngandharaken *konflik* lan *ketegangan*. Titikanipun paraga *antagonis* inggih menika paraga ingkang dados jalaran *konflik* lan *ketegangan*.

Saking andharan watesaning perkawis kapisan saged dipunpendhet dudutan bilih paraga *protagonis* inggih menika Guntur Geni, Resi Guntur Wasesa, Surengrana, Surengjurit, Retna Pandanwangi, Jemblung, Bawor, Prabu Banjarsari, Tumenggung Surengpati, Resi Tunggulmanik, Rara Suli, lan Guntur Maruta. Paraga-paraga menika ingkang ngandharaken *konflik* lan *ketegangan*;sarta paling asring kacariyosaken ing novel. Paraga *antagonis* inggih menika Resi Sumbing, Adipati Sundara, Jaran Kepang, Jaran Panoleh, Jaran Dawuk, lan Jaran Guyang. Paraga-paraga menika ingkang dados jalaran *konflik* lan *ketegangan*.

c. Jinising paraga miturut ewah gingsiring watekipun paraga

Jinising paraga miturut ewah gingsiring watekipun paraga kaperang dados kalih inggih menika paraga *statis* lan paraga *berkembang*. Titikanipun paraga *statis* inggih menika watekipun paraga ingkang boten nate ngrembaka utawi ajeg kemawon. Titikanipun paraga *berkembang* inggih menika watekipun paraga ingkang saged ngrembaka.

Saking andharan watesaning perkawis kapisan saged dipunpendhet dudutan bilih paraga *statis* inggih menika Retna Pandanwangi, Jemblung, Bawor, Prabu Banjarsari, Tumenggung Surengpati, Resi Tunggulmanik, Rara Suli, Guntur Maruta, Resi Sumbing, Adipati Sundara, Jaran Kepang, Jaran Panoleh, Jaran Dawuk, lan Jaran Guyang. Paraga *statis* gadhah watek ingkang ajeg, boten nate ewah. Ananging paraga *berkembang* gadhah watek ingkang ewah kadosta Guntur Geni, Resi Guntur Wasesa, Surengrana, lan Surengjurit.

Surengrana lan Surengjurit menika watekipun ingkang ewah. Ing kapisan dipuncariyosaken Surengrana lan Surengjurit menika mengsahipun Guntur Geni lan gadhah watek ingkang ala. Surengrana lan Surengjurit dados kancanipun Guntur Geni lan gadhah watek ingkang sae sasampunipun dipunparingi pamrayogi kaliyan Guntur Geni. Guntur Geni saking wiwitan dados paraga utama dumugi tengah cariyos. Saking tengah cariyos dumugi pungkasan dados paraga tambahan. Resi Guntur Wasesa saking wiwitan dados paraga tambahan dumugi tengah cariyos. Saking tengah cariyos dumugi pungkasan dados paraga utama.

d. Jinising paraga miturut *pencerminan* paraga tumrap manungsa ing kasunyatan

Jinising paraga miturut *pencerminan* paraga tumrap manungsa ing kasunyatan kaperang dados kalih inggih menika paraga *tipikal* lan paraga *netral*. Titikanipun paraga *tipikal* inggih menika paraga wonten kasunyatan lajeng dipunserat ing *karya sastra*. Titikanipun paraga *netral* inggih menika paraga ingkang namung ing novel kemawon utawi boten saking kasunyatan (*fiktif*).

Sedaya paraga ing novel *Manggalayuda Guntur Geni* kalebet paraga *tipikal* amargi paraga-paraga menika dipunpendhet saking perangan *sejarah* Sigaluh. Ing atur sapala novel *Manggalayuda Guntur Geni*, Any Asmara sampun nyerat bilih novel menika minangka salah satunggaling perangan *sejarah* Sigaluh ingkang paraganipun salah satunggaling manggalayuda ingkang kedah dipuntuladhani. Papan ing novel *Manggalayuda Guntur Geni* ingkang paling kathah dipundadosaken latar inggih menika praja Sigaluh. Praja Sigaluh gadhah mengsah ingkang naminipun Kadipaten Kledung. Samenika taksih wonten nama Sigaluh kangge nama salah satunggaling kecamatan ing kabupaten Banjarnegara dene nama Kledung kangge nama salah satunggaling kecamatan ing kabupaten Temanggung.

Sedaya paraga ingkang kalebet paraga *tipikal* inggih menika Guntur Geni, Resi Guntur Wasesa, Surengrana, Surengjurit, Retna Pandanwangi, Jemblung, Bawor, Prabu Banjarsari, Tumenggung Surengpati, Resi Tunggulmanik, Rara Suli, Guntur Maruta, Resi Sumbing, Adipati Sundara, Jaran Kepang, Jaran Panoleh, Jaran Dawuk, lan Jaran Guyang.

2. Peran lan Watek Paraga ing Novel *Manggalayuda Guntur Geni* Anggitanipun Any Asmara

Novel *Manggalayuda Guntur Geni* gadhah 18 paraga inggih menika Resi Guntur Wasesa, Guntur Maruta, Guntur Geni, Prabu Banjarsari, Jemblung, Bawor, Rara Suli, Tumenggung Surengpati, Retna Pandanwangi, Resi Tunggulmanik, Adipati Sundara, Jaran Kepang, Jaran Panoleh, Surengrana, Surengjurit, Jaran Dawuk, Jaran Guyang, lan Resi Sumbing. 18 paraga ing novel *Manggalayuda Guntur Geni* gadhah watek ingkang beda-beda.

Watekipun paraga saged dipunperang dados tiga inggih menika watek sacara *fisiologis*, watek sacara *sosiologis*, lan watek sacara *psikologis*. Katiga watek paraga saged dipuntingali saking *narasi*, *dialog* utawi *monolog* paraga-paraganipun. Boten sedaya paraga gadhah watek ingkang jangkep, namung wonten 10 paraga ingkang gadhah watek ingkang jangkep. Paraga sanesipun namung gadhah setunggal utawi kalih watek kemawon. Ing ngandhap menika paraga lan watekipun paraga dipunandharaken kanthi cetha.

a. Peran Paraga ing Novel *Manggalayuda Guntur Geni*

1) Resi Guntur Wasesa

Resi Guntur Wasesa minangka ramanipun Guntur Geni. Ing ngandhap menika pirembagan saking asiling panaliten *peranipun* Resi Guntur Wasesa. Pethikan “*Sang Resi Guntur Wasesa kagungan putra loro, kakung kabeh. Sing mbarep Guntur Maruta, dene rayine Guntur Geni.*” (Asmara, 1982: 3; no. data 2) nedahaken *peran* Resi Guntur Wasesa ingkang gadhah putra kalih. Ing kulawarganipun, Resi Guntur Wasesa dados rama saking kalih putra ingkang kembar inggih menika Guntur Maruta lan Guntur Geni. Putra ingkang pambajeng

inggihi menika Guntur Maruta lan Guntur Geni minangka putra ingkang wuragil. Babagan kulawarganipun Resi Guntur Wasesa, ugi kaandharaken ing pethikan ngandhap menika.

Pethikan “*Adhuh angger sinuwun, manawi andangu pun bapa, nami kula Resi Guntur Wasesa, tiyang sepuhipun Manggalayuda Agung Guntur Geni, kula saking pertapan Watubelah.*” (Asmara, 1982: 54; no. data 7) lan pethikan “*Yen kowe takon karo aku, ya aku iki sing jeneng **Resi Guntur Wasesa, wong tuwane Guntur Geni** sing wis kok pateni.*” (Asmara, 1982: 56; no. data 8) sami nedahaken *peran* Resi Guntur Wasesa minangka tiyang sepuhipun Guntur Geni. Resi Guntur Wasesa gadhah putra kalih, salah satunggaling inggihi menika Guntur Geni. Guntur Geni inggihi menika putra ingkang wuragil. Putra ingkang pambajeng inggihi menika Guntur Maruta. Pethikan ing ngandhap menika ngandharaken babagan pandhita ingkang sekti mandraguna, beda kaliyan pethikan ing nginggil menika.

*Dene kang jumeneng pandhita ana kono asmane Resi Guntur Wasesa, kang wis kondhang dadi **pandhita kang sekti mandraguna**, ora tedhas tapak paluning garenda, tinatah mendat, jinantra mentul.* (Asmara, 1982: 3; no. data 4)

Pethikan ing nginggil nedahaken *peran* Resi Guntur Wasesa minangka pandhita ingkang sekti mandraguna. Sacara *sosiologis*, pandhita ingkang sekti mandraguna menika dipunasilaken saking *penilaian sosial*. Resi Guntur Wasesa pandhita ingkang sekti mandraguna jumeneng ing pertapan Watubelah. Resi Guntur Wasesa ugi gadhah murid ingkang kathah ing pertapan Watubelah. Pethikan ing ngandhap menika ngandharaken babagan pakaryanipun Resi Guntur Wasesa, beda kaliyan pethikan ing nginggil nanging taksih wonten gayutanipun.

*Anane banjur dijenengi Watubelah, amarga pertapan mau dumunung ana watu gedhe kang sigar (belah). Dene kang jumeneng pandhita ana kono asmane Resi Guntur Wasesa, kang wis kondhang dadi pandhita kang sekti mandraguna, ora tedhas tapak paluning garenda, tinatah mendat, jinantra mentul. **Mula siswane Sang Resi Guntur Wasesa akeh banget**, paribasan tanpa wilangan akehe.* (Asmara, 1982: 3; no. data 3)

Pethikan ing nginggil nedahaken *peran* Resi Guntur Wasesa ingkang dados pandhita utawi guru ing pertapan Watubelah. Andharan saking pangripta sampun saged ngandharaken Resi Guntur Wasesa dados pandhita ing pertapan Watubelah. Resi Guntur Wasesa minangka pandhita ingkang sekti mandraguna ndadosaken Resi Guntur Wasesa gadhah siswa ingkang kathah ing pertapan Watubelah.

2) Guntur Maruta

Guntur Maruta inggih menika putranipun Resi Guntur Wasesa lan kakangipun Guntur Geni. Ing ngandhap menika pirembagan saking asiling panaliten *peranipun* Guntur Maruta. Pethikan “*Sang Resi Guntur Wasesa kagungan putra loro, kakung kabeh. **Sing mbarep Guntur Maruta**, dene rayine Guntur Geni.*” (Asmara, 1982: 3; no. data 23) nedahaken *peran* Guntur Maruta minangka putranipun Resi Guntur Wasesa ingkang pambajeng. Resi Guntur Wasesa gadhah putra kalih, kakung sedaya. Putra ingkang pambajeng inggih menika Guntur Maruta dene Guntur Geni minangka putra ingkang wuragil. Pethikan ing nginggil taksih gadhah gayutan kaliyan pethikan ing ngandhap menika. Resi Guntur Wasesa gadhah putra kalih lan putranipun menika kembar.

“Teka dedeg piadegipun dalah praupanipun meh sami kaliyan Guntur Geni paman.”

*“Waleh-waleh punapa sinuwun. Pancen sejatosipun **Guntur Geni lan Guntur Maruta punika lare kembar, ingkang sepuh Guntur Maruta,***

ingkang enem Guntur Geni.” (Asmara, 1982: 58-59; no. data 27)

Pethikan ing nginggil nedahaken *peran* Guntur Maruta minangka lare kembar kaliyan Guntur Geni. Putra ingkang pambajeng inggih menika Guntur Maruta dene putra ingkang wuragil inggih menika Guntur Geni. Badanipun lan pasuryanipun Guntur Maruta sami kaliyan Guntur Geni amargi Guntur Maruta lan Guntur Geni menika sajatosipun lare kembar. Ramanipun Guntur Maruta lan Guntur Geni inggih menika Resi Guntur Wasesa. Pethikan ing ngandhap ngandharaken babagan Guntur Maruta minangka satriya ingkang sekti mandraguna, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

Pethikan “*Sing mbarep Guntur Maruta, dene rayine Guntur Geni. Satriya loro mau uga wis kondhang kasektene, lan ngerti marang agal alus.*” (Asmara, 1982: 3; no. data 28) nedahaken *peran* Guntur Maruta minangka salah satunggaling satriya ingkang sekti. Sacara *sosiologis*, satriya ingkang sekti dipunasilaken saking *penilaian sosial*. Pethikan ing nginggil taksih gadhah gayutan kaliyan pethikan ing ngandhap menika. Guntur Maruta minangka satriya ingkang sekti mandraguna ndadosaken Guntur Maruta saged dados Manggalayuda Agung ing praja Sigaluh.

“Inggih paman, kula sapunika sampun pitados kaliyan ingkang putra. Inkang putra badhe kula paringi kalenggahan ingkang sami kaliyan Guntur Geni, dados Manggalayuda Agungpraja Sigaluh ngriki, kula paringi sesebatan tumenggung Agung Maruta.”(Asmara, 1982: 59; no. data 29)

Pethikan ing nginggil nedahaken *peran* Guntur Maruta dados Manggalayuda Agung ing praja Sigaluh nggentosi Guntur Geni amargi Guntur Geni sampun nemahi pejah ing payudan. Prabu Banjarsari ingkang maringi dhawuh supados Guntur Maruta nggentosi Guntur Geni. Pethikan ing ngandhap

ngandharaken babagan Guntur Maruta minangka garwanipun Retna Pandanwangi, beda kaliyan pethikan ing nginggil menika.

*Praja Sigaluh banjur bisa bali tata tentrem maneh, akeh negara sakiwa tengene kang durung manunggal banjur padha manunggal karo Sigaluh, ora karana ginebug ing perang. Praja Sigaluh saya tambah moncere. Manggalayuda Agung Guntur Maruta saya kondhang arum jenenge. **Retna Pandanwangi banjur digarwa dening Guntur Maruta**, saka kersane Sang Prabu.* (Asmara, 1982: 59; no.data 30)

Prabu Banjarsari paring dhawuh supados Guntur Maruta saged nggentosi Guntur Geni dados Manggalayuda Agung ing praja Sigaluh. Prabu Banjarsari paring dhawuh malih supados Guntur Maruta dados garwanipun Retna Pandanwangi. Pethikan ing nginggil nedahaken *peran* Guntur Maruta dados garwanipun Retna Pandanwangi, nggentosi Guntur Geni ingkang sampun nemahi pejah ing payudan.

3) Guntur Geni

Guntur Geni inggih menika putranipun Resi Guntur Wasesa lan adhinipun Guntur Maruta. Ing ngandhap menika pirembagan saking asiling panaliten *peranipun* Guntur Geni. Pethikan “*Yen kowe takon karo aku, ya aku iki sing jeneng **Resi Guntur Wasesa**, wong tuwane **Guntur Geni** sing wis kok pateni.*” (Asmara, 1982: 56; no. data 62) lan pethikan “*Sang Resi Guntur Wasesa kagungan putra loro, kakung kabeh. Sing mbarep Guntur Maruta, **dene rayine Guntur Geni.***” (Asmara, 1982: 3; no. data 31) sami-sami nedahaken *peran* Guntur Geni minangka salah satunggaling putranipun Resi Guntur Wasesa. Resi Guntur Wasesa gadhah putra kalih inggih menika Guntur Maruta lan Guntur Geni. Guntur Maruta inggih menika putra ingkang pambajeng dene Guntur Geni inggih menika

putra ingkang wuragil. Babagan kulawarganipun Guntur Geni, ugi kaandharaken ing pethikan ngandhap menika.

“Teka dedeg piadegipun dalah praupanipun meh sami kaliyan Guntur Geni paman.”

*“Waleh-waleh punapa sinuwun. Pancen sejatosipun **Guntur Geni lan Guntur Maruta punika lare kembar, ingkang sepuh Guntur Maruta, ingkang enem Guntur Geni.***” (Asmara, 1982: 58-59; no. data 67)

Pethikan ing nginggil nedahaken *peran* Guntur Geni minangka lare kembar kaliyan Guntur Maruta. Putra ingkang pambajeng inggih menika Guntur Maruta dene putra ingkang wuragil inggih menika Guntur Geni. Ramanipun Guntur Maruta lan Guntur Geni inggih menika Resi Guntur Wasesa. Pethikan ing ngandhap ngandharaken babagan Guntur Geni minangka siswanipun Resi Guntur Wasesa, beda kaliyan pethikan ing nginggil menika.

Pethikan *“Dhuh Sinuwun pepundhen kula, manawi ndhangu dhumateng kang abdi, kula pun Guntur Geni nami kula, ing wingking saking Pertapan Watubelah, siswanipun rama **Resi Guntur Wasesa.***” (Asmara, 1982: 12; no. data 58) nedahaken *peran* Guntur Geni minangka salah satunggaling siswanipun Resi Guntur Wasesa. Nalika Prabu Banjarsari nyuwun pirsu marang Guntur Geni babagan asal usuling Guntur Geni. Guntur Geni mangsuli bilih Guntur Geni meguru kaliyan ramanipun inggih menika Resi Guntur Wasesa ing pertapan Watubelah. Pethikan ing ngandhap ngandharaken babagan Guntur Geni minangka satriya ingkang sekti mandraguna, beda kaliyan pethikan ing nginggil menika.

Pethikan *“Guntur Geni wis kondhang sapraja Sigaluh ya kondhang baguse, ya **kondhang kasudibyané,** mula akeh para putri sing banjur padha nandang kasmaran karo Guntur Geni.”* (Asmara, 1982: 14; no. data 33), pethikan *“Sing mbarep Guntur Maruta, dene rayine Guntur Geni. **Satriya loro mau uga***

wis kondhang kasektene, lan ngerti marang agal alus.”(Asmara, 1982: 3; no. data 38), pethikan “*Bandayudane Manggalayuda Agung Guntur Geni karo Adipati Sundara saya rame banget, sakarone pranyata prajurit sekti mandraguna.*”(Asmara, 1982: 47; no. data 48), pethikan “*Babo...babo...rasakna tibaning piwalesku iki. Dak akoni yen kowe pancen sawijining prajurit kang peng-pengan pilih tandhing.*” (Asmara, 1982: 49; no. data 50), lan pethikan

“He Guntur Geni. Memper kowe bisa dadi Manggalayuda Agung praja Sigaluh, awit kowe pancen bocah sekti mandraguna. Aku bungah banget oleh tandhing wong sing kaya kowe. Ya wong sing kaya kowe kuwi sing dak goleki.” (Asmara, 1982: 48; no. data 49)

Gangsal pethikan ing nginggil sami-sami nedahaken *peran* Guntur Geni minangka salah satunggaling satriya ingkang sekti mandraguna. Sacara *sosiologis*, sekti mandraguna menika dipunasilaken saking *penilaian sosial*. Data 49 lan data 50 awujud pawicantenan lajeng dipunsengkuyung kaliyan data 33, data 38, data 48 ingkang awujud andharan saking pangripta. Tigang pethikan awujud andharan saking pangripta dados pethikan ingkang kiyat, beda kaliyan kalih pethikan awujud pawicantenan. Pethikan ingkang awujud pawicantenan menika namung andharan saking paraga sanesipun. Pethikan ing ngandhap ngandharaken bilih Guntur Geni minangka Manggalayuda Agung ing praja Sigaluh, tetuwaning prajurit panggempur, beda kaliyan pethikan ing nginggil menika.

“O...layak memper, sira bisa ngalahake Manggalayuda Surengpati. Iya, iya. Sarehne wis tetela yen sira bisa ngalahake Manggalayudaningsun Surengpati, mula sira bakal junjung dadi Manggalayuda Agung, nenuwani prajurit panggempur. Lan sira sun paringi sesebutan Tumenggung Guntur Geni. Lha wong loro sing padha seba kuwi apamu Guntur Geni.”(Asmara, 1982: 12; no. data 59)

Pethikan ing nginggil lan pethikan ing ngandhap menika sami-sami ngandharaken ngengingi Guntur Geni dados Manggalayuda Agung ing praja Sigaluh, nenuwani prajurit penggempur ing praja Sigaluh.

*“Iya. Iya. Tumenggung Surengpati, sarehning wis cetha yen Guntur Geni bisa ngalahake kowe, mula sesuk emben undhangna marang para wadyabala kabeh ing Sigaluh kene, yen **Manggalayuda Agung Guntur Geni kang bakal dadi tetuwaning prajurit penggempur.**”*(Asmara, 1982: 13; no. data 64)

Kalih pethikan ing nginggil nedahaken *peran* Guntur Geni dados Manggalayuda Agung ing praja Sigaluh, nenuwani prajurit penggempur ing praja Sigaluh. Guntur Geni saged ngalahaken Manggalayuda Surengpati lajeng saged dados Manggalayuda Agung ing praja Sigaluh, nenuwani prajurit penggempur ing praja Sigaluh. Babagan Guntur Geni minangka Manggalayuda Agung ing praja Sigaluh, ugi kaandharaken ing pethikan ngandhap menika.

“He prajurit mandheg dhisik, sapa jenengmu dene kowe kumawani gawe onar ana pasanggrahan kene. – ngono pambentak Arya Jaran Kepang lan Jaran Panoleh ngandhangi pangamuke wong sing nunggang jaran mau.”

*“Kowe yen arep takon aku, aku iki **Manggalayuda Agung saka praja Sigaluh, jenengku Guntur Geni.** Balik kowe sapa aranmu prajurit.”* (Asmara, 1982: 37; no. data 66)

Pethikan ing nginggil lan pethikan ing ngandhap menika sami-sami ngandharaken ngengingi Guntur Geni dados Manggalayuda Agung ing praja Sigaluh.

“Ho monyet, sapa jenengmu, aja mati tanpa aran. – mangkono panguwuhe Adipati Sundara karo mundhi tumbak.”

*“Jeweren kupingmu sing amba, ya aku iki **Manggalayuda Agung praja Sigaluh, jenengku Guntur Geni.**”* (Asmara, 1982: 45; no. data 68)

Kalih pethikan ing nginggil nedahaken *peran* Guntur Geni minangka Manggalayuda Agung saking praja Sigaluh. Guntur Geni saged ngalahaken

Manggalayuda Surengpati lajeng saged dados Manggalayuda Agung ing praga Sigaluh. Pethikan ing ngandhap ngandharaken babagan watekipun Guntur Geni ingkang andhap asor utawi boten gumedhe.

4) Prabu Banjarsari

Prabu Banjarsari inggih menika salah satunggaling ratu ingkang dados kekasihing dewa jumeneng ing praja Sigaluh. Ing ngandhap menika pirembagan saking asiling panaliten *peranipun* Prabu Banjarsari. Pethikan “*Dene kang jumeneng nata ana praja Sigaluh mau panjenengane Sang Prabu Banjarsari, sawijining nata kang dadi kekasihing dewa.*” (Asmara, 1982: 4; no. data 77) lan pethikan “*Ing wektu semana kang jumeneng ratu ing praja Sigaluh asesilih Prabu Banjarsari.*” (Asmara, 1982: 9; no. data 83) sami-sami nedahaken *peran* Prabu Banjarsari minangka ratu ingkang jumeneng ing praja Sigaluh. Kalih pethikan menika awujud andharan saking pangripta dados kalih pethikan menika pethikan ingkang kiyat.

5) Jemblung

Jemblung inggih menika salah satunggaling abdinipun Guntur Geni. Ing ngandhap menika pirembagan saking asiling panaliten *peranipun* Jemblung. Pethikan “*Bengi kuwi Guntur Geni atine ora kepenak, manut pirasat sing ditampa, ing bengi kuwi bakal ana kadadeyan apa-apa. Mula banjur menyat, abdine loro Jemblung karo Bawor.*” (Asmara, 1982: 15; no. data 90), pethikan “*Lha wong loro sing padha seba kuwi apamu Guntur Geni.*” “*O punika abdi kula kekalih pun Jemblung kaliyan Bawor.*” (Asmara, 1982: 12; no. data 92), lan

pethikan “*Manawi panjenengan andangu dhateng kawula, kula pun Jemblung lan punika adhi kula pun Bawor, **abdinipun ndara Guntur.***” (Asmara, 1982: 10; no. data 95) sami-sami nedahaken *peran* ngengingi Jemblung minangka salah satunggaling abdinipun Guntur Geni. Pethikan ingkang awujud andharan saking pangripta inggih menika data 90. Data sanesipun awujud pawicantenan kemawon. Pethikan ingkang saged nyengkuyung pawicantenan namung pethikan data 90. Pethikan ing ngandhap ngandharaken babagan Jemblung minangka salah satunggaling pamomongipun Guntur Geni, beda kaliyan pethikan ing nginggil nanging taksih wonten sesambetanipun.

Pethikan “*Kowe dak lilani nggawa **pamomongmu** loro pisan si **Jemblung** karo Bawor, gawanen kanggo kanthining laku.*” (Asmara, 1982: 4; no. data 94) lan pethikan

“*Dhuh Sang Prabu, mila kula keraya-raya sowan wonten ngarsa paduka, awit kula dipun waduli **momonganipun Guntur Geni**, Jemblung kaliyan Bawor, manawi anak kula sampun gugur ing payudan mengsah Resi Sumbing saking Kledung.*” (Asmara, 1982: 54; no. data 101)

nedahaken *peran* ngengingi Jemblung menika salah satunggaling pamomongipun Guntur Geni. Kalih pethikan ing nginggil awujud pawicantenan. Pethikan ing ngandhap ngandharaken babagan Jemblung minangka lurahing koki ing praja Sigaluh, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

“*O...iya, wong bendaramu nampa ganjaran kowe kok lali durung dak wenahi ganjaran. Iya Jemblung karo Bawor, kowe sakarone iya dak paringi ganjaran. Ganjarane yaiku kowe sakarone dak dadekake dadi **Lurahing koki kraton kene.** Yen kowe butuh mangan apa bae kena njupuk ana kono.*” (Asmara, 1982: 12; no. data 104)

Pethikan ing nginggil nedahaken *peran* Jemblung minangka lurahing koki ing praja Sigaluh. Guntur Geni dipunparingi ganjaran dening Prabu

Banjarsari, ugi abdinipun Guntur Geni. Awit saking menika, Prabu Banjarsari ugi maringi ganjaran kaliyan Jemblung lan Bawor supados saged dados lurahing koki ing praja Sigaluh.

6) Bawor

Bawor inggih menika salah satunggaling abdinipun Guntur Geni. Ing ngandhap menika pirembagan saking asiling panaliten *peranipun* Bawor. Pethikan “*Manawi panjenengan andangu dhateng kawula, kula pun Jemblung lan punika adhi kula pun Bawor, **abdinipun ndara Guntur**.*”(Asmara, 1982: 10; no. data 112), pethikan “*Lha wong loro sing padha seba kuwi apamu Guntur Geni. O punika **abdi kula** kekalih pun Jemblung kaliyan Bawor.*” (Asmara, 1982: 12; no. data 114), lan pethikan “*Bengi kuwi Guntur Geni atine ora kepenak, manut pirasat sing ditampa, ing bengi kuwi bakal ana kadadeyan apa-apa. Mula banjur menyat, **abdine loro** Jemblung karo Bawor.*”(Asmara, 1982: 15; no. data 120) sami-sami nedahaken *peran* ngengingi Bawor minangka salah satunggaling abdinipun Guntur Geni. Pethikan ingkang awujud andharan saking pangripta inggih menika *data 120*. *Data* sanesipun awujud pawicantenan kemawon. Pethikan ingkang saged nyengkuyung pawicantenan namung pethikan *data 120*. Pethikan ing ngandhap ngandharaken babagan Jemblung minangka salah satunggaling pamomongipun Guntur Geni, beda kaliyan pethikan ing nginggil nanging taksih wonten sesambetanipun.

Pethikan “*Kowe dak lilani nggawa **pamomongmu** loro pisan si Jemblung karo **Bawor**, gawanen kanggo kanthining laku.*”(Asmara, 1982: 4; no. data 111) lan pethikan

*“Dhuh Sang Prabu, mila kula keraya-rayu sowan wonten ngarsa paduka, awit kula dipun waduli **momonganipun Guntur Geni**, Jemblung kaliyan Bawor, manawi anak kula sampun gugur ing payudan mengsah Resi Sumbing saking Kledung.”* (Asmara, 1982: 54; no. data 122)

nedahaken *peran* Bawor minangka salah satunggaling pamomongipun Guntur Geni. Kalih pethikan menika awujud pawicantenan. Pethikan ing ngandhap ngandharaken bilih Bawor minangka lurahing koki ing praja Sigaluh, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

*“O...iya, wong bendaramu nampa ganjaran kowe kok lali durung dak wenahi ganjaran. Iya Jemblung karo Bawor, kowe sakarone iya dak paringi ganjaran. Ganjarane yaiku kowe sakarone dak dadekake dadi **Lurahing koki kraton kene**. Yen kowe butuh mangan apa bae kena njupuk ana kono.”* (Asmara, 1982: 12; no. data 128)

Pethikan ing nginggil nedahaken *peran* Baworminangka lurahing koki ing praja Sigaluh. Bendaranipun dipunparingi ganjaran dening Prabu Banjarsari, ugi abdinipun Guntur Geni. Awit saking menika, Prabu Banjarsari ugi maringi ganjaran kaliyan Jemblung lan Bawor supados saged dados lurahing koki ing praja Sigaluh. Pethikan ing ngandhap ngandharaken babagan watekipun Bawor ingkang pinter paring wewarah, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

7) Rara Suli

Rara Suli minangka putra putrinipun lurahing Butuh. Ing ngandhap menika pirembagan saking asiling panaliten *peranipun* Rara Suli. Pethikan *“Ing bengi iku uga Guntur Geni banjur lunga menyang Butuh, saperlu pamitan karo kekasihe yaiku Rara Suli, **putrane Pak Lurah Butuh**.”* (Asmara, 1982: 6; no. data 133), lan pethikan

*“Bendara kedah ngengeti kadhudhukanipun ing wekdal sapunika, dados priyantun ageng ingkang boten baen-baen. **Rara Suli rak***

namung putranipun Lurah Demang kemawon. Kalebet tiyang alit..."
(Asmara, 1982: 42; no. data 132)

nedahaken *peran* Rara Suli minangka putranipun Lurahing Butuh. Rara Suli inggih menika pacanganipun Guntur Geni nalika Guntur Geni taksih ing pertapan Watubelah. Rara Suli dipuntilar Guntur Geni nalika Guntur Geni badhe nglebeti sayembara ing praja Sigaluh.

8) Tumenggung Surengpati

Tumenggung Surengpati minangka putra mantunipun Resi Tunggulmanik, garwanipun Retna Pandansari, lan Manggalayuda prajurit praja Sigaluh. Ing ngandhap menika pirembagan saking asiling panaliten *peranipun* Tumenggung Surengpati. Pethikan "*Banjur prajurit kang pinangka kanggo nanggulangi praja kang ditetuwani* dening Manggalayuda Surengpati." (Asmara, 1982: 9; no. data 146), lan pethikan

Saliyane laskar Srikandhi, praja Sigaluh uga wis duwe andel-andeling jurit, pinangka senopatining perang yaiku Tumenggung Surengpati, nanging Sang Prabu rumaos durung marem panggalihe, mula banjur gawe wara-wara kang wis sumebar nyang endi-endi, golek manggalaning yuda sing peng-pengan. (Asmara, 1982: 9; no. data 138)

nedahaken *peran* Tumenggung Surengpati minangka senopatining perang ing praja Sigaluh saderengipun Guntur Geni dados Manggalayuda Agung ing praja Sigaluh. Ing praja Sigaluh gadhah tigang prajurit inggih menika prajurit pengawal pribadhi laskar Srikandhi ingkang dipuntetuwani dening Retna Pandanwangi, prajurit ingkang kangge njagi praja Sigaluh ingkang dipuntetuwani Manggalayuda Surengpati, lan prajurit penggempur ingkang dereng wonten tetuwani, taksih dipunrangkep dening Manggalayuda Surengpati. Pethikan ing

ngandhap ngandharaken bilih Tumenggung Surengpati minangka putra mantunipun Resi Tunggulmanik, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

*Pasowanan nuli bubaran. Guntur Geni nuli digandheng dening Surengpati digawa menyang pondhokane lan banjur dikenalake karo sisihane yaiku **Retna Pandansari, putra putrine Resi Tunggulmanik sing pembarep.*** (Asmara, 1982: 13; no. data 139)

Pethikan ing nginggil lan pethikan ing ngandhap menika sami-sami ngandharaken ngengingi Tumenggung Surengpati minangka putra mantunipun Resi Tunggulmanik.

“...Lan kados pundi saking pamanggihipun Resi Tunggulmanik.”
*“Saking pamrayogi kula pun **Guntur Geni mugi kaparingan pondhokan sacelakipun Tumenggung Surengpati gusti, dados sawanci-wanci wonten damel paridamel, saged celak anggenipun sami rembagan.**”*
*“Kok inggih prayogi sanget sang panembahan. **Celak kaliyan kang putra mantu Surengpati.**”* (Asmara, 1982: 13; no. data 143)

Pethikan ing nginggil nedahaken *peran* Tumenggung Surengpati minangka putra mantunipun Resi Tunggulmanik. Resi Tunggulmanik gadhah putra putri kalih inggih menika putra putri ingkang pambajeng, Retna Pandansari lan putra putri ingkang wuragil, Retna Pandanwangi. Putra putrinipun Resi Tunggulmanik ingkang pambajeng menika ingkang dhaup kaliyan Tumenggung Surengpati. Pethikan ing ngandhap ngandharaken bilih Tumenggung Surengpati minangka Manggalayuda ingkang sekti mandraguna, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

*Pancen Manggalayuda Surengpati **dadi bebanthenging praja Sigaluh, mula banjur dijuluki “Bantheng Sigaluh”.** Sapa kang bisa ngalahake Bantheng Sigaluh mau kang bakal dinawuhan nyekel prajurit penggempur, lan oleh sesebutane Manggalayuda Agung.* (Asmara, 1982: 10; no. data 140)

Pethikan ing nginggil lan pethikan ing ngandhap menika sami-sami ngandharaken ngengingi Tumenggung Surengpati minangka Manggalayuda ingkang sekti mandraguna.

Nanging bareng adu arep karo Manggalayuda Surengpati, kabeh padha kalah ing sakabehane, awit Manggalayuda Surengpati pancen sawijining prajurit sing pilih tandhing, lan sekti mandraguna. (Asmara, 1982: 9; no. data 144)

Pethikan ing nginggil nedahaken *peran* Tumenggung Surengpati minangka satriya ingkang sekti mandraguna. Sacara *sosiologis*, satriya ingkang sekti mandraguna dipunasilaken saking *penilaian sosial*. Kalih pethikan menika awujud andharan saking pangripta dados pethikan menika kiyat. Pethikan ing ngandhap ngandharaken bilih Tumenggung Surengpati minangka garwanipun Retna Pandansari, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

Pasowanan nuli bubarane. Guntur Geni nuli digandheng dening Surengpati digawa menyang pondhokane lan banjur dikenalake karo sisihane yaiku Retna Pandansari, putra putrine Resi Tunggulmanik sing pembarep. (Asmara, 1982: 13; no. data 145)

Pethikan ing nginggil nedahaken *peran* Tumenggung Surengpati minangka garwanipun Retna Pandansari. Resi Tunggulmanik gadhah putra putri kalih inggih menika putra putri ingkang pambajeng, Retna Pandansari lan putra putri ingkang wuragil, Retna Pandanwangi. Putra putrinipun Resi Tunggulmanik ingkang pambajeng menika ingkang dhaup kaliyan Tumenggung Surengpati.

9) Retna Pandanwangi

Retna Pandanwangi minangka putra putrinipun Resi Tunggulmanik lan dados garwanipun Guntur Geni. Ing ngandhap menika pirembagan saking asiling panaliten *peranipun* Retna Pandanwangi.

*Prajurite Sang Prabu wis kaperang dadi pirang-pirang golongan, yaiku prajurit pengawal pribadi kang dumadi saka laskar Srikandhi, kang ditetuwani dening Retna Pandanwangi, sawijining **prajurit kang pinunjul**, putrane Resi Tunggulmanik.* (Asmara, 1982: 9; no. data 147)

Pethikan ing nginggil lan pethikan ing ngandhap menika sami-sami ngandharaken ngengingi Retna Pandanwangi minangka prajurit ingkang sekti mandraguna.

*Sang Adipati banjur mapan sareyan salonjor. Nyai Wungu banjur nyembah, karo umik-umik **ngucapake mantra aji panyirepan**. Sanalika kono Sang Adipati bareng sarirane kena digrayang dening Retna Pandanwungu, banjur mak les sare kepati. **Saking ampuhe aji panyirepan mau**, ora mung sang adipati dhewe kang banjur turu kepati, dalasan para prajurit kang lagi jaga banjur padha turu kepati. Mula yen sinawang banjur kaya babadan pacing wong turu. Kabeh prajurit turu kepati.* (Asmara, 1982: 35; no. data 154)

Kalih pethikan ing nginggil nedahaken *peran* Retna Pandanwangi minangka prajurit ingkang sekti mandraguna. Sacara *sosiologis*, prajurit ingkang sekti mandraguna dipunasilaken saking *penilaian sosial*. Kalih pethikan menika awujud andharan saking pangripta dados pethikan menika kiyat. Pethikan ing ngandhap ngandharaken bilih Retna Pandanwangi minangka tetuwaning laskar Srikandhi, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

Pethikan “*Putra putrine Resi Tunggulmanik ana loro kabeh putri, ragile Retna Pandanwangi, **tetuwane prajurit Srikandi**.*”(Asmara, 1982: 13; no. data 150), pethikan “*Iya paman. Dene putri sing diparingake aku yaiku **diajeng Retna Pandanwangi manggalaning prajurit Srikandi**, ya putrane rama Resi Tunggulmanik.*” (Asmara, 1982: 41; no. data 151), pethikan

*Prajurite Sang Prabu wis kaperang dadi pirang-pirang golongan, yaiku prajurit pengawal pribadi kang dumadi saka **laskar Srikandhi**, kang ditetuwani dening Retna Pandanwangi, sawijining prajurit kang pinunjul, putrane Resi Tunggulmanik.* (Asmara, 1982: 9; no. data 148)

Pethikan ing nginggil lan pethikan ing ngandhap menika sami-sami ngandharaken ngengingi Retna Pandanwangi minangka tetuwaning laskar Srikandhi.

Bengi kuwi Retna Pandanwangi merlokake sowan marang rama marasepuh ing kepatihan karo Resi Tunggulmanik. Banjur padha ngendikan nganti sawatara suwe. Resi Guntur Wasesa banget suka panggalihe weruh putrane mantu, sawijining prajurit lurahing prajurit Srikandi, kang uga wanter ing budine. (Asmara, 1982: 55; no. data 161)

Sekawan pethikan ing nginggil nedahaken *peran* Retna Pandanwangi minangka tetuwaning laskar Srikandhi. Tigang pethikan awujud andharan saking pangripta, lan pethikan sanesipun awujud pawicantenan. Tigang pethikan menika saged nyengkuyung pethikan ingkang awujud pawicantenan. Pethikan ing ngandhap ngandharaken bilih Retna Pandanwangi minangka putra putrinipun Resi Tunggulmanik ingkang wuragil, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

Pethikan “*Iya paman. Dene putri sing diparingake aku yaiku diajeng Retna Pandanwangi manggalaning prajurit Srikandi, ya putrane rama Resi Tunggulmanik.*” (Asmara, 1982: 41; no. data 152), pethikan

Pasowanan nuli bubaran. Guntur Geni nuli digandheng dening Surengpati digawa menyang pondhokane lan banjur dikenalake karo sisihane yaiku Retna Pandansari, putra putrine Resi Tunggulmanik sing pembarep. Putra putrine Resi Tunggulmanik ana loro kabeh putri, ragile Retna Pandanwangi, tetuwane prajurit Srikandi. (Asmara, 1982: 13; no. data 149)

sami-sami ngandharaken ngengingi Retna Pandanwangi minangka putra putrinipun Resi Tunggulmanik ingkang wuragil. Pethikan ing ngandhap ugi sami-sami ngandharaken ngengingi Retna Pandanwangi minangka putra putrinipun Resi Tunggulmanik ingkang wuragil.

Prajurite Sang Prabu wis kaperang dadi pirang-pirang golongan, yaiku prajurit pengawal pribadi kang dumadi saka laskar Srikandhi,

kang ditetuwani dening Retna Pandanwangi, sawijining prajurit kang pinunjul, putrane Resi Tunggulmanik. (Asmara, 1982: 9; no. data 157)

Pethikan ing nginggil nedahaken *peran* Retna Pandanwangi minangka putra putrinipun Resi Tunggulmanik ingkang wuragil. Resi Tunggulmanik gadhah putra putri kalih inggih menika putra putri ingkang pambajeng, Retna Pandansari lan putra putri ingkang wuragil, Retna Pandanwangi. Pethikan ing ngandhap ngandharaken bilih Retna Pandanwangi minangka putra mantunipun Resi Guntur Wasesa, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

Bengi kuwi Retna Pandanwangi merlokake sowan marang rama marasepuh ing kepatihan karo Resi Tunggulmanik. Banjur padha ngendikan nganti sawatara suwe. Resi Guntur Wasesa banget suka panggalihe weruh putrane mantu, sawijining prajurit lurahing prajurit Srikandi, kang uga wanter ing budine. (Asmara, 1982: 55; no. data 168)

Pethikan ing nginggil nedahaken *peran* Retna Pandanwangi minangka putra mantunipun Resi Guntur Wasesa. Retna Pandanwangi dhaup kaliyan Guntur Geni ndadosaken Retna Pandanwangi minangka putra mantunipun Resi Guntur Wasesa. Pethikan ing ngandhap ngandharaken bilih Retna Pandanwangi minangka garwanipun Guntur Maruta, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

Praja Sigaluh banjur bisa bali tata tentrem maneh, akeh negara sakiwa tengene kang durung manunggal banjur padha manunggal karo Sigaluh, ora karana ginebug ing perang. Praja Sigaluh saya tambah moncere. Manggalayuda Agung Guntur Maruta saya kondhang arum jenenge. Retna Pandanwangi banjur digarwa dening Guntur Maruta, saka kersane Sang Prabu. (Asmara, 1982: 59; no. data 169)

Pethikan ing nginggil nedahaken *peran* Retna Pandanwangi minangka garwanipun Guntur Maruta. Manggalayuda Agung Guntur Geni nemahi pejah ing payudan lan Retna Pandanwangi sampun ngandhut. Awit saking menika, Guntur

Maruta nggentosi dados Manggalayuda ing praja Sigaluh lan ugi Retna Pandanwangi dipundhaupaken kaliyan Guntur Maruta.

10) Resi Tunggulmanik

Resi Tunggulmanik minangka pepundhenipun Prabu Banjarsari. Ing ngandhap menika pirembagan saking asiling panaliten *peranipun* Resi Tunggulmanik.

*Pasowanan nuli bubarane. Guntur Geni nuli digandheng dening Surengpati digawa menyang pondhokane lan banjur dikenalake karo sisihane yaiku Retna Pandansari, putra putrine Resi Tunggulmanik sing pembarep. **Putra putrine Resi Tunggulmanik ana loro kabeh putri**, ragile Retna Pandanwangi, tetuwane prajurit Srikandi.* (Asmara, 1982: 13; no. data 173)

Pethikan ing nginggil nedahaken *peran* Resi Tunggulmanik gadhah putra putri kalih inggih menika putra putri ingkang pambajeng, Retna Pandansari lan putra putri ingkang wuragil, Retna Pandanwangi. Retna Pandansari dhaup kaliyan Tumenggung Surengpati, dene Retna Pandanwangi dhaup kaliyan Guntur Geni. Pethikan ing ngandhap ngandharaken bilih Resi Tunggulmanik minangka marasepuhipun Tumenggung Surengpati, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

“Lan kados pundi saking pamanggihipun Resi Tunggulmanik.”
*“Saking pamrayogi kula pun **Guntur Geni mugi kaparingan pondhokan sacelakipun Tumenggung Surengpati** gusti, dados sawanci-wanci wonten damel paridamel, saged celak anggenipun sami rembagan.”*
*“Kok inggih prayogi sanget sang panembahan. **Celak kaliyan kang putra mantu Surengpati.**”* (Asmara, 1982: 13; no. data 174)

Pethikan ing nginggil lan pethikan ing ngandhap menika sami-sami ngandharaken ngengingi Resi Tunggulmanik minangka marasepuhipun Tumenggung Surengpati.

*Pasowanan nuli bubaran. Guntur Geni nuli digandheng dening Surengpati digawa menyang pondhokane lan banjur dikenalake karo sisihane yaiku **Retna Pandansari, putra putrine Resi Tunggulmanik** sing pembarep.* (Asmara, 1982: 13; no. data 176)

Pethikan ing nginggil lan pethikan ing ngandhap menika sami-sami ngandharaken ngengingi Resi Tunggulmanik minangka marasepuhipun Tumenggung Surengpati.

Midhanget ature tamune mau sanalika Sang Prabu jumeneng sesalaman mangkono uga Resi Tunggulmanik, banjur padha tetepungan.

*“Raka Resi Guntur Wasesa, mugi dipun tepangaken kemawon, kula **marasepuhipun keng putra Guntur Geni** ingkang sampun gugur ing payudan.”* (Asmara, 1982: 54; no. data 178)

Pethikan ing nginggil nedahaken *peran* Resi Tunggulmanik minangka marasepuhipun Tumenggung Surengpati. Resi Tunggulmanik gadhah putra putri kalih inggih menika putra putri ingkang pambajeng, Retna Pandansari lan putra putri ingkang wuragil, Retna Pandanwangi. Putra putrinipun Resi Tunggulmanik ingkang pambajeng sampun dhaup kaliyan Tumenggung Surengpati. Pethikan ing ngandhap ngandharaken bilih Resi Tunggulmanik minangka marasepuhipun Guntur Maruta, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

*Praja Sigaluh banjur bisa bali tata tentrem maneh, akeh negara sakiwa tengene kang durung manunggal banjur padha manunggal karo Sigaluh, ora karana ginebug ing perang. Praja Sigaluh saya tambah moncere. Manggalayuda Agung Guntur Maruta saya kondhang arum jenenge. **Retna Pandanwangi banjur digarwa dening Guntur Maruta**, saka kersane Sang Prabu.* (Asmara, 1982: 59; no. data 179)

Putra putrinipun Resi Tunggulmanik ingkang pambajeng sampun dhaup kaliyan Tumenggung Surengpati dene putra putrinipun Resi Tunggulmanik ingkang wuragil menika ingkang dhaup kaliyan Guntur Geni. Guntur Geni nemahi pejah ing payudan lajeng Guntur Maruta dipundhawuhi dhaup kaliyan Retna

Pandanwangi. Pethikan ing nginggil nedahaken *peran* Resi Tunggulmanik minangka marasepuhipun Guntur Maruta.

11) Adipati Sundara

Adipati Sundara minangka Adipati ingkang jumeneng ing Kadipaten Kledung. Ing ngandhap menika pirembagan saking asiling panaliten *peranipun* Adipati Sundara.

“Ha...ha...ha...kaningane sing jeneng Guntur Geni iki kowe ta, sing dhek wingenane gawe onar ana kadipaten Wanasaba.”

“Iya pancen dhasar nyata. Lha kowe sapa.”

*“Yen kowe takon jenengku ya iki **Adipati Kledung, Sundara** jenengku. Wis kowe mundura bae, ora bakal menang perang karo aku.”*
(Asmara, 1982: 45; no. data 185)

Pethikan ing nginggil nedahaken *peran* Adipati Sundara minangka Adipati ingkang jumeneng ing Kadipaten Kledung. Kadipaten Kledung menika mengsahipun praja Sigaluh. Pethikan ing ngandhap ngandharaken bilih Adipati Sundara minangka satriya ingkang sekti mandraguna, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

Pethikan *“Bandayudane Manggalayuda Agung Guntur Geni karo Adipati Sundara saya rame banget, sakarone pranyata prajurit sekti mandraguna.”*(Asmara, 1982: 47; no. data 189), lan pethikan

*Nanging sarehning Adipati Sundara **uga prajurit pinunjul**, rasaning lara wetenge ora dirasa, banjur males, mencolot karo nyampluk pundhake Guntur Geni kang dilambari aji-aji “Klepekan”. (Asmara, 1982: 47; no. data 192)*

nedahaken *peran* bilih Adipati Sundara minangka prajurit ingkang sekti mandraguna. Tetandhingan antawisipun Guntur Geni kaliyan Adipati Sundara ngantos ngginakaken maneka warna aji-aji. Sacara *sosiologis*, prajurit ingkang

sekti mandraguna dipunasilaken saking *penilaian sosial*. Kalih pethikan menika awujud andharan saking pangripta dados pethikan menika pethikan ingkang kiyat.

12) Jaran Kepang

Jaran Kepang minangka salah satunggaling Senopati ing Kadipaten Kledung. Ing ngandhap menika pirembagan saking asiling panaliten *peranipun* Jaran Kepang.

“Kowe yen arep takon aku, aku iki Manggalayuda Agung saka praja Sigaluh, jenengku Guntur Geni. Balik kowe sapa aranmu prajurit.”
*“Jeweren kupingmu sing amba, **aku gegedhug wong Kledung**, jenengku Jaran Kepang, lan iki adhiku Jaran Panoleh. Ayo minggat saka kene yen kowe eman karo nyawamu dhrohun ala.”* (Asmara, 1982: 37; no data 194)

Pethikan ing nginggil nedahaken *peran* Jaran Kepang minangka salah satunggaling agul-aguling perang ing Kadipaten Kledung. Jaran Kepang dados salah satunggaling Senopati ing Kadipaten Kledung. Senopati sanesipun ing Kadipaten Kledung inggih menika Jaran Panoleh, Jaran Dawuk, lan Jaran Guyang. Pethikan ing ngandhap ngandharaken bilih Jaran Kepang minangka kakangipun Jaran Panoleh, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

“Kowe yen arep takon aku, aku iki Manggalayuda Agung saka praja Sigaluh, jenengku Guntur Geni. Balik kowe sapa aranmu prajurit.”
*“Jeweren kupingmu sing amba, aku gegedhug wong Kledung, jenengku Jaran Kepang, lan **iki adhiku Jaran Panoleh**. Ayo minggat saka kene yen kowe eman karo nyawamu dhrohun ala.”* (Asmara, 1982: 37; no. data 195)

Pethikan ing nginggil nedahaken *peran* Jaran Kepang minangka kakangipun Jaran Panoleh. Jaran Kepang dados salah satunggaling Senopati ing Kadipaten Kledung. Senopati sanesipun ing Kadipaten Kledung inggih menika Jaran Panoleh, Jaran Dawuk, lan Jaran Guyang. Pethikan ing nginggil menika

awujud pawicantenan Guntur Geni kaliyan Jaran Kepang ingkang badhe tetandhingan.

13) Jaran Panoleh

Jaran Panoleh minangka salah satunggaling Senopati ing Kadipaten Kledung. Ing ngandhap menika pirembagan saking asiling panaliten *peranipun* Jaran Panoleh.

“Kowe yen arep takon aku, aku iki Manggalayuda Agung saka praja Sigaluh, jenengku Guntur Geni. Balik kowe sapa aranmu prajurit.”
*“Jeweren kupingmu sing amba, **aku gegedhug wong Kledung**, jenengku Jaran Kepang, lan iki adhiku Jaran Panoleh. Ayo minggat saka kene yen kowe eman karo nyawamu dhrohun ala.”* (Asmara, 1982: 37; no data 194)

Pethikan ing nginggil nedahaken *peran* Jaran Panoleh minangka agul-aguling perang ing Kadipaten Kledung. Jaran Panoleh dados salah satunggaling Senopati ing Kadipaten Kledung. Senopati sanesipun ing Kadipaten Kledung inggih menika Jaran Kepang, Jaran Dawuk, lan Jaran Guyang. Pethikan ing ngandhap ngandharaken bilih Jaran Panoleh minangka adhinipun Jaran Kepang, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

“Kowe yen arep takon aku, aku iki Manggalayuda Agung saka praja Sigaluh, jenengku Guntur Geni. Balik kowe sapa aranmu prajurit.”
*“Jeweren kupingmu sing amba, aku gegedhug wong Kledung, jenengku Jaran Kepang, lan **iki adhiku Jaran Panoleh**. Ayo minggat saka kene yen kowe eman karo nyawamu dhrohun ala.”* (Asmara, 1982: 37; no. data 197)

Pethikan ing nginggil nedahaken *peran* Jaran Panoleh minangka rayinipun Jaran Kepang. Jaran Panoleh dados salah satunggaling Senopati ing Kadipaten Kledung. Senopati sanesipun ing Kadipaten Kledung inggih menika Jaran Panoleh, Jaran Dawuk, lan Jaran Guyang. Pethikan ing nginggil menika

awujud pawicantenan Guntur Geni kaliyan Jaran Kepang ingkang badhe tetandhingan.

14) Surengrana

Surengrana minangka salah satunggaling Senopati ing praja Sigaluh lan sedherekan kaliyan Surengjurit. Ing ngandhap menika pirembagan saking asiling panaliten *peranipun* Surengrana.

Guntur Geni eling marang ajine sing pungkasan “Petak Angin” banjur enggal diwatek. Kanthi kacepetan sing elok, awake Surengrana nuli cinandhak lan terus diumbulake kaya ngumbulake bal bae, nganti limang meter dhuwure, bareng tiba terus dicandhak maneh, diumbulake maneh. Surengjurit sing ana mburi weruh sedulure diumbulake kaya bal, nesu banget, rekane arep ngrangsang saka mburi, nanging lagi bae mencolot, Guntur Geni ndhodog, Surengjurit tiba, terus mak ceg awake diumbulake gonta-ganti karo Surengrana. (Asmara, 1982: 20; no. data 199)

Pethikan ing nginggil nedahaken *peran* Surengrana minangka sedherekipun Surengjurit. Ing praja Sigaluh wonten sayembara madosi Manggalayuda Agung lajeng Guntur Geni saged nglebeti sayembara menika dados Manggalayuda Agung. Ananging wonten prajurit malih ingkang badhe nglebeti sayembara inggih menika Surengrana lan Surengjurit. Surengrana minangka satriya ingkang sekti saking Wadaslintang.

15) Surengjurit

Surengjurit minangka salah satunggaling Senopati ing praja Sigaluh lan sedherekan kaliyan Surengrana. Ing ngandhap menika pirembagan saking asiling panaliten *peranipun* Surengjurit.

Guntur Geni eling marang ajine sing pungkasan “Petak Angin” banjur enggal diwatek. Kanthi kacepetan sing elok, awake

Surengrana nuli cinandhak lan terus diumbulake kaya ngumbulake bal bae, nganti limang meter dhuwure, bareng tiba terus dicandhak maneh, diumbulake maneh. Surengjurit sing ana mburi weruh sedulure diumbulake kaya bal, nesu banget, rekane arep ngrangsang saka mburi, nanging lagi bae mencolot, Guntur Geni ndhodok, Surengjurit tiba, terus mak ceg awake diumbulake gonta-ganti karo Surengrana. (Asmara, 1982: 20; no. data 205)

Pethikan ing nginggil nedahaken *peran* Surengjurit minangka sedherekipun Surengrana. Ing praja Sigaluh wonten sayembara madosi Manggalayuda Agung lajeng Guntur Geni saged nglebeti sayembara menika dados Manggalayuda Agung. Ananging wonten prajurit malih ingkang badhe nglebeti sayembara inggih menika Surengrana lan Surengjurit. Surengjurit minangka satriya ingkang sekti saking Wadaslintang.

16) Jaran Dawuk

Jaran Dawuk minangka salah satunggaling Manggalayuda ing Kadipaten Kledung. Ing ngandhap menika pirembagan saking asiling panaliten *peranipun* Jaran Dawuk.

Sawise nyembah Jaran Dawuk lan Jaran Guyang banjur bidhal, lakune numpak jaran. Pancen Manggalayuda loro mau padha sembada, dhasar pawakane gedhe dhuwur, kekendelane kena dipercaya. (Asmara, 1982: 20; no. data 221)

Pethikan ing nginggil nedahaken *peran* Jaran Dawuk minangka salah satunggaling Manggalayuda ing Kadipaten Kledung. Sanesipun Manggalayuda ing Kadipaten Kledung inggih menika Jaran Guyang, Jaran Kepang, lan Jaran Panoleh. Pethikan ing nginggil awujud andharan saking pangripta ndadosaken pethikan ing nginggil pethikang ingkang kiyat.

17) Jaran Guyang

Jaran Guyang minangka salah satunggaling Manggalayuda ing Kadipaten Kledung. Ing ngandhap menika pirembagan saking asiling panaliten *peranipun* Jaran Guyang.

Sawise nyembah Jarang Dawuk lan Jaran Guyang banjur bidhal, lakune numpak jaran. Pancen Manggalayuda loro mau padha sembada, dhasar pawakane gedhe dhuwur, kekendelane kena dipercaya. (Asmara, 1982: 20; no. data 222)

Pethikan ing nginggil nedahaken *peran* Jaran Dawuk minangka salah satunggaling Manggalayuda ing Kadipaten Kledung. Sanesipun Manggalayuda ing Kadipaten Kledung inggih menika Jaran Dawuk, Jaran Kepang, lan Jaran Panoleh. Pethikan ing nginggil awujud andharan saking pangripta ndadosaken pethikan ing nginggil pethikang ingkang kiyat.

18) Resi Sumbing

Resi Sumbing minangka Senopati Kadipaten Kledung. Ing ngandhap menika pirembagan saking asiling panaliten *peranipun* Resi Sumbing. Pethikan “*He Guntur Geni, rungokna gobogmu. Ya aku iki sing jeneng Resi Sumbing, andel-andeling wong Kledung.*” (Asmara, 1982: 48; no. data 211) *peran* Resi Sumbing minangka andel-andeling Kadipaten Kledung. Pethikan ing nginggil awujud pawicantenan Guntur Geni kaliyan Resi Sumbing. Pethikan ing ngandhap ngandharaken bilih Resi Sumbing minangka resi ingkang sekti mandraguna, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

Pethikan “*Guntur Geni saiki ngerti yen lagi adu arep karo resi kang sekti mandraguna, sugih kasekten, lan ora kena nyepelake mungsuh.*” (Asmara, 1982: 48; no. data 215) lan pethikan “*Nanging Resi Sumbing dhasare*

pancen wong wekti mandraguna, sanajan wis blokeran ngetokake getih, ora direwes." (Asmara, 1982: 49; no. data 216) nedahaken *peran* Resi Sumbing minangkaresi ingkang sekti mandraguna. Sacara *sosiologis*, resi ingkang sekti mandraguna dipunasilaken saking *penilaian sosial*. Kalih pethikan menika awujud andharan saking pangripta dadosaken pethikan menika pethikang ingkang kiyat. Pethikan ing ngandhap ngandharaken bilih Resi Sumbing minangka senopati ing Kadipaten Kledung, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

"Naminipun ingkang leres Arya Brahala, lajeng sampun dados Resi Sumbing. Lajeng ngadegaken padepokan wonten bawah Kledung, muridipun kathah. Sareng Adipati Sundara sumerap dhateng kasektenipun Resi Sumbing, mila lajeng dipun ndadosakensenopati Kledung." (Asmara, 1982: 55; no. data 219)

Pethikan ing nginggil nedahaken *peran* Resi Sumbing minangka salah satunggaling Senopati ing Kadipaten Kledung. Resi Sumbing ngadegaken padhepokan ing sangandhaping Kadipaten Kledung lan sampun gadhah murid ingkang kathah. Adipati Sundara sumerep tumrap kasektenipun Resi Sumbing lajeng Resi Sumbing dipundadosaken Senopati ing Kadipaten Kledung.

b. Watekipun Paraga ing Novel *Manggalayuda Guntur Geni*

1) Resi Guntur Wasesa

Resi Guntur Wasesa gadhah watek sacara *fisiologis*, watek sacara *sosiologis*, lan watek sacara *psikologis*. Katiga watek menika dipunpanggiaken ing awal cariyos lan ing pungkasaning cariyos. Resi Guntur Wasesa minangka paraga utama saengga watekipun langkung kathah tinimbang watekipun Guntur Maruta. Saking asiling panaliten dipunpanggiaken watekipun Resi Guntur

Wasesa inggih menika watek becik. Ing ngandhap menika pirembagan saking asiling panaliten watekipun Resi Guntur Wasesa.

a) Watek sacara *Fisiologis* Resi Guntur Wasesa

Watek sacara *fisiologis* inggih menika watek ingkang nedahaken kawontenaning badan. Watek sacara *fisiologis* Resi Guntur Wasesa namung dipunpanggihaken sekedhik kemawon. Watek sacara *fisiologis* Resi Guntur Wasesa ingkang dipunpanggihaken inggih menika sepuh. Watek sacara *fisiologis* Resi Guntur Wasesa dipunandharaken kanthi langkung cetha ing ngandhap inggih menika makaten.

Pethikan “*Mangkene kulup. Sarehning aku iki wis tuwa lan wis ora kuwagang tenagaku, mula karepku, sing bakal dak kon nggenteni ana kene yaiku si Guntur Maruta.*” (Asmara, 1982: 3; no. data 1) nedahaken bilih Resi Guntur Wasesa sampun sepuh lan boten kiyat baunipun dados tetuwaning pertapan Watubelah lan Guntur Maruta badhe nggentosi ramanipun dados tetuwaning pertapan Watubelah. Saking pethikan ing nginggil tembung ingkang nedahaken bilih Resi Guntur Wasesa sampun sepuh inggih menika “*wis ora kuwagang tenagaku*”. Babagan sepuhipun Resi Guntur Wasesa ugi kaandharaken ing pethikan ngandhap menika.

Pethikan “*Hem wangune wis ora ana jago maneh Sigaluh kene, wong wis kemping perot kaya ngene dikon methuki aku. Dak slentik sepisan bae mesthi mocar.*” (Asmara, 1982: 56; no. data 12) nedahaken bilih Resi Guntur Wasesa sampun sepuh. Panganggit ngginakaken tembung “*wong wis kemping perot*” kangge nedahaken pasuryanipun Resi Guntur Wasesa. Tembung kemping perot

nedahaken bilih Resi Guntur Wasesa sampun sepuh. Kalih pethikan ing nginggil sampun saged nedahaken bilih Resi Guntur Wasesa sampun sepuh.

b) Watek sacara *Sosiologis* Resi Guntur Wasesa

Resi Guntur Wasesa inggih menika sudarmanipun Guntur Geni. Watek sacara *sosiologis* inggih menika watek ingkang nedahaken pakaryanipun paraga, pendidikan, status sosial, lan sapanunggalanipun. Watek sacara *sosiologis* Resi Guntur Wasesa inggih menika gadhah putra kalih, pakaryanipun guru ing pertapan Watubelah, lan Resi Guntur Wasesa minangka pandhita ingkang sekti. Watek sacara *sosiologis* Resi Guntur Wasesa dipunandharaken kanthi langkung cetha ing ngandhap inggih menika makaten.

*“Sukur yen kowe dhewe wis manut. Mula becike sesuk esuk bae kowe mangkata menyang praja Sigaluh kang dumunung ana sisih wetan. Dene kang jumeneng nata ana praja Sigaluh mau panjenengane Sang Prabu Banjarsari, sawijining nata kang dadi kekasihing dewa. **Kowe dak lilani nggawa pamomongmu loro pisan si Jemblung karo Bawor, gawanen kanggo kanthining laku.**”* (Asmara, 1982: 4; no. data 9)

Pethikan ing nginggil nedahaken bilih Resi Guntur Wasesa gadhah watek arupi pangerten kaliyan Guntur Geni, putranipun. Sacara *sosiologis*, Resi Guntur Wasesa ingkang gadhah watek pangerten dipunasilaken saking *penilaian sosial*.

c) Watek sacara *Psikologis* Resi Guntur Wasesa

Watek sacara *psikologis* inggih menika watek ingkang nedahaken watekipun paraga. Watekipun paraga saged dipuntingali saking narasi, pawicantenan paraga-paraganipun utawi dialog lan monolog. Watek sacara *psikologis* Resi Guntur Wasesa wonten maneka warna antawisipun pangerten, adil, wicaksana, lan sapanunggalanipun. Watek sacara *psikologis* Resi Guntur Wasesa dipunandharaken kanthi langkung cetha ing ngandhap inggih menika makaten.

*Bengi kuwi Retna Pandanwangi merlokake sowan marang rama marasepuh ing kepatihan karo Resi Tunggulmanik. Banjur padha ngendikan nganti sawatara suwe. Resi Guntur Wasesa banget **suka panggalihe weruh putrane mantu**, sawijining prajurit lurahing prajurit Srikandi, kang uga wanter ing budine.* (Asmara, 1982: 55; no. data 5)

Pethikan ing nginggil nedahaken bilih Resi Guntur Wasesa gadhah watek sacara *psikologis* arupi bungah nalika kepanggih kaliyan Retna Pandanwangi minangka putra mantunipun awit saweg kepanggih kaping pisan kemawon. Pethikan ing ngandhap ngandharaken bilih Resi Guntur Wasesa ngraosaken sampun sepuh, beda kaliyan pethikan ing nginggil menika.

Pethikan “*Saka kersane Sang Resi, putra kang mbarep bakal kinarya gantine, amarga Sang Resi wis **rumangsa sepuh banget**.*” (Asmara, 1982: 3; no. data 6) nedahaken watek sacara *psikologis* ngengingi Resi Guntur Wasesa ngraosaken sampun sepuh. Pethikan ing ngandhap ngandharaken bilih Resi Guntur Wasesa pangerten kaliyan Guntur Geni, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

*“Sukur yen kowe dhewe wis manut. Mula becike sesuk esuk bae kowe mangkata menyang praja Sigaluh kang dumunung ana sisih wetan. Dene kang jumeneng nata ana praja Sigaluh mau panjenengane Sang Prabu Banjarsari, sawijining nata kang dadi kekasihing dewa. **Kowe dak lilani nggawa pamomongmu loro pisan si Jemblung karo Bawor, gawanen kanggo kanthining laku.**”* (Asmara, 1982: 4; no. data 9)

Pethikan ing nginggil nedahaken bilih Resi Guntur Wasesa gadhah watek sacara *psikologis* arupi pangerten kaliyan Guntur Geni, putranipun. Resi Guntur Wasesa paring dhawuh kaliyan Guntur Geni, nyuwita ing praja Sigaluh. Prabu Banjarsari inggih menika nata ingkang jumeneng ing praja Sigaluh. Resi Guntur Wasesa paring dhawuh Guntur Geni nyuwita ing praja Sigaluh lan dipunkancani

abdinipun inggih menika Jemblung lan Bawor. Babagan watekipun Resi Guntur Wasesa ugi kaandharaken ing pethikan ngandhap menika.

Mula ing pasowanan sore mau, putra sekarone banjur tinimbalan. Bareng wis ngadhep kabeh, Sang Resi banjur paring pangandika. ... “Kersanipun rama begawan kados pundi.”
“Mangkene kulup. Sarehning aku iki wis tuwa lan wis ora kuwagang tenagaku, mula karepku, sing bakal dak kon nggenteni ana kene yaiku si Guntur Maruta. Dene kowe Guntur Geni, saka karepku kowe nyuwitaha menyang praja Sigaluh, awit aku krungu tembung rawat-rawat manawa praja Sigaluh mbutuhake sawijining Manggalayuda kanggo tanggon. Manut pamawasku, sira Guntur Geni bisaha ngleboni sayembara mau. Kejaba kuwi bab kawruh kaprajan kaya-kaya kowe wis ora nguciwani banget. Lha saka panemumu kepriye Guntur Geni.” (Asmara, 1982: 3; no. data 10)

Resi Guntur Wasesa gadhah putra kalih inggih menika Guntur Maruta lan Guntur Geni. Guntur Maruta minangka putra pambajeng dipundhawuhi nggentosi Resi Guntur Wasesa dados tetuwaning pertapan Watubelah. Guntur Geni minangka putra wuragil dipundhawuhi nyuwita dados Manggalayuda ing praja Sigaluh. Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *psikologis* ngengingi Resi Guntur Wasesa adil utawi boten pilih sih tumrap putranipun. Babagan watekipun Resi Guntur Wasesa ugi kaandharaken ing pethikan ngandhap menika.

“Sarehning paman Resi sampun saged nyirnakaken mengsah kula, mila paman Resi badhe kula ganjar.”
“Dhuh sinuwun. Kula niki sampun sepuh, sampun boten melikaken dhateng ganjaran. Nanging manawi dados panujuning galih Sang Prabu, mugi anak kula Guntur Maruta inggih kakangipun Guntur Geni kemawon kapareng nyuwita wonten praja Sigaluh ngriki, anggentosi Guntur Geni awit lare kalih punika kadigdayanipun sami sinuwun.” (Asmara, 1982: 58; no. data 11)

Resi Guntur Wasesa perang tandhing kaliyan Resi Sumbing ing praja Sigaluh nggentosi Guntur Geni ingkang sampun nemahi pejah ing payudan. Resi Guntur Wasesa saged ngalahaken Resi Sumbing. Awit saking menika, Resi Guntur Wasesa dipunparingi ganjaran kaliyan Prabu Banjarsari nanging Resi

Guntur Wasesa nyuwun Guntur Maruta saged nyuwita ing praja Sigaluh nggentosi Guntur Geni. Pethikan ing nginggil nedahaken bilih Resi Guntur Wasesa gadhah watek wicaksana. Babagan watekipun Resi Guntur Wasesa ugi kaandharaken ing pethikan ngandhap menika.

“Iya bener kandhamu Guntur Geni. Nanging kowe aja samar maneh. Anane aku wis wani ngeculake marang kowe, mesthine aku ya wis percaya marang katiyasanmu ing bab kasekten lan kaprajuritan. Mula kowe aja sumelang maneh atimu. Kowe dak dongakake saka pertapan kene.” (Asmara, 1982: 4; no. data 13)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *psikologis* bilih Resi Guntur Wasesa percaya kaliyan kekiyatanipun Guntur Geni. Resi Guntur Wasesa ngendika kados makaten nalika Guntur Geni badhe nyuwita ing praja Sigaluh. Resi Guntur Wasesa ngendika kados makaten supados Guntur Geni wantun nyuwita ing praja Sigaluh. Babagan watekipun Resi Guntur Wasesa, ugi kaandharaken ing pethikan ngandhap menika.

“Adhuh angger sinuwun, manawi andangu pun bapa, nami kula Resi Guntur Wasesa, tiyang sepuhipun Manggalayuda Agung Guntur Geni, kula saking pertapan Watubelah.”
Midhanget ature tamune mau sanalika Sang Prabu jumeneng sesalaman mangkono uga Resi Tunggulmanik, banjur padha tetepungan. (Asmara, 1982: 54; no. data 14)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *psikologis* bilih Resi Guntur Wasesa gadhah watek grapyak kaliyan tiyang sanes. Nalika Resi Guntur Wasesa ing praja Sigaluh lajeng pitepangan kaliyan Resi Tunggulmanik. Babagan watekipun Resi Guntur Wasesa, ugi kaandharaken ing pethikan ngandhap menika.

“Dhuh Sang Prabu, mila kula keraya-raja sowan wonten ngarsa paduka, awit kula dipun waduli momonganipun Guntur Geni, Jemblung kaliyan Bawor, manawi anak kula sampun gugur ing payudan mengsah Resi Sumbing saking Kledung. Punapa leres makaten sinuwun.” (Asmara, 1982: 54; no. data 15)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *psikologis* bilih Resi Guntur Wasesa susah nalika Guntur Geni nemahi pejah ing payudan. Nalika Resi Guntur Wasesa mireng kabar menawi Guntur Geni sampun pejah, Resi Guntur Wasesa sowan dhateng praja Sigaluh kanthi susahing ati. Babagan watekipun Resi Guntur Wasesa, ugi kaandharaken ing pethikan ngandhap menika.

“Angger prabu, paduka sampun kuwatos. Anggen kula dhateng wonten praja Sigaluh ngriki, saperlu badhe males ukum dhumateng pejahipun anak kula Guntur Geni. Pancen Guntur Geni sanes mengsahipun Resi Sumbing, mengsahipun kedah kula piyambak, sepuh sami sepuh. Mbok padosa sawung ngantos dumugi sak tanah jawi pisan, boten wonten ingkang kuwawi nandhingi kadigdayanipun, awit sanes sabawaning tiyang, piyambakipun dipun panjungi siluman-siluman saking Gunung Sumbing...” (Asmara, 1982: 54; no. data 16)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *psikologis* bilih Resi Guntur Wasesa gadhah watek wantun. Nalika Resi Guntur Wasesa mireng kabar Guntur Geni pejah ing payudan, Resi Guntur Wasesa badhe males ukum kanthi tetandhingan kaliyan Resi Sumbing. Babagan watekipun Resi Guntur Wasesa, ugi kaandharaken ing pethikan ngandhap menika.

“...Mila mengsahipun kedah kula. Dinten punika boten kenging yen memengsahan kaliyan Resi Sumbing, kedah ngentose benjing enjing, dhawah pangapesanipun Resi Sumbing.”(Asmara, 1982: 54; no. data 17)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *psikologis* bilih Resi Guntur Wasesa gadhah watek sareh. Nalika Resi Guntur Wasesa mireng kabar menawi Guntur Geni sampun pejah ing payudan, Resi Guntur Wasesa badhe tetandhingan kaliyan Resi Sumbing nanging tetandhinganipun kedah ngentosi benjing enjing. Babagan watekipun Resi Guntur Wasesa, ugi kaandharaken ing pethikan ngandhap menika.

Pethikan *“He Resi Sumbing, kowe aja nggladrah pamuwusmu. Sanajan aku wis tuwa nanging yen mung tandhing tiyasa karo kowe, aku ora wedi.*

Sagendhingmu bakal dak ladeni.”(Asmara, 1982: 56; no. data 18) nedahaken watek sacara *psikologis* bilih Resi Guntur Wasesa gadhah watek andhap asor. Sinaosa Resi Guntur Wasesa wantun tetandhingan kaliyan Resi Sumbing nanging Resi Guntur Wasesa tansah andhap asor. Babagan watekipun Resi Guntur Wasesa, ugi kaandharaken ing pethikan ngandhap menika.

“Yen kowe takon karo aku, ya aku iki sing jeneng Resi Guntur Wasesa, wong tuwane Guntur Geni sing wis kok pateni.”

“O...layak. Dadi kowe arep bela marang anakmu.”

“Pancen ngono, kapindhone supaya praja Sigaluh slamet, ora kok jajah. Mbok kowe elinga, kancamu senopati rak wis entek. Becike kowe baliya menyang Kledung nutugake anggonmu dadi pandhita, aja clunthangan ana kene.” (Asmara, 1982: 56; no. data 19)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *psikologis* bilih Resi Guntur Wasesa gadhah watek bela pati dhateng putranipun. Nalika Resi Guntur Wasesa mireng kabar menawi Guntur Geni sampun pejah ing payudan lajeng Resi Guntur Wasesa badhe males ukum tumrap pejahing putranipun. Babagan watekipun Resi Guntur Wasesa, ugi kaandharaken ing pethikan ngandhap menika.

“Pancen ngono, kapindhone supaya praja Sigaluh slamet, ora kok jajah. Mbok kowe elinga, kancamu senopati rak wis entek. Becike kowe baliya menyang Kledung nutugake anggonmu dadi pandhita, aja clunthangan ana kene.”(Asmara, 1982: 56; no. data 20)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *psikologis* bilih Resi Guntur Wasesa gadhah watek welas asih kaliyan Resi Sumbing. Nalika Resi Guntur Wasesa badhe tetandhingan kaliyan Resi Sumbing, Resi Guntur Wasesa taksih welas asih kaliyan Resi Sumbing. Babagan watekipun Resi Guntur Wasesa, ugi kaandharaken ing pethikan ngandhap menika.

Nanging Resi Guntur Wasesa mung ngobahake tangane kiwa, gegaman panah wadi sepirang-pirang ora ana sing namani awake... Resi Guntur Wasesa wis prayitna, dheweke ora nglawan karo para siluman buta mau, nanging banjur malah meneng, tangane loro sidhakep karo mandeng pucuking grana. Buta siluman sapirang-pirang mau, bareng

weruh mungsuhe meneng bae, lan sidhakep, para buta-butane siluman malah banjur padha wedi dhewe...Resi Guntur Wasesa genti matek ajine Sasrabau...Sakarone dugang dinugang, keplek-kineplek nganti oleh rong puluh jurus...Tangane Resi Guntur Wasesa kang diwatek aji Maruta Sayuta klakon bisa nabok sirahe Resi Sumbing, sanalika sirahe Resi Sumbing pecah, polone mawut kaworan getih. Resi Sumbing gugur kapisanan. (Asmara, 1982: 56-58; no. data 21)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *psikologis* bilih Resi Guntur Wasesa gadhah watek ulet nalika tetandhingan kaliyan Resi Sumbing. Nalika Resi Guntur Wasesa tetandhingan kaliyan Resi Sumbing, Resi Guntur Wasesa tansah ulet nandhingi kekiyatanipun Resi Sumbing. Babagan watekipun Resi Guntur Wasesa, ugi kaandharaken ing pethikan ngandhap menika.

“Inggih paman, kula sapunika sampun pitados kaliyan ingkang putra. Ingkang putra badhe kula paringi kalenggahan ingkang sami kaliyan Guntur Geni, dados Manggalayuda Agung praja Sigaluh ngriki, kula paringi sesebatan tumenggung Agung Maruta.”(Asmara, 1982: 59; no. data 22)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *psikologis* bilih Resi Guntur Wasesa gadhah watek pasrah nalika dipunparingi ganjaran. Nalika Resi Guntur Wasesa saged ngalahaken Resi Sumbing lajeng Resi Guntur Wasesa dipunparingi ganjaran kaliyan Prabu Banjarsari. Resi Guntur Wasesa pasrah kemawon nalika dipunparingi ganjaran. Babagan watekipun Resi Guntur Wasesa, ugi kaandharaken ing pethikan ngandhap menika.

2) Guntur Maruta

Guntur Maruta gadhah watek sacara *fisiologis*, watek sacara *sosiologis*, lan watek sacara *psikologis*. Katiga watek menika namung dipunpanggiaken ing awal cariyos. Saking asiling panaliten dipunpanggiaken watekipun Guntur

Maruta inggih menika watek becik. Ing ngandhap menika pirembagan saking asiling panaliten watekipun Guntur Maruta.

a) Watek sacara *Fisiologis* Guntur Maruta

Watek sacara *fisiologis* Guntur Maruta ingkang dipunpanggihaken inggih menika babagan pasuryanipun lan badanipun Guntur Maruta ingkang sami kaliyan Guntur Geni. Watek sacara *fisiologis* Guntur Maruta dipunandharaken kanthi langkung cetha ing ngandhap inggih menika makaten.

*Bubar matur kaya ngono, Resi Guntur Wasesa banjur keplok nganti ambal ping telu, tanpa sangkan mak jleg ing ngarepe ingkang sinuwun wis ana sawijining satriya sowan, **praupane meh sakembaran karo Guntur Geni**, mula agawe kagete kang padha weruh, dikira Guntur Geni urip maneh.* (Asmara, 1982: 58; no. data 24)

Pethikan ing nginggil lan pethikan ing ngandhap sami-sami ngandharaken babagan pasuryanipun Guntur Geni.

“Paman Resi, dados punika putra paman ingkang sesilih Guntur Maruta, sadherekipun Guntur Geni?”

“Inggih sinuwun.”

*“Teka dedeg piadegipun dalah **praupanipun meh sami kaliyan Guntur Geni** paman.”* (Asmara, 1982: 58-59; no. data 26)

Kalih pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *fisiologis* ngengingi pasuryanipun Guntur Maruta sami kaliyan pasuryanipun Guntur Geni. Sejatosisipun Guntur Maruta kaliyan Guntur Geni minangka kakang adhi, ingkang gadhah setunggal rama inggih menika Resi Guntur Wasesa. Pethikan ing ngandhap menika ngandharaken babagan badanipun Guntur Maruta, beda kaliyan pethikan ing nginggil menika. Data 24 minangka andharan saking panganggit ingkang nyengkuyung data 26 ingkang namung awujud pawicantenan.

“Paman Resi, dados punika putra paman ingkang sesilih Guntur Maruta, sadherekipun Guntur Geni?”

“Inggih sinuwun.”

*“Teka dedeg piadegipun dalah **praupanipun meh sami kaliyan***

Guntur Geni paman.”(Asmara, 1982: 58-59; no. data 25)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *fisiologis* ngengingi badanipun Guntur Maruta sami kaliyan badanipun Guntur Geni. Guntur Maruta lan Guntur Geni gadhah setunggal rama inggih menika Resi Guntur Wasesa. Guntur Maruta minangka putra pambajeng lan Guntur Geni minangka putra ingkang wuragil. Guntur Maruta lan Guntur Geni inggih menika putranipun Resi Guntur Wasesa ingkang kembar, saengga ndadosaken pasuryanipun lan badanipun Guntur Maruta kaliyan Guntur Geni sami.

3) Guntur Geni

Guntur Geni gadhah watek sacara *fisiologis*, watek sacara *sosiologis*, lan watek sacara *psikologis*. Katiga watek saged dipunpanggiaken ing awal cariyos, tengah cariyos, lan pungkasaning cariyos. Watekipun Guntur Geni langkung kathah tinimbang watekipun Guntur Maruta amargi Guntur Geni minangka paraga utama ing novel *Manggalayuda Guntur Geni*. Saking asiling panaliten dipunpanggiaken watekipun Guntur Geni inggih menika watek becik. Ing ngandhap menika pirembagan saking asiling panaliten watekipun Guntur Geni.

a) Watek sacara *Fisiologis* Guntur Geni

Watek sacara *fisiologis* Guntur Geni dipunpanggiaken langkung kathah tinimbang watek sacara *fisiologis* Guntur Maruta. Watek sacara *fisiologis* Guntur Geni ingkang dipunpanggiaken inggih menika babagan yuswanipun, pasuryanipun, lan badanipun Guntur Geni. Watek sacara *fisiologis* Guntur Geni dipunandharaken kanthi langkung cetha ing ngandhap inggih menika makaten.

Tumenggung Surengpati nganti suwe durung paring pandangu, marga panggalihe ketarik karo sing nembe katon mau, tur umur-umrane

sembagag karo Ki Tumenggung dhewe, lan rupane bagus merakati, trapsilane jangkep. (Asmara, 1982: 10; no. data 55)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *fisiologis* ngengingi yuswanipun Guntur Geni sami kaliyan Tumenggung Surengpati. Cariyosipun Guntur Geni saweg dugi ing praja Sigaluh lajeng kepanggih Tumenggung Surengpati. Miturut sayembara, Guntur Geni kedah tandhing kaliyan Tumenggung Surengpati. Tumenggung Surengpati minangka senopati ing praja Sigaluh. Tumenggung Surengpati kaget nalika kepanggih Guntur Geni amargi yuswanipun ingkang sami. Pethikan ing ngandhap ngandharaken babagan pasuryanipun Guntur Geni ingkang bagus, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

*Tumenggung Surengpati nganti suwe durung paring pandangu, marga panggalihe ketarik karo sing nembe katon mau, tur umur-umrane sembagag karo Ki Tumenggung dhewe, lan **rupane bagus merakati**, trapsilane jangkep.* (Asmara, 1982: 10; no. data 56)

Pethikan “Guntur Geni wis kondhang sapraja Sigaluh ya **kondhang baguse**, ya kondhang kasudibyane, mula akeh para putri sing banjur padha nandang kasmaran karo Guntur Geni.” (Asmara, 1982: 14, no. data 57) lan pethikan ing nginggil sami-sami ngandharaken babagan pasuryanipun Guntur Geni.

“Iya paman. Dene putri sing diparingake aku yaiku diajeng Retna Pandanwangi manggalaning prajurit Srikandi, ya putrane rama Resi Tunggulmanik.”

*“Wah punika sampun klop kaliyan ndara. **Bendara bagus**, dene gusti Pandanwangi sulistya ing warni. Rak kersa nampi ta bendara.”* (Asmara, 1982: 41; no. data 63)

Katiga pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *fisiologis* ngengingi pasuryanipun Guntur Geni ingkang bagus. Babagan pasuryanipun Guntur Geni, ugi kaandharaken ing pethikan ngandhap menika.

*Nanging bareng Guntur Geni wis mundur saka pasowanan tekan pondhokane, sanalika **ulate dadi peteng kaya mendhung angendhanu.***

*“Paman sekarone. Kowe dak balakani ya paman. **Anggonku sedhih iki ora merga saka dhawuhe rama resi, nanging aku bakal pisah karo diajeng Rara Suli.**” (Asmara, 1982: 4-5; no. data 53)*

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *fisiologis* ngengingi pasuryanipun Guntur Geni ingkang katon sedhih. Guntur Geni dipunparingi dhawuh kaliyan Resi Guntur Wasesa supados saged nyuwita ing praja Sigaluh. Guntur Geni namung saged ndherek kersanipun Resi Guntur Wasesa lajeng Guntur Geni sedhih menawi kedah pisah kaliyan Rara Suli, pacanganipun. Pethikan ing ngandhap ngandharaken badanipun Guntur Geni ingkang kraos lungkrah, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

*Manggalayuda Agung Guntur Geni **awake krasa lungkrah lan semplah nampi ganjaran kang kaya mangkono mau. Saumpama nalika dhisik durung duwe pacangan, mesthine bakal tinampa kanthi bungahing ati ganjarane Sang Prabu mau.*** (Asmara, 1982: 41; no. data 71)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *fisiologis* ngengingi badanipun Guntur Geni kraos lungkrah lan semplah. Guntur Geni nampi ganjaran saking Prabu Banjarsari kanthi badanipun kraos lungkrah lan semplah amargi Guntur Geni sampun gadhah pacangan saderengipun nyuwita ing praja Sigaluh. Pacanganipun Guntur Geni inggih menika Rara Suli, putra putrinipun lurahing Butuh. Babagan badanipun Guntur Geni ingkang kraos sayah, ugi kaandharaken ing pethikan ngandhap menika.

*Manggalayuda Agung Guntur Geni **awake krasa lungkrah lan semplah nampi ganjaran kang kaya mangkono mau. Saumpama nalika dhisik durung duwe pacangan, mesthine bakal tinampa kanthi bungahing ati ganjarane Sang Prabu mau.*** (Asmara, 1982: 41; no. data 74)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *psikologis* ngengingi Guntur Geni sedhih nalika nampi ganjaran arupi putri praja Sigaluh. Guntur Geni dipunparingi ganjaran saking Prabu Banjarsari amargi Guntur Geni saged mbeta wangsul pusaka Tumbak Kyai Wulung kanthi slamet. Ganjaran ingkang dipuntampi Guntur Geni inggih menika putri praja Sigaluh, Retna Pandanwangi. Guntur Geni bungah nampi ganjaran saking Prabu Banjarsari nanging ugi sedhih amargi Guntur Geni sampun janji setya marang Rara Suli, pacanganipun ing gunung.

b) Watek sacara *Sosiologis* Guntur Geni

Guntur Geni inggih menika putranipun Resi Guntur Wasesa ingkang wuragil. Watek sacara *sosiologis* Guntur Geni inggih menika satriya ingkang sekti, kawruh kaprajan ingkang sae, siswanipun Resi Guntur Wasesa, Manggalayuda Agung ing praja Sigaluh, tetuwaning prajurit penggempur, lan lare kembar kaliyan Guntur Maruta. Watek sacara *sosiologis* Guntur Geni dipunandharaken kanthi langkung cetha ing ngandhap inggih menika makaten.

Pethikan “*Kejaba kuwi bab kawruh kaprajan kaya-kaya kowe wis ora nguciwani banget.*” (Asmara, 1982: 3; no. data 60) nedahaken watek sacara *sosiologis* ngengingi Guntur Geni gadhah kawruh kaprajan ingkang sae lan boten nguciwani dhateng Resi Guntur Wasesa. Awit saking menika, Resi Guntur Wasesa wantun paring dhawuh supados Guntur Geni nyuwita ing praja Sigaluh, nglebeti sayembara dados Manggalayuda Agung ing praja Sigaluh. Saking pethikan pawicantenan ing nginggil ndadosaken Guntur Geni wantun nyuwita ing praja Sigaluh, nglebeti sayembara ing praja Sigaluh. Pethikan ing ngandhap

ngandharaken bilih Guntur Geni gadhah watek andhap asor, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

“Nanging rama, keparenga keng putra matur. Punapa badan kula punika sampun kenging dipun pitados rama, awit saking pamanggih kula, bab kadibyan kula dereng nami mateng sanget, kula kuwatos bilih mangke badhe anglingsemi wonten praja Sigaluh, lan badhe nyamah asma panjenengan rama.” (Asmara, 1982: 4; no. data 34)

Pethikan ing nginggil nedahaken ngengingi Guntur Geni gadhah watek andhap asor utawi boten gumedhe. Sacara *sosiologis*, watekipun Guntur Geni menika dipunasilaken saking *penilaian sosial*. Nalika Guntur Geni dipunparingi dhawuh nyuwita ing praja Sigaluh kaliyan ramanipun, Guntur Geni lajeng mangsuli menawi kasektenipun dereng mateng sanget lan ajrih menawi nyamah asmanipun Resi Guntur Wasesa. Miturut Resi Guntur Wasesa, Guntur Geni sampun saged nyuwita ing praja Sigaluh amargi kasektenipun Guntur Geni sampun mateng. Pethikan ing ngandhap ngandharaken babagan Guntur Geni ingkang gadhah watek pangerten dhateng abdinipun, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

“Lajeng kula kadhawuhan ndherekaken punapa boten raden.”

“Ora perlu paman, wong Butuh rak mung cedhak bae. Becike paman sekarone padha ngasoha, sesuk esuk terus padha budhal menyang praja Sigaluh.”

“Inggih raden. Namung poma weling kula, panggalhipun raden ingkang teteg kemawon, lan saged anggenipun ngayem-ayemi bendara Rara Suli.” (Asmara, 1982: 6; no. data 35)

Nalika Guntur Geni dipundhawuhi nyuwita ing praja Sigaluh, Guntur Geni ugi dipundhawuhi mbeta abdi sakloron lajeng Guntur Geni mrentah supados abdinipun saged tumut dhateng praja Sigaluh. Saderengipun tindak dhateng praja Sigaluh, Guntur Geni nyuwun pamit kaliyan Rara Suli ing Butuh nanging abdinipun boten tumut amargi Guntur Geni ngidinaken abdinipun tumut. Pethikan

ing nginggil nedahaken ngengingi watekipun Guntur Geni ingkang pangerten sinaosa namung kaliyan abdi sakloron. Sacara *sosiologis*, watekipun Guntur Geni menika dipunasilaken saking *penilaian sosial*. Pethikan ing ngandhap ngandharaken babagan Guntur Geni gadhah watek lembah manah, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

“Mandheg dhisik wong jaga, aku arep takon karo kowe, sapa jenengmu.”

*Guntur Geni **kanthi sareh** banjur mangsuli:*

“Kisanak yen arep takon karo aku, ya aku iki sing jeneng Guntur Geni.” (Asmara, 1982: 17; no. data 42)

Pethikan ing nginggil nedahaken ngengingi Guntur Geni gadhah watek lembah manah. Sacara *sosiologis*, watekipun Guntur Geni menika dipunasilaken saking *penilaian sosial*. Panganggit ngandharaken watekipun Guntur Geni kanthi blaka ing ukara *Guntur Geni kanthi sareh banjur mangsuli*. Ukara menika sampun ngandharaken sakedhik watekipun Guntur Geni. Pethikan ing ngandhap ngandharaken babagan watekipun Guntur Geni ingkang pinter paring wewarah, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

Pethikan *“Surengrana kaget krungu **guneme Guntur Geni kang kanthi tulus eklas ngandharake kekurangane**, lan nedya weh pitulungan.”* (Asmara, 1982: 21; no. data 44) nedahaken ngengingi Guntur Geni ingkang pinter paring wewarah. Sacara *sosiologis*, watekipun Guntur Geni menika dipunasilaken saking *penilaian sosial*. Nalika tetandhingan Guntur Geni kaliyan Surengrana lan Surengjurit sampun rampung lajeng Surengrana lan Surengjurit nyuwun ngapunten kaliyan Guntur Geni. Guntur Geni paring pamrayogi supados kirangipun Surengrana lan Surengjurit saged dados kaluwihan. Pethikan ing

ngandhap ngandharaken babagan Guntur Geni ingkang gadhah watek waspada lan ngatos-atos dhateng mengsahipun, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

*Surengjurit kang dhasare atine rada brangasan, bareng krungu wangsulane Guntur Geni sanalika mak bel ora kena disayuti maneh, banjur mak bleber mencolot ngrangsang Guntur Geni. **Nanging sing dirangsang wis prayitna, banjur endha manengen**, ora lali sikile sumiyut ndhupak wetenge Surengjurit mak beg.* (Asmara, 1982: 18; no. data 45)

Pethikan ing nginggil nedahaken ngengingi Guntur Geni gadhah watek waspada lan ngati-ati nalika tetandhingan kaliyan Surengjurit. Sacara *sosiologis*, watekipun Guntur Geni menika dipunasilaken saking *penilaian sosial*. Surengjurit nepsu nalika mireng wangsulanipun Guntur Geni lajeng Surengjurit dumadakan nyerang Guntur Geni. Guntur Geni sampun waspada lan nyerang Surengjurit. Pethikan ing ngandhap ngandharaken babagan Guntur Geni ingkang gadhah watek welas asih dhateng mengsahipun, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

Bareng tita wong loro wis katon payah, nuli mak ceg wong loro dicekel tangan kiwa lan tengen, niyate nedya diadu kumba. Nanging sadurunge diadu kumba, banjur ditakoni.
*“Kepriye kisanak, kowe sakarone njaluk mati apa njaluk urip. **Yen njaluk mati, arep dak edu kumba, sirahmu mesthi pecah kabeh. Nanging yen kowe njaluk urip, arep dak uripi.**”* (Asmara, 1982: 20; no. data 46)

Surengrana lan Surengjurit sampun boten saged nyerang Guntur Geni malih lajeng Guntur Geni badhe ngadu kumba Surengrana lan Surengjurit. Saderengipun dipunadu kumba, Guntur Geni nyuwun pirsamarang mengsahipun badhe nyuwun nemahi pejah menapa nyuwun gesang. Saking pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *psikologis* ngengingi Guntur Geni gadhah watek welas asih marang mengsahipun. Sacara *sosiologis*, watekipun Guntur Geni menika dipunasilaken saking *penilaian sosial*. Pethikan ing ngandhap

ngandharaken babagan Guntur Geni ingkang gadhah watek tulung-tinulung, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

Pethikan “*Surengrana kaget krungu guneme Guntur Geni kang kanthi tulus eklas ngandharake kekurangane, lan nedya weh pitulungan.*” (Asmara, 1982: 21; no. data 47) nedahaken ngengingi Guntur Geni paring pitulungan marang Surengrana. Sacara *sosiologis*, watekipun Guntur Geni menika dipunasilaken saking *penilaian sosial*. Nalika tetandhingan Guntur Geni kaliyan Surengrana lan Surengjurit sampun rampung lajeng Surengrana lan Surengjurit nyuwun ngapunten kaliyan Guntur Geni. Guntur Geni paring paring pitulungan supados Surengrana lan Surengjurit dados prajurit penggempur ing praja Sigaluh. Pethikan ing ngandhap ngandharaken babagan Guntur Geni ingkang gadhah watek tekad kiyat, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

Pusaka ditampani dening Guntur Geni, lan genti diwenehake marang Manggalayuda Surengpati.

“Kakang Surengpati, atas namane Manggalayuda Agung Praja Sigaluh, Pusaka Tumbak Kyai Wulung dak pasrahake marang sikakang, supaya enggal-enggal digawa oncat saka kene karo diajeng Retna Pandanwungu, lan enggal kacaosna marang panjenengane Sang Prabu Banjarsari.”

“Lha siadhi Guntur Geni kepriye.”

“Kakang Surengpati. Iku mau prentah saka Manggalayuda Agung, kakang aja mbantah. Wis enggal sikakang oncat saka kene karo diajeng Retna Pandanwangi. Dene aku karo kakang Surengrana lan adhi Surengjurit nedya ngobrak-abrik pesanggrahan Kadipaten Wanasaba. Mula sajroning aku ngobrak-abrik pasanggrahaning mungsuh sikakang bisaha wis oncat adoh, supaya ora katututan mungsuh.”

“Apa ora luwih becik Prajurit Tamtama sing pacak baris ana Selamerta didhawuhi biyantu adhi Manggalayuda?”

“Ora kakang, malah luwih becik dhawuhana ngawal si kakang bae, supaya slamet tekan Sigaluh.”

“Nanging adhi Manggalayuda mung wong telu, apa bisa ngobrak-abrik prajurit sa pasanggrahan kang tanpo wilangan akehe.”

“Aja samar kakang. Wis enggal-enggal oncat saka kene, supaya ora katututan prajurit sing ngoyak.” (Asmara, 1982: 36; no. data 61)

Pethikan ing nginggil nedahaken ngengingi Guntur Geni gadhah watek tekad kiyat supados Tumenggung Surengpati, Retna Pandanwangi, lan pusaka Tumbak Kyai Wulung saged slamet dugi praja Sigaluh. Guntur Geni paring dhawuh supados Tumenggung Surengpati lan Retna Pandanwangi mbeta pusaka Tumbak Kyai Wulung dhateng praja Sigaluh lan dipuncaosaken dhateng Prabu Banjarsari. Guntur Geni, Surengrana, lan Surengjurit ngobrak-abrik pasanggrahan Kadipaten Kledung supados pusaka Tumbak Kyai Wulung saged slamet dugi praja Sigaluh. Sacara *sosiologis*, watekipun Guntur Geni menika dipunasilaken saking *penilaian sosial*.

c) Watek sacara *Psikologis* Guntur Geni

Watek sacara *psikologis* Guntur Geni minangka paraga utama wonten maneka warna antawisipun nurut, andhap asor, pangerten, setya, lembah manah, waspada, welas asih, eklas, tulung-tinulung, wicaksana, lan sapanunggalanipun. Watek sacara *psikologis* Guntur Geni dipunandharaken ing ngandhap inggih menika makaten.

“Mangkene kulup. Sarehning aku iki wis tuwa lan wis ora kuwagang tenagaku, mula karepku, sing bakal dak kon nggenteni ana kene yaiku si Guntur Maruta. Dene kowe Guntur Geni, saka karepku kowe nyuwitaha menyang praja Sigaluh, awit aku krungu tembung rawat-rawat manawa praja Sigaluh mbutuhake sawijining Manggalayuda kanggo tanggon. Manut pamawasku, sira Guntur Geni bisaha ngleboni sayembara mau. Kejaba kuwi bab kawruh kaprajan kaya-kaya kowe wis ora nguciwani banget. Lha saka panemumu kepriye Guntur Geni.”

“Dhuh rama pepundhan kula. Manawi sampun kados makaten kersaning rama, kula inggih badhe ndherek.” (Asmara, 1982: 3-4; no. data 32)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *psikologis* ngengingi Guntur Geni dipundhawuhi marang ramanipun, Resi Guntur Wasesa nyuwita ing praja Sigaluh supados nglebeti sayembara dados Manggalayuda Agung ing praja

Sigaluh dene Guntur Maruta dipundhawuhi nggentosi Resi Guntur Wasesa dados tetuwaning pertapan Watubelah. Guntur Geni dipunparingi dhawuh kados makaten kaliyan ramanipun namung saged ndherek kersanipun ramanipun kemawon lajeng nindakaken dhawuhing ramanipun. Pethikan ing ngandhap ngandharaken babagan Guntur Geni ingkang gadhah watek andhap asor utawi boten gumedhe, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

“Nanging rama, keparenga keng putra matur. Punapa badan kula punika sampun kenging dipun pitados rama, awit saking pamanggih kula, bab kadibyan kula dereng nami mateng sanget, kula kuwatos bilih mangke badhe anglingsemi wonten praja Sigaluh, lan badhe nyamah asma panjenengan rama.” (Asmara, 1982: 4; no. data 34)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *psikologis* ngengingi Guntur Geni gadhah watek andhap asor utawi boten gumedhe. Nalika Guntur Geni dipunparingi dhawuh nyuwita ing praja Sigaluh kaliyan ramanipun, Guntur Geni lajeng mangsuli menawi kasektenipun dereng mateng sanget lan ajrih menawi nyamah asmanipun Resi Guntur Wasesa. Pethikan ing ngandhap ngandharaken babagan Guntur Geni ingkang gadhah watek pangerten dhateng abdinipun, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

“Lajeng kula kadhawuhan ndherekaken punapa boten raden.”

“Ora perlu paman, wong Butuh rak mung cedhak bae. Becike paman sekarone padha ngasoha, sesuk esuk terus padha budhal menyang praja Sigaluh.”

“Inggih raden. Namung poma weling kula, panggalhipun raden ingkang teteg kemawon, lan saged anggenipun ngayem-ayemi bendara Rara Suli.” (Asmara, 1982: 6; no. data 35)

Nalika Guntur Geni badhe tindak dhateng praja Sigaluh, Guntur Geni nyuwun pamit kaliyan Rara Suli ing Butuh nanging abdinipun boten tumut. Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *psikologis* ngengingi Guntur Geni ingkang gadhah watek pangerten sinaosa namung kaliyan abdi sakloron. Pethikan

ing ngandhap ngandharaken babagan Guntur Geni ingkang janji setya kaliyan Rara Suli, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

*“Wis ta diajeng, kowe aja sedhah-sedhah atimu. Yen kowe sedhah kaya ngono, aku sing lunga dadi ora kapenak atine. **Atimu aja samar, ora orane aku bakal kecanthol putri saka Sigaluh, percayaha bae karo pun kakang cah ayu.** Besuk tembe yen aku wis mukti wibawa, mesthi diajeng dak parani. Aku ngerti sing kok pikir kuwi, wedi yen aku kecanthol putri praja Sigaluh ta?”* (Asmara, 1982: 8; no. data 36)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *psikologis* ngengingi Guntur Geni janji setya marang Rara Suli. Pethikan ing ngandhap ngandharaken babagan Guntur Geni ingkang kemutan dhateng prajanjen, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

“Nanging wruhanamu kisanak Guntur Geni, sayembara iki ora temenan, tegese ora temenan kuwi ora kena paten-patenan, dadi mung arep dak coba katiyasane bae. Dadi sayembara iki ora nganti gawe pepati salah sijine. Apa kowe wis ngerti.”
“Inggi sampun.”

.....
*Manggalayuda Surengpati wis mesthi bakal ajur kuwandane dibanting dening Guntur Geni. Nanging **Guntur Geni dhewe ora kekilapan, yen sayembara mau mung saperlu kanggo ngalahake salah siji bae,** mula Manggalayuda Surengpati tansah diundha mubeng, ora dibanting.* (Asmara, 1982: 11; no. data 37)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *psikologis* ngengingi Guntur Geni kemutan marang prajanjen saderengipun bandayuda. Pethikan ing ngandhap ngandharaken babagan Guntur Geni ingkang kaget nalika ningali pasuryanipun Retna Pandanwangi, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

*Guntur Geni nuli digandheng dening Surengpati digawa menyang pondhokane lan banjur dikenalake karo sisihane yaiku Retna Pandansari, putra putrine Resi Tunggulmanik sing pembarep. Putra putrine Resi Tunggulmanik ana loro kabeh putri, ragile Retna Pandanwangi, tetuwane prajurit Srikandi. Kebeneran banget wektu semono Retna Pandanwangi uga lagi ana kono, mula banjur dikenalake dening Surengpati marang Guntur Geni. **Mak pyur panone Retna Pandanwangi bareng tempuk pandelenge karo Guntur Geni.** Guntur Geni semono uga, mula banjur tumungkul.*

Saklebatan citrane Retna Pandanwangi meh padha karo citrane Rara Suli kekasihe. (Asmara, 1982: 13; no. data 39)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *psikologis* ngengingi Guntur Geni kaget nalika ningali pasuryanipun Retna Pandanwangi ingkang sami kaliyan pasuryanipun Rara Suli. Rara Suli inggih menika pacanganipun Guntur Geni nalika taksih ing pertapan Watubelah. Retna Pandanwangi inggih menika putra putrinipun Resi Tunggulmanik ingkang wuragil. Pethikan ing ngandhap ngandharaken babagan Guntur Geni ingkang gadhah watek setya dhateng Rara Suli, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

Pethikan “*Nanging Guntur Geni panggah atine, ora tumiyung weruh putri-putri sing ayu-ayu, sing dielingi mung Rara Suli kekasihe kang ditinggal ana gunung.*” (Asmara, 1982: 14; no. data 40) nedahaken watek sacara *psikologis* ngengingi Guntur Geni setya marang Rara Suli sinaosa Guntur Geni ngertos putri-putri praja Sigaluh ingkang ayu-ayu nanging Guntur Geni namung kemutan marang Rara Suli. Pethikan ing nginggil nedahaken bilih Guntur Geni taksih setya marang Rara Suli. Pethikan ing ngandhap ngandharaken babagan Guntur Geni ingkang wedi nalika ngertos wewayangan kalih ing sangajenging Guntur Geni, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

*Wewayangan loro mau mencolot kaya mabur mak bleber, weruh-weruh wis anjlog ana ngarepe Guntur Geni, **agawe kagete**. Jemblung lan Bawor **awake gumeter**, awit dikira sing teka mau bangsane lelembut, awake sakojur sarwa ireng kabeh.* (Asmara, 1982: 17; no data 41)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *psikologis* ngengingi Guntur Geni kaget nalika ngertos wewayangan kalih ing sangajenging Guntur Geni. Pethikan ing ngandhap ngandharaken babagan Guntur Geni ingkang gadhah watek lembah manah, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

“Mandheg dhisik wong jaga, aku arep takon karo kowe, sapa jenengmu.”

*Guntur Geni **kanthi sareh** banjur mangsuli:*

“Kisanak yen arep takon karo aku, ya aku iki sing jeneng Guntur Geni.” (Asmara, 1982: 17; no. data 42)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *psikologis* ngengingi Guntur Geni gadhah watek lembah manah. Panganggit ngandharaken watekipun Guntur Geni kanthi blaka ing ukara *Guntur Geni kanthi sareh banjur mangsuli*. Ukara menika sampun ngandharaken sakedhik watekipun Guntur Geni. Pethikan ing ngandhap ngandharaken babagan Guntur Geni ingkang kaget nalika Surengjurit ingkang sampun dipunwatek saged gumregah malih, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

*Bareng wis diwatek, Surengjurit nuli ditamani aji mau, sanalika njerbabah ora bisa obah, rumangsane kaya kabrukan gunung awake. Trengginas Surengrana terus nglumpati adhine, sanalika wis dilumpati njengelek tangi maneh, kaya ora mentas ana apa-apa. **Agawe kagete Guntur Geni oleh mungsuh sing tanggon** temenan.* (Asmara, 1982: 18; no. data 43)

Nalika Surengjurit tetandhingan kaliyan Guntur Geni, Surengjurit sampun dipunwatek kaliyan ajinipun Guntur Geni lajeng badanipun Surengjurit dipunlumpati kaliyan Surengrana. Surengjurit saged gumregah malih, tanpa ngraosaken sakit. Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *psikologis* ngengingi Guntur Geni kaget nalika badanipun Surengjurit saged gumregah malih. Pethikan ing ngandhap ngandharaken babagan Guntur Geni ingkang gadhah watek eklas ngandharaken kirangipun mengsah, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

Pethikan *“Surengrana kaget krungu **guneme Guntur Geni kang kanthi tulus eklas ngandharake kekurangane**, lan nedya weh pitulungan.”* (Asmara, 1982: 21; no. data 44) nedahaken watek sacara *psikologis* ngengingi Guntur Geni

eklas ngandharaken kirangipun Surengrana. Guntur Geni paring pamrayogi supados kirangipun Surengrana lan Surengjurit saged dados kaluwihan. Pethikan ing ngandhap ngandharaken babagan Guntur Geni ingkang gadhah watek waspada lan ngatos-atos dhateng mengsahipun, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

*Surengjurit kang dhasare atine rada brangasan, bareng krungu wangsulane Guntur Geni sanalika mak bel ora kena disayuti maneh, banjur mak bleber mencolot ngrangsang Guntur Geni. **Nanging sing dirangsang wis prayitna, banjur endha manengen, ora lali sikile sumiyut ndhupak wetenge Surengjurit mak beg.*** (Asmara, 1982: 18; no. data 45)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *psikologis* ngengingi Guntur Geni gadhah watek waspada lan ngati-ati nalika tetandhingan kaliyan Surengjurit. Pethikan ing ngandhap ngandharaken babagan Guntur Geni ingkang gadhah watek welas asih dhateng mengsahipun, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

Bareng tita wong loro wis katon payah, nuli mak ceg wong loro dicekel tangan kiwa lan tengen, niyate nedya diadu kumba. Nanging sadurunge diadu kumba, banjur ditakoni.
*“Kepriye kisanak, kowe sakarone njaluk mati apa njaluk urip. **Yen njaluk mati, arep dak edu kumba, sirahmu mesthi pecah kabeh. Nanging yen kowe njaluk urip, arep dak uripi.**”* (Asmara, 1982: 20; no. data 46)

Saderengipun dipunadu kumba, Guntur Geni nyuwun pirsa marang mengsahipun badhe nyuwun nemahi pejah menapa nyuwun gesang. Saking pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *psikologis* ngengingi Guntur Geni gadhah watek welas asih marang mengsahipun. Pethikan ing ngandhap ngandharaken babagan Guntur Geni ingkang gadhah watek tulung-tinulung, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

Pethikan “*Surengrana kaget krungu guneme Guntur Geni kang kanthi tulus eklas ngandharake kekurangane, lan **nedya weh pitulungan.***” (Asmara,

1982: 21; no. data 47) nedahaken watek sacara *psikologis* ngengingi Guntur Geni paring pitulungan marang Surengrana. Guntur Geni paring pitulungan supados Surengrana lan Surengjurit dados prajurit penggempur ing praja Sigaluh. Pethikan ing ngandhap ngandharaken babagan tindak-tandukipun Guntur Geni ingkang alus, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

*Tumenggung Surengpati bareng weruh marang praupane kang lagi sowan, lan weruh marang **tindak-tanduke kang sarwa alus**, ing batin ngalembana marang nonoman sing lagi teka mau, malah sajroning batin Tumenggung Surengpati mujekake, supaya sing lagi teka bisa ngegulake sayembarane Sang Prabu.* (Asmara, 1982: 10; no. data 51)

Pethikan ing nginggil lan pethikan ing ngandhap menika sami-sami ngandharaken ngengingi Guntur Geni dados Manggalayuda Agung ing praja Sigaluh.

*Sang Prabu Banjarsari rumaos kepranan banget panggalihe bareng pirsu marang citrane Guntur Geni kang sarwa sembada, mangkono uga marang **tatakramane jangkep**, mula banjur paring pangandika.* (Asmara, 1982: 12; no. data 52)

Pethikan ing nginggil lan pethikan ing ngandhap menika sami-sami ngandharaken ngengingi Guntur Geni dados Manggalayuda Agung ing praja Sigaluh.

*Tumenggung Surengpati nganti suwe durung paring pandangu, marga panggalihe ketarik karo sing nembe katon mau, tur umur-umurane sembagag karo Ki Tumenggung dhewe, lan rupane bagus merakati, **trapsilane jangkep**.* (Asmara, 1982: 10; no. data 54)

Katiga pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *psikologis* ngengingi tindak-tandukipun Guntur Geni ingkang alus. Pethikan ing ngandhap ngandharaken babagan Guntur Geni ingkang sedhih nalika badhe pisah kaliyan Rara Suli, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

*Nanging bareng Guntur Geni wis mundur saka pasowanan tekan pondhokane, sanalika **ulate dadi peteng kaya mendhung***

angendhanu.

“Paman sekarone. Kowe dak balakani ya paman. Anggonku sedhih iki ora merga saka dhawuhe rama resi, nanging aku bakal pisah karo diajeng Rara Suli.” (Asmara, 1982: 4-5; no. data 53)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *psikologis* ngengingi Guntur Geni sedhih nalika badhe pisah kaliyan Rara Suli. Sinaosa babagan menika kalebet watek sacara *fisiologis* nanging watek menika ugi gadhah gayutan kaliyan watek sacara *psikologis*. Pethikan ing ngandhap ngandharaken babagan Guntur Geni ingkang gadhah watek tekad kiyat, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

Pusaka ditampani dening Guntur Geni, lan genti diwenehake marang Manggalayuda Surengpati.

“Kakang Surengpati, atas namane Manggalayuda Agung Praja Sigaluh, Pusaka Tumbak Kyai Wulung dak pasrahake marang sikakang, supaya enggal-enggal digawa oncat saka kene karo diajeng Retna Pandanwungu, lan enggal kacaosna marang panjenengane Sang Prabu Banjarsari.”

“Lha siadhi Guntur Geni kepriye.”

“Kakang Surengpati. Iku mau prentah saka Manggalayuda Agung, kakang aja mbantah. Wis enggal sikakang oncat saka kene karo diajeng Retna Pandanwangi. Dene aku karo kakang Surengrana lan adhi Surengjurit nedya ngobrak-abrik pesanggrahan Kadipaten Wanasaba. Mula sajroning aku ngobrak-abrik pasanggrahaning mungsuh sikakang bisaha wis oncat adoh, supaya ora katututan mungsuh.”

“Apa ora luwih becik Prajurit Tamtama sing pacak baris ana Selamerta didhawuhi biyantu adhi Manggalayuda?”

“Ora kakang, malah luwih becik dhawuhana ngawal si kakang bae, supaya slamet tekan Sigaluh.”

“Nanging adhi Manggalayuda mung wong telu, apa bisa ngobrak-abrik prajurit sa pasanggrahan kang tanpo wilangan akehe.”

“Aja samar kakang. Wis enggal-enggal oncat saka kene, supaya ora katututan prajurit sing ngoyak.” (Asmara, 1982: 36; no. data 61)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *psikologis* ngengingi Guntur Geni gadhah watek tekad kiyat supados Tumenggung Surengpati, Retna Pandanwangi, lan pusaka Tumbak Kyai Wulung saged slamet dugi praja Sigaluh. Pethikan ing ngandhap ngandharaken babagan Guntur Geni bungah nalika pusaka

Tumbak Kyai Wulung dipunbeta wangsul dhateng praja Sigaluh, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

“Kakang Surengpati, atas namane Manggalayuda Agung Praja Sigaluh, Pusaka Tumbak Kyai Wulung dak pasrahake marang sikakang, supaya enggal-enggal digawa oncat saka kene karo diajeng Retna Pandanwungu, lan enggal Asmara, kacaosna marang panjenengane Sang Prabu Banjarsari.”

Manggalayuda Surengpati banjur mlumpat ing jaran, nuli ditututi Retna Pandanwangi, wong loro nuli anggeblas mamprus mengulon parane.

*Manggalayuda Agung Guntur Geni **bungah atine**, banjur prentah marang Lurah Tamtama Surengrana lan Surengjurit. (Asmara, 1982: 36; no. data 65)*

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *psikologis* ngengingi Guntur Geni bungah nalika pusaka Tumbak Kyai Wulung dipunbeta Tumenggung Surengpati lan Retna Pandanwangi dhateng praja Sigaluh. Babagan bungahing Guntur Geni nalika pusaka Tumbak Kyai Wulung saged dipunbeta wangsul dhateng praja Sigaluh, ugi kaandharaken ing pethikan ngandhap menika.

“Kakang Surengrana lan adhi Surengjurit. Sarehning tugas kita mung saperlu gawe kisruh, lan saiki wis kelakon, ora perlu kita lawan. Ayo enggal-enggal padha bali menyang praja Sigaluh, lan wangune kakang Surengpati wis bisa slamet tekan praja.”

“Iya bener adhi. Ayo padha bali.”

*Wong telu banjur padha mbandhang mulih menyang praja Sigaluh, **kanthi bungahing ati amarga Pusaka Kyai Wulung wis bisa kacekel bali.** (Asmara, 1982: 38; no. data 69)*

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *psikologis* ngengingi Guntur Geni bungah nalika pusaka Tumbak Kyai Wulung saged dipunbeta wangsul dhateng praja Sigaluh. Pethikan ing ngandhap ngandharaken babagan Guntur Geni ingkang bungah nalika nampi ganjaran saking Prabu Banjarsari, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

Pethikan *“Dhuh gusti pepundhen kawula. Kula boten nginten manawi kula badhe kaparingan ganjaran ingkang wujud makaten, inggih badhe **kula***

tampi kanthi bungahing manah kula.” (Asmara, 1982: 40; no. data 70) nedahaken watek sacara *psikologis* ngengingi Guntur Geni bungah nalika nampi ganjaran saking Prabu Banjarsari. Guntur Geni dipunparingi ganjaran saking Prabu Banjarsari amargi Guntur Geni saged mbeta wangsul pusaka Tumbak Kyai Wulung kanthi slamet. Ganjaran ingkang dipuntampi Guntur Geni inggih menika putri praja Sigaluh, Retna Pandanwangi. Pethikan ing ngandhap ngandharaken babagan Guntur Geni ingkang sedhih nalika nampi ganjaran saking Prabu Banjarsari, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

Manggalayuda Agung Guntur Geni awake krasa lungkrah lan semplah nampi ganjaran kang kaya mangkono mau. Saumpama nalika dhisik durung duwe pacangan, mesthine bakal tinampa kanthi bungahing ati ganjarane Sang Prabu mau. (Asmara, 1982: 41; no. data 74)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *psikologis* ngengingi Guntur Geni sedhih nalika nampi ganjaran arupi putri praja Sigaluh. Guntur Geni bungah nampi ganjaran saking Prabu Banjarsari nanging ugi sedhih amargi Guntur Geni sampun janji setya marang Rara Suli, pacanganipun ing gunung. Pethikan ing ngandhap ngandharaken babagan Guntur Geni ingkang bingung nalika nampi ganjaran saking Prabu Banjarsari, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

Pethikan “*Mesthi dak tampa paman, awit iku ganjaraning gusti sesembahanku. Mung bae bareng wis dak tampa, aku banjur bingung atiku paman.*” (Asmara, 1982: 41; no. data 75) nedahaken watek sacara *psikologis* ngengingi Guntur Geni bingung nalika nampi ganjaran saking Prabu Banjarsari. Guntur Geni bingung menawi Rara Suli boten kersa dipunwayuh kaliyan Retna

Pandanwangi. Pethikan ing ngandhap ngandharaken babagan Guntur Geni ingkang kaget nalika badanipun kraos panas, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

*Manggalayuda Agung Guntur Geni mencolot ngrangsang Resi Sumbing, nanging Resi Sumbing sanajan wis tuwa katon gesit banget, endha mlumpat karo tangane kumlawe nyampluk awake Guntur Geni. **Guntur Geni kaget, awit awake krasa kemranyas panas banget.*** (Asmara, 1982: 48; no. data 72)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *psikologis* ngengingi Guntur Geni kaget nalika badanipun kraos panas sanget amargi kenging astanipun Resi Sumbing. Pethikan ing ngandhap ngandharaken babagan watekipun Guntur Geni ingkang wicaksana, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

*“Mula luwih becik kowe baliya bae Resi Sumbing menyang dhangkamu. Aku rak ora ana urusane karo kowe. **Kowe wis tuwa, becike malah kowe goleka sampurnaning pati, supaya dosamu dingapura dening Pangeran.**”* (Asmara, 1982: 48; no. data 73)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *psikologis* ngengingi Guntur Geni gadhah watek wicaksana. Nalika Guntur Geni badhe tetandhingan kaliyan Resi Sumbing, Guntur Geni paring pamrayogi supados Resi Sumbing wangsul kemawon. Guntur Geni ngraosaken boten wonten urusan kaliyan Resi Sumbing. Guntur Geni ugi ngraosaken Resi Sumbing menika sampun sepuh lan dipunaturi madosi sampurnaning pati. Pethikan ing ngandhap ngandharaken babagan Guntur Geni ingkang bingung nalika ngendha saking pandhesekipun Resi Sumbing, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

*Resi Sumbing ngerti mungsuhe ora bisa nglawan, mung tansah endha-endha bae. Mula banjur saya ngangseg pandheseke kanthi bajing loncat, nubruk ngiwa, sing diarah nengen, nubruk nengen, sing diarah ngiwa, nganti **Guntur Geni rumangsa bingung anggone arep ngendhani.*** (Asmara, 1982: 52; no. data 76)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *psikologis* ngengingi Guntur Geni bingung nalika nyingkiri pandhesekipun Resi Sumbing. Nalika

Guntur Geni nyerang Resi Sumbing, Resi Sumbing nyingkiri Guntur Geni. Badanipun Guntur Geni kraos panas sanget amargi kenging astanipun Resi Sumbing lajeng Resi Sumbing ngangge pusaka *Rodha Dedhali* kangge mungkasi tetandhingan kaliyan Guntur Geni. Guntur Geni rumaos bingung nyingkiri pusakanipun Resi Sumbing.

4) Prabu Banjarsari

Prabu Banjarsari gadhah watek sacara *fisiologis*, watek sacara *sosiologis*, lan watek sacara *psikologis*. Katiga watek menika saged dipunpanggiaken ing awal cariyos, tengah cariyos, lan pungkasaning cariyos. Panganggit boten cetha nyariosaken babagan Prabu Banjarsari ndadosaken watekipun Prabu Banjarsari boten cetha. Awit saking menika, Prabu Banjarsari saged dipunlebetaken ing paraga tambahan. Saking asiling panaliten dipunpanggiaken watekipun Prabu Banjarsari inggih menika watek becik. Ing ngandhap menika pirembagan saking asiling panaliten watekipun Prabu Banjarsari.

a) Watek sacara *Fisiologis* Prabu Banjarsari

Prabu Banjarsari gadhah sakedhik watek sacara *fisiologis*. Watek sacara *fisiologis* ingkang dipunpanggiaken inggih menika pasuryanipun Prabu Banjarsari ingkang katingal sedhik. Watek sacara *fisiologis* Prabu Banjarsari dipunandharaken kanthi langkung cetha ing ngandhap inggih menika.

Pasowanan tintrim, ora keprungu sabawaning walang kumlisik, kabeh kang padha sowan tumungkul, ora wani mandeng pasuryane Sang Prabu kang sajak nandhang sungkawa.

Ki Patih Arya Bangah mabukuh anggone sowan, pindha reca. Ora antara suwe kaprungu Sang Prabu unjal ambekan, banjure paring pangandika, ngendikane kaworan sedhik.

“Paman patih, mila kula dangu boten paring pangandikan, awit

saking **sekeling panggalih kula** paman. Kraton Sigaluh kalebetan pandung.”

“*Dados kraton dalem ngriki kalebetan pandung gusti? Lajeng punapa ingkang dipun pendhet duratmaka gusti.*”

“*Manawi duratmaka mau namung mendhet rajabrana bangsaning mas inten raja peni kemawon boten damel sekeling manah kula paman. Nanging sareng ingkang kapendhet wau sipat kandelung praja Sigaluh, inggih punika Pusaka Tumbak Kyai Wulung murca saking kedhaton, **manah kula lajeng rumaos nglokro sanget** paman, rumaos manawi praja Sigaluh wonten salebeting bebaya.*” (Asmara, 1982: 28-29; no. data 80)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *fisiologis* ngengingi pasuryanipun Prabu Banjarsari ingkang katon sedhih. Pusaka Tumbak Kyai Wulung saged ical saking praja Sigaluh amargi cinolong Kadipaten Kledung. Prabu Banjarsari sedhih nalika pusaka Tumbak Kyai Wulung ical saking praja Sigaluh.

b) Watek sacara *Sosiologis* Prabu Banjarsari

Prabu Banjarsari minangka ratu ing praja Sigaluh. Watek sacara *sosiologis* Prabu Banjarsari dipunandharaken kanthi langkung cetha ing ngandhap inggih menika makaten.

*Ya prajurit penggempur iki kang dibutuhake senopatine, mulane Sang Prabu banjur ngedegake sayembara, **sapa bisa ngalahake senopatine, Manggalayuda Surengpati, bakal didadekake Manggalayuda prajurit Penggempur** kang kabeh dumadi saka prajurit tamtama, sing wis kondhang kekendelane, lan mumpuni ulah kridhaning perang.*

.....
*“O...layak memper, sira bisa ngalahake Manggalayuda Surengpati. Iya, iya. Sarehne wis tetela yen **sira bisa ngalahake Manggalayudaningsun Surengpati, mula sira bakal junjung dadi Manggalayuda Agung**, nenuwani prajurit penggempur. Lan sira sun paringi sesebutan Tumenggung Guntur Geni. Lha wong loro sing padha seba kuwi apamu Guntur Geni.”* (Asmara, 1982: 9-12; no. data 86)

Prabu Banjarsari mbetahaken tiyang ingkang saged ngalahaken Manggalayuda Surengpati. Menawi saged ngalahaken Manggalayuda Surengpati

lajeng badhe dipunparingi dhawuh dados Manggalayuda Agung. Nalika sayembara, Guntur Geni saged ngalahaken Manggalayuda Surengpati lajeng Guntur Geni saged dados Manggalayuda Agung ing praja Sigaluh. Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *sosiologis* ngengingi Prabu Banjarsari ingkang gadhah watek nepati janji. Sacara *sosiologis*, watekipun Prabu Banjarsari ingkang nepati janji menika dipunasilaken saking *penilaian sosial*.

c) Watek sacara *Psikologis* Prabu Banjarsari

Prabu Banjarsari gadhah watek sacara *psikologis* antawisipun nepati janji, bungah, sedhih, lan sapanunggalanipun. Watek sacara *psikologis* Prabu Banjarsari dipunandharaken kanthi langkung cetha ing ngandhap inggih menika makaten.

“Manawi sampun dados kersanipun gusti kados makaten, kula inggih ndherek, ganjaran kula tampi asta kalih.”

*“Banget **bungah rasaning panggalihingsun** Guntur Geni. Sarehning sira wis manut, liya dina bakal sun jodhokake karo Pandanwangi.”*
(Asmara, 1982: 41; no. data 78)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *psikologis* ngengingi Prabu Banjarsari bungah nalika Guntur Geni kersa dipunpacangaken kaliyan Retna Pandanwangi. Guntur Geni saged mbeta wangsul pusaka Tumbak Kyai Wulung kanthi slamet. Awit saking menika, Prabu Banjarsari maringi ganjaran Guntur Geni arupi putri praja Sigaluh inggih menika Retna Pandanwangi. Pethikan ing ngandhap ngandharaken babagan Prabu Banjarsari ingkang bungah nalika pusaka Tumbak Kyai Wulung sampun dipunbeta wangsul dhateng praja Sigaluh, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

*Pusaka Tumbak Kyai Wulung wis slamet bali menyang kraton praja Sigaluh maneh. Sang Prabu Banjarsari sekelangkung **rena panggalihhe**, banjur paring ganjaran marang Manggalayuda Srikandi Retna Pandanwangi, mangkono uga marang Manggalayuda Agung*

Guntur Geni, Surengpati, Surengrana, lan Surengjurit. (Asmara, 1982: 39; no. data 79)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *psikologis* ngengingi Prabu Banjarsari bungah nalika pusaka Tumbak Kyai Wulung saged dipunbeta wangsul ing praja Sigaluh kanthi slamet. Guntur Geni ngrebat pusaka Tumbak Kyai Wulung ngangge sarana tumindak culika. Pusaka Tumbak Kyai Wulung saged dipunrebat kanthi slamet. Pethikan ing ngandhap ngandharaken babagan Prabu Banjarsari ingkang sedhih nalika pusaka Tumbak Kyai Wulung ical saking praja Sigaluh, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

*Pasowanan tintrim, ora keprungu sabawaning walang kumlisik, kabeh kang padha sowan tumungkul, ora wani mandeng **pasuryane Sang Prabu kang sajak nandhang sungkawa.***

*Ki Patih Arya Bangah mabukuh anggone sowan, pindha reca. Ora antara suwe kaprungu Sang Prabu unjal ambekan, banjure paring pangandika, **ngendikane kaworan sedhih.***

*“Paman patih, mila kula dangu boten paring pangandikan, awit saking **sekeling panggali kula** paman. Kraton Sigaluh kalebetan pandung.”*

“Dados kraton dalem ngriki kalebetan pandung gusti? Lajeng punapa ingkang dipun pendhet duratmaka gusti.”

*“Manawi duratmaka mau namung mendhet rajabrana bangsaning mas inten raja peni kemawon boten damel sekeling manah kula paman. Nanging sareng ingkang kapendhet wau sipat kandelung praja Sigaluh, inggih punika Pusaka Tumbak Kyai Wulung murca saking kedhaton, **manah kula lajeng rumaos nglokro sanget** paman, rumaos manawi praja Sigaluh wonten salebeting bebaya.”* (Asmara, 1982: 28-29; no. data 80)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *psikologis* ngengingi Prabu Banjarsari sedhih nalika pusaka Tumbak Kyai Wulung ical saking praja Sigaluh. Pusaka Tumbak Kyai Wulung saged ical saking praja Sigaluh amargi cinolong dening mengsahipun praja Sigaluh inggih menika Kadipaten Kledung. Sinaosa babagan menika kalebet watek sacara *fisiologis* nanging watek menika ugi gadhah gayutan kaliyan watek sacara *psikologis*. Pethikan ing ngandhap

ngandharaken babagan Prabu Banjarsari ingkang bungah nalika gadhah prajurit ingkang kiyat, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

*Sang Prabu rumangsa **karenan panggalihe** dene duwe prajurit kang peng-pengan. Malah saka kersane Sang Prabu, Manggalayuda Agung Guntur Geni arep didhaupake karo Retna Pandanwangi, mula banjur nimbali Resi Tunggulmanik mlebu ing kedhaton.* (Asmara, 1982: 39; no. data 81)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *psikologis* ngengingi Prabu Banjarsari bungah nalika gadhah prajurit ingkang kiyat temenan. Ingkang ndadosaken Prabu Banjarsari bungah amargi Manggalayuda Agung Guntur Geni saged ngrebat pusaka Tumbak Kyai Wulung saking Kadipaten Kledung. Pethikan ing ngandhap ngandharaken babagan Prabu Banjarsari ingkang sedhih nalika Guntur Geni nemahi pejah ing payudan, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

“Dhuh Sang Prabu, mila kula keraya-raya sowan wonten ngarsa paduka, awit kula dipun waduli momonganipun Guntur Geni, Jemblung kaliyan Bawor, manawi anak kula sampun gugur ing payudan mengsah Resi Sumbing saking Kledung. Punapa leres makaten sinuwun.”

*“Inggih leres kados makaten paman Resi. Guguripun keng putra adamel **sekeling manah kula**, awit boten wonten senopati ngriki ingkang wantun tandhing tiyasa kaliyan Resi Sumbing ingkang sekti mandraguna.”*(Asmara, 1982: 54; no. data 82)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *psikologis* ngengingi Prabu Banjarsari sedhih nalika Guntur Geni nemahi pejah ing payudan. Guntur Geni nemahi pejah ing payudan amargi Guntur Geni kenging pusakanipun Resi Sumbing inggih menika *Rodha Dedhali*. Pethikan ing ngandhap ngandharaken babagan Prabu Banjarsari ingkang ajrih nalika Guntur Geni sampun nemahi pejah ing payudan, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

Pethikan *“Dene Sang Prabu Banjarsari piyambak **kekes panggalihe**, lan kagungan pamanggih manawa praja Sigaluh bakal karegem ing tangane*

mungsu.”(Asmara, 1982: 53; no. data 84) nedahaken watek sacara *psikologis* ngengingi Prabu Banjarsari ajrih nalika Guntur Geni sampun nemahi pejah ing payudan. Guntur Geni boten saged nandhingi kekiyatanipun Resi Sumbing ndadosaken Guntur Geni nemahi pejah ing payudan. Awit saking menika, Prabu Banjarsari ngraosaken ajrih menawi praja Sigaluh karegem mengsahipun inggih menika Resi Sumbing. Pethikan ing ngandhap ngandharaken babagan Prabu Banjarsari ingkang kuwatos nalika praja Sigaluh badhe karegem dening Resi Sumbing, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

*“Paman Resi, atur panjenengan pancen kasinggihan sanget. Bab guguripun Manggalayuda Agung Guntur Geni sampun boten kula getuni. Namung **kula kuwatos, nasibipun praja Sigaluh ngriki, mesthi badhe karegem dening Resi Sumbing.**”*(Asmara, 1982: 53; no. data 85)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *psikologis* ngengingi Prabu Banjarsari kuwatos nalika praja Sigaluh karegem dening Resi Sumbing. Prabu Banjarsari sampun boten cuwa babagan Guntur Geni ingkang nemahi pejah ing payudan nanging Prabu Banjarsari kuwatos menawi praja Sigaluh karegem dening Resi Sumbing. Pethikan ing ngandhap ngandharaken babagan Prabu Banjarsari ingkang gadhah watek nepati janji, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

*Ya prajurit penggempur iki kang dibutuhake senopatine, mulane Sang Prabu banjur ngedegake sayembara, **sapa bisa ngalahake senopatine, Manggalayuda Surengpati, bakal didadekake Manggalayuda prajurit Penggempur** kang kabeh dumadi saka prajurit tamtama, sing wis kondhang kekendelane, lan mumpuni ulah kridhaning perang.*

.....
*“O...layak memper, sira bisa ngalahake Manggalayuda Surengpati. Iya, iya. Sarehne wis tetela yen **sira bisa ngalahake Manggalayudaningsun Surengpati, mula sira bakal junjung dadi Manggalayuda Agung,** nenuwani prajurit penggempur. Lan sira sun paringi sesebutan Tumenggung Guntur Geni. Lha wong loro sing padha seba kuwi apamu Guntur Geni.”* (Asmara, 1982: 9-12; no. data 86)

Prabu Banjarsari mbetahaken prajurit ingkang saged ngalahaken Manggalayuda Surengpati. Menawi saged ngalahaken Manggalayuda Surengpati lajeng badhe dipunparingi dhawuh dados Manggalayuda Agung. Nalika sayembara, Guntur Geni saged ngalahaken Manggalayuda Surengpati lajeng Guntur Geni dados Manggalayuda Agung ing praja Sigaluh. Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *psikologis* ngengingi Prabu Banjarsari ingkang gadhah watek nepati janji. Pethikan ing ngandhap ngandharaken babagan Prabu Banjarsari ingkang bungah nalika Guntur Maruta nyobi kadigdayanipun, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

*Kaya thathit saklebetan bae Guntur Maruta wis tekan alun-alun, agawe kagete sing padha mirsani. Lan durung entek kagete, wis digawe kaget maneh, jalaran wit ringin kang semono gedhene banjur kena dijebol dening Guntur Maruta, lan terus diuncalake adoh banget, tibane ana njaba kutha, gawe gawoke sing padha weruh. **Sang Prabu rumaos karenan panggalihe.*** (Asmara, 1982: 59; no. data 87)

Resi Guntur Wasesa saged ngalahaken Resi Sumbing ndadosaken Prabu Banjarsari maringi ganjaran dhateng Resi Guntur Wasesa. Resi Guntur Wasesa namung nyuwun supados Guntur Maruta saged nyuwita nggentosi Guntur Geni ing praja Sigaluh. Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *psikologis* ngengingi Prabu Banjarsari bungah nalika Guntur Maruta nyobi kadigdayanipun ing sangajenging Prabu Banjarsari. Pethikan ing ngandhap ngandharaken babagan Prabu Banjarsari ingkang bungah nalika Resi Sumbing nemahi pejah ing payudan, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

*Resi Sumbing gugur kapisanan...Sang Prabu Banjarsari kang mirsani saka panggung, banget **karenan panggalihe lan saking rena panggalihe**, nganti jengkar saka panggung, terus methukake Resi Guntur Wasesa.* (Asmara, 1982: 58; no. data 88)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *psikologis* ngengingi Prabu Banjarsari bungah nalika Resi Sumbing nemahi pejah ing payudan. Prabu Banjarsari bungah nalika Resi Sumbing nemahi pejah ing payudan amargi Resi Sumbing sampun ndadosaken patinipun Manggalayuda Agung Guntur Geni. Pethikan ing ngandhap ngandharaken babagan Prabu Banjarsari ingkang sedhih nalika mireng kabar Guntur Geni nemahi pejah ing payudan, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

Pethikan “*Praja Sigaluh lagi nemahi pancaroba. Sang Prabu Banjarsari banget sekel galihe bareng midhanget kabar yen Guntur Geni Manggalayuda Agung Sigaluh gugur.*” (Asmara, 1982: 52; no. data 89) nedahaken watek sacara *psikologis* ngengingi Prabu Banjarsari sedhih nalika mireng kabar Guntur Geni nemahi pejah ing payudan. Guntur Geni tetandhingan kaliyan Resi Sumbing lajeng Guntur Geni boten saged nandhingi kekiyatanipun Resi Sumbing.

5) Jemblung

Jemblung gadhah watek sacara *fisiologis*, watek sacara *sosiologis*, lan watek sacara *psikologis*. Katiga watek menika saged dipunpanggiaken ing awal cariyos lan pungkasaning cariyos. Jemblung kathah dipuncariyosaken dening panganggit amargi Jemblung minangka abdinipun paraga utama, Guntur Geni. Awit saking menika, watekipun Jemblung menika kathah. Saking asiling panaliten saged dipunpanggiaken watekipun Jemblung inggih menika watek becik. Ing ngandhap menika pirembagan saking asiling panaliten watekipun Jemblung.

a) Watek sacara *Fisiologis* Jemblung

Watek sacara *fisiologis* Jemblung boten cetha nanging sampun saged nggambaraken badanipun Jemblung. Watek sacara *fisiologis* Jemblung ingkang dipunpanggihaken inggih menika badanipun lema lan pasuryanipun katon bungah. Watek sacara *fisiologis* Jemblung dipunandharaken kanthi langkung cetha ing ngandhap inggih menika makaten.

Pethikan “*O punika abdi kula kekalih pun Jemblung kaliyan Bawor. Eh abdine kok ya padha ndemenakake temen **awake padha ginuk-ginuk** kabeh. Pantes karo jenenge.*” (Asmara, 1982: 12; no. data 98) lan pethikan “*Kapindhone maneh ponokawan sakarone pancen ora nate ndhuweni ati sedhih, mula **pawakane sakarone padha lemu-lemu** lan ulate tansah ajeg padhang.*” (Asmara, 1982: 6; no. data 106) sami-sami nedahaken watek sacara *fisiologis* bilih badanipun Jemblung menika lema. Jemblung minangka salah satunggaling abdinipun Guntur Geni ingkang tumut ing praja Sigaluh. Sinaosa babagan menika kalebet watek sacara *fisiologis* nanging ugi watek menika gadhah gayutan kaliyan watek sacara *psikologis*. Babagan badanipun Jemblung, ugi kaandharaken ing pethikan ngandhap menika.

*Wewayangan loro mau mencolot kaya mabur mak bleber, weruh-weruh wis anjlog ana ngarepe Guntur Geni, agawe kagete. Jemblung lan Bawor **awake gumeter**, awit dikira sing teka mau bangsane lelembut, awake sakojur sarwa ireng kabeh.* (Asmara, 1982: 17; no. data 93)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *fisiologis* ngengingi badanipun Jemblung ingkang gumeter. Guntur Geni maringi dhawuh kaliyan Jemblung lan Bawor supados tumut rondha ing praja Sigaluh. Badanipun Jemblung gumeter mratandhani Jemblung ajrih nalika ngertos wewayangan kalih.

Pethikan ing ngandhap ngandharaken babagan pasuryanipun Jemblung ingkang katon bungah, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

Pethikan “*Kapindhone maneh ponokawan sakarone pancen ora nate ndhuweni ati sedhih, mula pawakane sakarone padha lemu-lemu lan **ulate tansah ajeg padhang**.*” (Asmara, 1982: 6; no. data 107) nedahaken watek sacara *fisiologis* ngengingi pasuryanipun Jemblung ingkang katon bungah. Jemblung dipundhawuhi Resi Guntur Wasesa supados tumut nyuwita ing praja Sigaluh kaliyan Guntur Geni. Awit saking menika, Jemblung ngraosaken bungah. Sinaosa babagan menika kalebet watek sacara *fisiologis* nanging watek menika gadhah gayutan kaliyan watek sacara *psikiologis*.

b) Watek sacara *Sosiologis* Jemblung

Jemblung inggih menika salah satunggaling abdinipun Guntur Geni. Watek sacara *sosiologis* Jemblung antawisipun lurahing koki ing praja Sigaluh, seneng gojegan. Watek sacara *sosiologis* Jemblung dipunandharaken kanthi langkung cetha ing ngandhap inggih menika makaten.

“Paman sekarone. Kowe dak balakani ya paman. Anggonku sedhih iki ora merga saka dhawuhe rama Resi, nanging aku bakal pisah karo diajeng Rara Suli.”

... “Bener paman. Ning atiku yen pisah karo diajeng Rara Suli nganti suwe, atiku ora kuwat paman. Kang mangka aku bakal suwe ana negara, ora mung trima sesasi rong sasi.”

“Punika leres raden. **Nanging pisah paduka rak badhe pados kaluhuran, boten pisah margi karebet ing tiyang sanes.** Utawi malih tindakipun raden punika kejawi pados kaluhuran, ugi badhe mbela dhateng negari, saking pangrasabenging mengsah. Tindak punika nama tindak ingkang utami sanget. Kang mangka idham-idhamanipun rama paduka sang Resi, kepengin gadhah turun ingkang saged dados manggalaning ngayuda, bekti dhateng negari lan tanah wutah rahipun lan bekti dhateng ratu gustinipun. Manawi saged kados mekaten, punika ingkang nami satriya tama.”

... “**Kedah dipun kipataken raden. Pisah paduka rak boten pisah badhe salaminipun, nanging namung kangge sawatawis wekdal**

kemawon.” (Asmara, 1982: 4-5; no. data 91)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *sosiologis* ngengingi Jemblung ingkang gadhah watek pinter paring wewarah. Sacara *sosiologis*, watekipun Jemblung dipunasilaken saking *penilaian sosial*. Guntur Geni nyariosaken penggalihing ingkang saweg sedhik kaliyan Jemblung lajeng Jemblung maringi wewarah supados saged nyuwita ing praja Sigaluh lan saged uwal saking Rara Suli sekedhap kemawon. Pethikan ing ngandhap ngandharaken watekipun Jemblung, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

“Lha kowe wong loro sing ana mburine sapa jenenge, lan apa kowe ya arep melu ngleboni sayembara perang tandhing?”

“Manawi panjenengan andangu dhateng kawula, kula pun Jemblung lan punika adhi kula pun Bawor, abdinipun ndara Guntur. Kula inggih badhe nglebeti sayembara, nanging sanes sayembara perang, nanging sayembara wontening pawon kemawon.”

Ki Tumenggung mireng ature abdi loro gumujeng,

“Oh wong sembrana.” (Asmara, 1982: 10; no. data 96)

Pethikan ing nginggil lan pethikan ing ngandhap menika sami-sami ngandharaken ngengingi Jemblung seneng gegojegan.

“Kang Bawor, mungsuhe ndarane iki dudu sebaene menus. Wake dhewe iki kaya lagi nonton Lembusura lan Maesa Sura, nalika prang tandhing karo Resi Subali, yen sijine mati, dilumpati sijine terus urip maneh. Apa mungsuhe ndarane iki ya turune Lembusura lan Maesa Sura.”

“Kiraku ngono adhi, nganti aku melu gila...” (Asmara, 1982: 20; no. data 97)

Pethikan ing nginggil lan pethikan ing ngandhap menika sami-sami ngandharaken ngengingi Jemblung seneng gegojegan.

Jemblung lan Bawor banjur mara karo mindhik-mindhik.

“Napa den bagus Lembusura kaliyan den bagus Maesa Sura boten duka malih.”

“Hus paman aja sembrana, ing kene ora ana Lembusura lan Maesa Sura, sing ana kakang Surengrana lan adhi Surengjurit.”

“E sing dipadhake Lembusura lan Maesa Sura iki mau tibane aku ta. Wong ora genah. Ana wong temenan je dipadhakake wayang

bae." (Asmara, 1982: 22, no. data 99)

Pethikan ing nginggil lan pethikan ing ngandhap menika sami-sami ngandharaken ngengingi Jemblung seneng gegojegan.

*Ing pasamuwan paledhekan kono saya rame maneh bareng **Jemblung lan Bawor padha njoged kanthi patrap sing lucu, surake para prajurit nganti ambata rubuh**, kaya arep njebol-njebolna Kadipaten Wanasaba. Weruh polah tingkahe Jemblung karo Bawor anggone nglucu.* (Asmara, 1982: 33, no. data 100)

Pethikan ing nginggil lan pethikan ing ngandhap menika sami-sami ngandharaken ngengingi Jemblung seneng gegojegan.

"Dene teka isih sore. Tiwas rugi anggonku ngimpi mau."

"Kowe ngimpi apa kang Bawor."

"Ngimpi ketemu widodari, kana-kanane widodari mau lagi gandrung karo aku."

"Kowe dikedani widodari?"

"Iya dhi Jemblung."

"Ah kiraku ya widodari bangsane dodol janganan. Wong atase kowe kok dikedani widodari. Lha sabanjure piye."

"Bareng widodari mau arep dak rungrum, jebule asu lagi ndhekem. Meh bae aku dicathek."

"Ya kuwi ngimpine wong dlarung, ya kaya ngono kuwi."

"Wis ayo paman, aja regejegan. Ayo enggal mangkat." (Asmara, 1982: 15-16; no. data 108)

Gangsal pethikan ing nginggil menika sami-sami ngandharaken ngengingi Jemblung seneng gegojegan. *Data* 100 awujud andharan saking pangripta dipunsengkuyung kaliyan *data* 96, 97, 99, 108 ingkang awujud pawicantenan. Sacara *sosiologis*, watekipun Jemblung dipunasilaken saking *penilaian sosial*. Pethikan ing ngandhap ngandharaken bilih Jemblung setya dhateng Guntur Geni, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

Pethikan *"Dadi kowe sakarone padha gelem ndherekake lakuku paman.*

*Purun sanget raden, **pejah gesang kula tansah badhe ndherek paduka. Ya sukur yen kaya ngono.***" (Asmara, 1982: 6; no. data 109) nedahaken watek sacara

sosiologis ngengingi Jemblung setya marang Guntur Geni. Sacara *sosiologis*, watekipun Jemblung dipunasilaken saking *penilaian sosial*. Ing pondhokanipun, Guntur Geni ngendika kaliyan Jemblung menawi Jemblung dipundhawuhi Resi Guntur Wasesa supados ndherek nyuwita ing praja Sigaluh. Awit saking menika, ndadosaken penggalihing Jemblung kepranan sanget lajeng nyetujoni dhawuhing Sang Resi. Jemblung janji badhe setya marang Guntur Geni. Pethikan ing ngandhap ngandharaken bilih Jemblung sedhih nalika Guntur Geni nemahi pejah ing payudan, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

c) Watek sacara *Psikologis* Jemblung

Watek sacara *psikologis* Jemblung wonten maneka warna antawisipun pinter paring wewarah, seneng gegojegan, setya dhateng bendaranipun, lan sapanunggalanipun. Watek sacara *psikologis* Jemblung dipunandharaken kanthi langkung cetha ing ngandhap inggih menika makaten.

“Paman sekarone. Kowe dak balakani ya paman. Anggonku sedhih iki ora merga saka dhawuhe rama Resi, nanging aku bakal pisah karo diajeng Rara Suli.”

... “Bener paman. Ning atiku yen pisah karo diajeng Rara Suli nganti suwe, atiku ora kuwat paman. Kang mangka aku bakal suwe ana negara, ora mung trima sesasi rong sasi.”

*“Punika leres raden. **Nanging pisah paduka rak badhe pados kaluhuran, boten pisah margi karebet ing tiyang sanes.** Utawi malih tindakipun raden punika kejawi pados kaluhuran, ugi badhe mbela dhateng negari, saking pangrasabenging mengsah. Tindak punika nama tindak ingkang utami sanget. Kang mangka idham-idhamanipun rama paduka sang Resi, kepengin gadhah turun ingkang saged dados manggalaning ngayuda, bekti dhateng negari lan tanah wutah rahipun lan bekti dhateng ratu gustinipun. Manawi saged kados mekaten, punika ingkang nami satriya tama.”*

*... “Kedah dipun kipataken raden. **Pisah paduka rak boten pisah badhe salaminipun, nanging namung kangge sawatawis wekdal kemawon.**” (Asmara, 1982: 4-5; no. data 91)*

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *psikologis* ngengingi Jemblung ingkang gadhah watek pinter paring wewarah. Guntur Geni nyariosaken

penggalihing ingkang saweg sedhah kaliyan Jemblung lajeng Jemblung maringi wewarah supados saged nyuwita ing praja Sigaluh lan saged uwal saking Rara Suli sekedhap kemawon. Pethikan ing ngandhap ngandharaken bilih Jemblung ajrih nalika ngertos wewayangan kalih lan badanipun cemeng, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

*Wewayangan loro mau mencolot kaya mabur mak bleber, weruh-weruh wis anjlog ana ngarepe Guntur Geni, agawe kagete. Jemblung lan Bawor **awake gumeter**, awit dikira sing teka mau bangsane lembut, awake sakojur sarwa ireng kabeh.* (Asmara, 1982: 17; no. data 93)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *psikologis* ngengingi Jemblung ajrih nalika ngertos wewayangan kalih lan badanipun sarwa cemeng. Sinaosa babagan menika kalebet watek sacara *fisiologis* nanging watek menika gadhah gayutan kaliyan watek sacara *psikologis*. Guntur Geni, Jemblung, lan Bawor rondha ing praja Sigaluh menika, badanipun Jemblung gumeter mratandhani Jemblung ajrih nalika ngertos wewayangan kalih. Pethikan ing ngandhap ngandharaken bilih Jemblung seneng gegojegan, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

“Lha kowe wong loro sing ana mburine sapa jenenge, lan apa kowe ya arep melu ngleboni sayembara perang tandhing?”

“Manawi panjenengan andangu dhateng kawula, kula pun Jemblung lan punika adhi kula pun Bawor, abdinipun ndara Guntur. Kula inggih badhe nglebeti sayembara, nanging sanes sayembara perang, nanging sayembara wonten ing pawon kemawon.”

Ki Tumenggung mireng ature abdi loro gumujeng,

“Oh wong sembrana.” (Asmara, 1982: 10; no. data 96)

Pethikan ing nginggil lan pethikan ing ngandhap menika sami-sami ngandharaken ngengingi Jemblung seneng gegojegan.

“Kang Bawor, mungsuhe ndarane iki dudu sebaene menus. Wake dhewe iki kaya lagi nonton Lembusura lan Maesa Sura, nalika prang tandhing karo Resi Subali, yen sijine mati, dilumpati sijine

terus urip maneh. Apa mungsuhe ndarane iki ya turune Lembusura lan Maesa Sura.

“Kiraku ngono adhi, nganti aku melu gila...” (Asmara, 1982: 20; no. data 97)

Pethikan ing nginggil lan pethikan ing ngandhap menika sami-sami ngandharaken ngengingi Jemblung seneng gegojegan.

Jemblung lan Bawor banjur mara karo mindhik-mindhik.

“Napa den bagus Lembusura kaliyan den bagus Maesa Sura boten duka malih.”

“Hus paman aja sembrana, ing kene ora ana Lembusura lan Maesa Sura, sing ana kakang Surengrana lan adhi Surengjurit.”

“E sing dipadhake Lembusura lan Maesa Sura iki mau tibane aku ta. Wong ora genah. Ana wong temenan je dipadhakake wayang bae.”(Asmara, 1982: 22, no. data 99)

Pethikan ing nginggil lan pethikan ing ngandhap menika sami-sami ngandharaken ngengingi Jemblung seneng gegojegan.

Ing pasamuwan paledhekan kono saya rame maneh bareng Jemblung lan Bawor padha njoged kanthi patrap sing lucu, surake para prajurit nganti ambata rubuh, kaya arep njebol-njebolna Kadipaten Wanasaba. Weruh polah tingkahe Jemblung karo Bawor anggone ngglucu. (Asmara, 1982: 33, no. data 100)

Pethikan ing nginggil lan pethikan ing ngandhap menika sami-sami ngandharaken ngengingi Jemblung seneng gegojegan.

“Dene teka isih sore. Tiwas rugi anggonku ngimpi mau.”

“Kowe ngimpi apa kang Bawor.”

“Ngimpi ketemu widodari, kana-kanane widodari mau lagi gandrung karo aku.”

“Kowe dikedani widodari?”

“Iya dhi Jemblung.”

“Ah kiraku ya widodari bangsane dodol janganan. Wong atase kowe kok dikedani widodari. Lha sabanjure piye.”

“Bareng widodari mau arep dak rungrum, jebule asu lagi ndhekem. Meh bae aku dicathek.”

“Ya kuwi ngimpine wong dlarung, ya kaya ngono kuwi.”

“Wis ayo paman, aja regejegan. Ayo enggal mangkat.” (Asmara, 1982: 15-16; no. data 108)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *psikologis* ngengingi Jemblung seneng gojegan. *Data* 100 awujud andharan saking pangripta dipunsengkuyung kaliyan *data* 96, 97, 99, 108 ingkang awujud pawicantenan. Pethikan ing ngandhap ngandharaken bilih Jemblung kaget nalika mangertos pasuryanipun Guntur Geni, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

*Nanging bareng Guntur Geni wis mundur saka pasowanan tekan pondhokane, sanalika ulate dadi peteng kaya mendhung angendhanu. Agawe **kagete Pak Jemblung** lan Pak Bawor abdine sing methukake tekane bendarane.* (Asmara, 1982: 4; no. data 102)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *psikologis* ngengingi Jemblung kaget nalika mangertos pasuryanipun Guntur Geni, bendaranipun. Guntur Geni lajeng mundur saking pasowanan dumugi pondhokanipun, pasuryanipun dados sedhih. Awit saking menika, Jemblung kaget ingkang ndadosaken bendaranipun sedhih kados makaten. Pethikan ing ngandhap ngandharaken bilih Jemblung bungah nalika kadhawuhan tumut Guntur Geni tumuju praja Sigaluh, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

“Saka kersane rama, kowe sakarone kadhawuhan ndherekaken lakuku.”

*“Kula kekalih kadhawuhan ndherek? Kula **bingah sanget** raden.”*

*Bubar kandha mangkono Pak Jemblung lan Pak Bawor sekarone banjur padha jejogedan ngleter, amarga saka **bungahe bakal weruh negara**.* (Asmara, 1982: 5-6; no. data 103)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *psikologis* ngengingi Jemblung bungah nalika dipundhawuhi tumut Guntur Geni dumugi praja Sigaluh. Ing pondhokanipun, Guntur Geni ngendika kaliyan Jemblung menawi Jemblung dipundhawuhi Resi Guntur Wasesa supados ndherek nyuwita ing praja Sigaluh. Awit saking menika, ndadosaken penggalihing Jemblung kepranan sanget. Pethikan ing ngandhap ngandharaken bilih Jemblung ajrih nalika mengsahipun

Guntur Geni ingkang sampun dipunwatek saged gumregah malih, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

*Mangkono nganti ambal-ambalan, Guntur Geni rada miris atine, weruh kadigdayane mungsuhe mau, saben dilumpati mesthi tangi maneh. Jemblung karo Bawor sing nonton karo umpetan **wedi banget**, mungsuhe saben-saben tiba yen dilumpati bisa tangi maneh.* (Asmara, 1982: 20; no. data 105)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *psikologis* ngengingi Jemblung ajrih nalika mengsahipun Guntur Geni saged gumregah sasampunipun dipunwatek aji. Mengsahipun Guntur Geni saged gumregah malih tanpa ngraosaken sakit. Awit saking menika, Jemblung ingkang ningali tetandhingan ngraosaken ajrih. Pethikan ing ngandhap ngandharaken bilih Jemblung gadhah watek setya dhateng Guntur Geni, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

Pethikan “*Dadi kowe sakarone padha gelem ndherekake lakuku paman. Purun sanget raden, **pejah gesang kula tansah badhe ndherek** paduka. Ya sukur yen kaya ngono.*” (Asmara, 1982: 6; no. data 109) nedahaken watek sacara *psikologis* ngengingi Jemblung setya marang Guntur Geni. Ing pondhokanipun, Guntur Geni ngendika kaliyan Jemblung menawi Jemblung dipundhawuhi Resi Guntur Wasesa supados ndherek nyuwita ing praja Sigaluh. Jemblung janji badhe setya marang Guntur Geni. Pethikan ing ngandhap ngandharaken bilih Jemblung sedhih nalika Guntur Geni nemahi pejah ing payudan, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

*Jemblung lan Bawor sing tansah ngawasake perang tandhing mau, bareng weruh bendarane gugur, **banjur padha mlayu kanthi nangis**, nedya lapur menyang pertapan Watubelah nedya caos atur marang sang Resi Guntur Wasesa.* (Asmara, 1982: 52; no. data 120)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *psikologis* ngengingi Jemblung sedhih nalika Guntur Geni nemahi pejah ing payudan. Jemblung lan

Bawor ningali nalika Guntur Geni tetandhingan kaliyan Resi Sumbing. Jemblung lan Bawor sedhih nalika Resi Sumbing ngalahaken Guntur Geni lajeng Jemblung lan Bawor nyaosi atur marang Resi Guntur Wasesa ing pertapan Watubelah.

6) Bawor

Bawor gadhah watek sacara *fisiologis*, watek sacara *sosiologis*, lan watek sacara *psikologis*. Katiga watek menika saged dipunpanggiaken ing awal cariyos lan pungkasaning cariyos. Bawor kathah dipuncariyosaken dening panganggit amargi Bawor minangka abdinipun paraga utama, Guntur Geni. Awit saking menika, watekipun Bawor menika kathah. Saking asiling panaliten saged dipunpanggiaken watekipun Bawor inggih menika watek becik. Ing ngandhap menika pirembagan saking asiling panaliten watekipun Bawor.

a) Watek sacara *Fisiologis* Bawor

Watek sacara *fisiologis* Bawor boten cetha nanging sampun saged nggambaraken badanipun Bawor. Watek sacara *fisiologis* Bawor ingkang dipunpanggiaken antawisipun badanipun lema, pasuryanipun katon bungah. Watek sacara *fisiologis* Bawor dipunandharaken kanthi langkung cetha ing ngandhap inggih menika makaten.

Pethikan “*Kapindhone maneh ponokawan sakarone pancen ora nate ndhuweni ati sedhih, mula pawakane sakarone padha lemu-lemu lan ulate tansah ajeg padhang.*”(Asmara, 1982: 6; no. data 124) lan pethikan “*O punika abdi kula kekalih pun Jemblung kaliyan Bawor. Eh abdine kok ya padha ndemenakake temen awake padha ginuk-ginuk kabeh. Pantès karo jenenge.*” (Asmara, 1982: 12; no. data 126) sami-sami nedahaken watek sacara *fisiologis*

ngengingi badanipun Bawor menika lema. Tembung *awake padha ginuk-ginuk* sampun saged nedahaken bilih badanipun Bawor menika lema. Babagan badanipun Bawor, ugi kaandharaken ing pethikan ngandhap menika.

Wewayangan loro mau mencolot kaya mabur mak bleber, weruh-weruh wis anjlog ana ngarepe Guntur Geni, agawe kagete. Jemblung lan Bawor awake gumeter, awit dikira sing teka mau bangsane lelembut, awake sakojur sarwa ireng kabeh. (Asmara, 1982: 17; no. data 116)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *fisiologis* ngengingi badanipun Jembung gumeter pratandha ajrih nalika ngertos wewayangan kalih lan badanipun sarwa cemeng. Pethikan ing ngandhap ngandharaken babagan pasuryanipun Bawor ingkang katon bungah, beda kaliyan pethikan ing nginggil menika.

Pethikan “*Kapindhone maneh ponokawan sakarone pancen ora nate ndhuweni ati sedhih, mula pawakane sakarone padha lemu-lemu lan ulate tansah ajeg padhang.*” (Asmara, 1982: 6; no. data 127) nedahaken watek sacara *fisiologis* ngengingi pasuryanipun Bawor katon bungah. Bawor dipundhawuhi Resi Guntur Wasesa supados tumut nyuwita ing praja Sigaluh kaliyan Guntur Geni. Awit saking menika, Bawor ngraosaken bungah.

b) Watek sacara *Sosiologis* Bawor

Bawor inggih menika salah satunggaling abdinipun Guntur Geni. Watek sacara *sosiologis* Bawor antawisipun lurahing koki ing praja Sigaluh, seneng gojegan. Watek sacara *sosiologis* Bawor dipunandharaken kanthi langkung cetha ing ngandhap inggih menika makaten.

“Paman sekarone. Kowe dak balakani ya paman. Anggonku sedhih iki ora merga saka dhawuhe rama Resi, nanging aku bakal pisah karo diajeng Rara Suli.”
...“Bener paman. Ning atiku yen pisah karo diajeng Rara Suli nganti

suwe, atiku ora kuwat paman. Kang mangka aku bakal suwe ana negara, ora mung trima sesasi rong sasi.”

“Punika leres raden. Nanging pisah paduka rak badhe pados kaluhuran, boten pisah margi karebet ing tiyang sanes. Utawi malih tindakipun raden punika kejawi pados kaluhuran, ugi badhe mbela dhateng negari, saking pangrasabenging mengsah. Tindak punika nama tindak ingkang utami sanget. Kang mangka idham-idhamanipun rama paduka sang Resi, kepengin gadhah turun ingkang saged dados manggalaning ngayuda, bekti dhateng negari lan tanah wutah rahipun lan bekti dhateng ratu gustinipun. Manawi saged kados mekaten, punika ingkang nami satriya tama.”

...“Kedah dipun kipataken raden. Pisah paduka rak boten pisah badhe salaminipun, nanging namung kangge sawatawis wekdal kemawon.” (Asmara, 1982: 4-5; no. data 113)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *sosiologis* ngengingi Bawor gadhah watek pinter paring wewarah. Sacara *sosiologis*, watekipun Bawor menika dipunasilaken saking *penilaian sosial*. Guntur Geni nyariosaken penggalihing ingkang saweg sedhih kaliyan Bawor lajeng Bawor maringi wewarah supados saged nyuwita ing praja Sigaluh lan saged uwal saking Rara Suli sekedhap kemawon. Pethikan ing ngandhap ngandharaken bilih Bawor gadhah watek setya dhateng Guntur Geni, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

Pethikan *“Dadi kowe sakarone padha gelem ndherekake lakuku paman. Purun sanget raden, pejah gesang kula tansah badhe ndherek paduka. Ya sukur yen kaya ngono.”* (Asmara, 1982: 6; no. data 115) nedahaken watek sacara *sosiologis* ngengingi Bawor setya marang Guntur Geni. Sacara *sosiologis*, watekipun Bawor menika dipunasilaken saking *penilaian sosial*. Guntur Geni ngendika kaliyan Bawor menawi Bawor dipundhawuhi Resi Guntur Wasesa supados ndherek nyuwita ing praja Sigaluh. Awit saking menika, ndadosaken penggalihing Bawor kepranan sanget lajeng nyetujoni dhawuhing Sang Resi. Bawor janji badhe setya marang Guntur Geni. Pethikan ing ngandhap ngandharaken bilih Bawor seneng gojegan, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

“Lha kowe wong loro sing ana mburine sapa jenenge, lan apa kowe ya arep melu ngleboni sayembara perang tandhing?”

“Manawi panjenengan andangu dhateng kawula, kula pun Jemblung lan punika adhi kula pun Bawor, abdinipun ndara Guntur. Kula inggih badhe nglebeti sayembara, nanging sanes sayembara perang, nanging sayembara wonten ing pawon kemawon.”

Ki Tumenggung mireng ature abdi loro gumujeng,

“Oh wong sembrana.” (Asmara, 1982: 10; no. data 117)

Pethikan ing nginggil lan pethikan ing ngandhap menika sami-sami ngandharaken ngengingi Bawor seneng gegojegan.

Ing pasamuwan paledhekan kono saya rame maneh bareng Jemblung lan Bawor padha njoged kanthi patrap sing lucu, surake para prajurit nganti ambata rubuh, kaya arep njebol-njebolna Kadipaten Wanasaba. Weruh polah tingkahe Jemblung karo Bawor anggone nglucu. (Asmara, 1982: 33; no. data 118)

Pethikan ing nginggil lan pethikan ing ngandhap menika sami-sami ngandharaken ngengingi Bawor seneng gegojegan.

“Kang Bawor, mungsuhe ndarane iki dudu sebaene menus. Wake dhewe iki kaya lagi nonton Lembusura lan Maesa Sura, nalika prang tandhing karo Resi Subali, yen sijine mati, dilumpati sijine terus urip maneh. Apa mungsuhe ndarane iki ya turune Lembusura lan Maesa Sura.”

“Kiraku ngono adhi, nganti aku melu gila...” (Asmara, 1982: 20; no. data 121)

Pethikan ing nginggil lan pethikan ing ngandhap menika sami-sami ngandharaken ngengingi Bawor seneng gegojegan. Sacara sosiologis, watekipun Bawor menika dipunasilaken saking *penilaian sosial*.

Jemblung lan Bawor banjur mara karo mindhik-mindhik.

“Napa den bagus Lembusura kaliyan den bagus Maesa Sura boten duka malih.”

“Hus paman aja sembrana, ing kene ora ana Lembusura lan Maesa Sura, sing ana kakang Surengrana lan adhi Surengjurit.”

“E sing dipadhake Lembusura lan Maesa Sura iki mau tibane aku ta. Wong ora genah. Ana wong temenan je dipadhakake wayang bae.” (Asmara, 1982: 22; no. data 125)

Pethikan ing nginggil lan pethikan ing ngandhap menika sami-sami ngandharaken ngengingi Bawor seneng gegojegan.

“Dene teka isih sore. Tiwas rugi anggonku ngimpi mau.”

“Kowe ngimpi kang Bawor.”

“Ngimpi ketemu widodari, kana-kanane widodari mau lagi gandrung karo aku.”

“Kowe dikedani widodari?”

“Iya dhi Jemblung.”

“Ah kiraku ya widodari bangsane dodol janganan. Wong atase kowe kok dikedani widodari. Lha sabanjure piye.”

“Bareng widodari mau arep dak rungrum, jebule asu lagi ndhekem. Meh bae aku dicathek.”

“Ya kuwi ngimpine wong dlarung, ya kaya ngono kuwi.”

“Wis ayo paman, aja regejegan. Ayo enggal mangkat.” (Asmara, 1982: 15-16; no. data 129)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *psikologis* ngengingi Bawor seneng gojegan. Sacara *sosiologis*, watekipun Bawor menika dipunasilaken saking *penilaian sosial*. Jemblung lan Bawor sampun wungu amargi dipundhawuhi bendaranipun rondha muter-muter ing praja Sigaluh. Jemblung lan Bawor lajeng padha guneman babagan ngimpinipun Bawor. *Data* 100 awujud andharan saking pangripta dipunsengkuyung kaliyan *data* 96, 97, 99, 108 ingkang awujud pawicantenan.

c) Watek sacara *Psikologis* Bawor

Watek sacara *psikologis* Bawor wonten maneka warna antawisipun pinter paring wewarah, seneng gegojegan, setya dhateng bendaranipun, lan sapanunggalanipun. Watek sacara *psikologis* Bawor dipunandharaken kanthi langkung cetha ing ngandhap inggih menika makaten.

“Paman sekarone. Kowe dak balakani ya paman. Anggonku sedhih iki ora merga saka dhawuhe rama Resi, nanging aku bakal pisah karo diajeng Rara Suli.”

...“Bener paman. Ning atiku yen pisah karo diajeng Rara Suli nganti suwe, atiku ora kuwat paman. Kang mangka aku bakal suwe ana negara, ora mung trima sesasi rong sasi.”

“Punika leres raden. Nanging pisah paduka rak badhe pados kaluhuran, boten pisah margi karebet ing tiyang sanes. Utawi malih tindakipun raden punika kejawi pados kaluhuran, ugi badhe mbela dhateng negari, saking pangrasabenging mengsah. Tindak punika nama tindak ingkang utami sanget. Kang mangka idham-idhamanipun rama paduka sang Resi, kepengin gadhah turun ingkang saged dados manggalaning ngayuda, bekti dhateng negari lan tanah wutah rahipun lan bekti dhateng ratu gustinipun. Manawi saged kados mekaten, punika ingkang nami satriya tama.”

... “Kedah dipun kipataken raden. Pisah paduka rak boten pisah badhe salaminipun, nanging namung kangge sawatawis wekdal kemawon.” (Asmara, 1982: 4-5; no. data 113)

Guntur Geni dipundhawuhi nyuwita ing praja Sigaluh nanging Guntur Geni ngraosaken sedhih uwal kaliyan Rara Suli. Guntur Geni nyariosaken penggalihing ingkang saweg sedhih kaliyan Bawor lajeng Bawor maringi wewarah supados saged nyuwita ing praja Sigaluh lan saged uwal saking Rara Suli sekedhap kemawon. Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *psikologis* ngengingi Bawor gadhah watek pinter paring wewarah. Pethikan ing ngandhap ngandharaken bilih Bawor gadhah watek setya dhateng Guntur Geni, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

Pethikan *“Dadi kowe sakarone padha gelem ndherekake lakuku paman. Purun sanget raden, pejah gesang kula tansah badhe ndherek paduka. Ya sukur yen kaya ngono.”* (Asmara, 1982: 6; no. data 115) nedahaken watek sacara *psikologis* ngengingi Bawor setya marang Guntur Geni. Ing pondhokanipun, Guntur Geni ngendika kaliyan Bawor menawi Bawor dipundhawuhi Resi Guntur Wasesa supados ndherek nyuwita ing praja Sigaluh. Awit saking menika, ndadosaken penggalihing Bawor kepranan sanget lajeng nyetujoni dhawuhing Sang Resi. Bawor janji badhe setya marang Guntur Geni. Pethikan ing ngandhap ngandharaken bilih Bawor ajrih nalika ngertos wewayangan kalih lan badanipun cemeng, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

*Wewayangan loro mau mencolot kaya mabur mak bleber, weruh-weruh wis anjlog ana ngarepe Guntur Geni, agawe kagete. Jemblung lan Bawor **awake gumeter**, awit dikira sing teka mau bangsane lelembut, awake sakojur sarwa ireng kabeh.* (Asmara, 1982: 17; no. data 116)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *psikologis* ngengingi Jembung ajrih nalika ngertos wewayangan kalih lan badanipun sarwa cemeng. Sinaosa babagan menika kalebet watek sacara *fisiologis* nanging watek menika gadhah gayutan kaliyan watek sacara *psikologis*. Guntur Geni, Jemblung, lan Bawor rondha ing praja Sigaluh menika, badanipun Bawor gumeter mratandhani Bawor ajrih nalika ngertos wewayangan kalih. Pethikan ing ngandhap ngandharaken bilih Bawor gadhah watek seneng gegojegan, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

*“Lha kowe wong loro sing ana mburine sapa jenenge, lan **apa kowe ya arep melu ngleboni sayembara perang tandhing?**”*

*“Manawi panjenengan andangu dhateng kawula, kula pun Jemblung lan punika adhi kula pun Bawor, abdinipun ndara Guntur. **Kula inggih badhe nglebeti sayembara, nanging sanes sayembara perang, nanging sayembara wonten ing pawon kemawon.**”*

Ki Tumenggung mireng ature abdi loro gumujeng,

“Oh wong sembrana.” (Asmara, 1982: 10; no. data 117)

Pethikan ing nginggil lan pethikan ing ngandhap menika sami-sami ngandharaken ngengingi Bawor seneng gegojegan.

*Ing pasamuwan paledhekan kono saya rame maneh bareng **Jemblung lan Bawor padha njoged kanthi patrap sing lucu, surake para prajurit nganti ambata rubuh**, kaya arep njebol-njebolna Kadipaten Wanasaba. Weruh polah tingkahe Jemblung karo Bawor anggone nglucu.* (Asmara, 1982: 33; no. data 118)

Pethikan ing nginggil lan pethikan ing ngandhap menika sami-sami ngandharaken ngengingi Bawor seneng gegojegan.

“Kang Bawor, mungsuhe ndarane iki dudu sebaene menus. Wake dhewe iki kaya lagi nonton Lembusura lan Maesa Sura, nalika prang tandhing karo Resi Subali, yen sijine mati, dilumpati sijine

terus urip maneh. Apa mungsuhe ndarane iki ya turune Lembusura lan Maesa Sura.

“Kiraku ngono adhi, nganti aku melu gila...” (Asmara, 1982: 20; no. data 121)

Pethikan ing nginggil lan pethikan ing ngandhap menika sami-sami ngandharaken ngengingi Bawor seneng gegojegan.

Jemblung lan Bawor banjur mara karo mindhik-mindhik.

“Napa den bagus Lembusura kaliyan den bagus Maesa Sura boten duka malih.”

“Hus paman aja sembrana, ing kene ora ana Lembusura lan Maesa Sura, sing ana kakang Surengrana lan adhi Surengjurit.”

“E sing dipadhake Lembusura lan Maesa Sura iki mau tibane aku ta. Wong ora genah. Ana wong temenan je dipadhakake wayang bae.”(Asmara, 1982: 22; no. data 125)

Pethikan ing nginggil lan pethikan ing ngandhap menika sami-sami ngandharaken ngengingi Bawor seneng gegojegan.

“Dene teka isih sore. Tiwas rugi anggonku ngimpi mau.”

“Kowe ngimpi kang Bawor.”

“Ngimpi ketemu widodari, kana-kanane widodari mau lagi gandrung karo aku.”

“Kowe dikedani widodari?”

“Iya dhi Jemblung.”

“Ah kiraku ya widodari bangsane dodol janganan. Wong atase kowe kok dikedani widodari. Lha sabanjure piye.”

“Bareng widodari mau arep dak rungrum, jebule asu lagi ndhekem. Meh bae aku dicathek.”

“Ya kuwi ngimpine wong dlarung, ya kaya ngono kuwi.”

“Wis ayo paman, aja regejegan. Ayo enggal mangkat.” (Asmara, 1982: 15-16; no. data 129)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *psikologis* ngengingi Bawor seneng gojegan. Data 100 awujud andharan saking pangripta dipunsengkuyung kaliyan data 96, 97, 99, 108 ingkang awujud pawicantenan. Pethikan ing ngandhap ngandharaken bilih Bawor kaget nalika mangertos pasuryanipun Guntur Geni, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

Nanging bareng Guntur Geni wis mundur saka pasowanan tekan pondhokane, sanalika ulate dadi peteng kaya mendhung angendhanu.

Agawe **kagete** Pak Jemblung lan Pak **Bawor** abdine sing methukake tekane bendarane. (Asmara, 1982: 4; no. data 119)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *psikologis* ngengingi Bawor kaget nalika mangertos pasuryanipun Guntur Geni, bendaranipun. Guntur Geni lajeng mundur saking pasowanan dumugi pondhokanipun, pasuryanipun dados sedhih. Awit saking menika, Bawor kaget bab menapa ingkang ndadosaken bendaranipun sedhih kados makaten. Pethikan ing ngandhap ngandharaken bilih Bawor bungah nalika kadhawuhan tumut Guntur Geni tumuju praja Sigaluh, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

“Saka kersane rama, kowe sakarone kadhawuhan ndherekaken lakuku.”

*“Kula kekalih kadhawuhan ndherek? Kula **bingah sanget** raden.”*
*Bubar kandha mangkono Pak Jemblung lan Pak Bawor sekarone banjur padha jejogedan ngleter, amarga saka **bungahe bakal weruh negara**.* (Asmara, 1982: 5-6; no. data 123)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *psikologis* ngengingi Bawor bungah nalika dipundhawuhi tumut Guntur Geni dumugi praja Sigaluh. Ing pondhokanipun, Guntur Geni ngendika kaliyan Bawor menawi Bawor dipundhawuhi Resi Guntur Wasesa supados ndherek nyuwita ing praja Sigaluh. Awit saking menika, ndadosaken penggalihing Bawor kepranan sanget. Pethikan ing ngandhap ngandharaken bilih Bawor sedhih nalika Guntur Geni nemahi pejah ing payudan, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

*Jemblung lan Bawor sing tansah ngawasake perang tandhing mau, bareng weruh bendarane gugur, **banjur padha mlayu kanthi nangis**, nedya lapur menyang pertapan Watubelah nedya caos atur marang sang Resi Guntur Wasesa.* (Asmara, 1982: 52; no. data 130)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *psikologis* ngengingi Bawor sedhih nalika Guntur Geni nemahi pejah ing payudan. Resi Sumbing lajeng saged ngalahaken Guntur Geni ndadosaken Guntur Geni nemahi pejah ing

payudan. Awit saking menika, Jemblung lan Bawor sedhik lajeng Jemblung lan Bawor nyaosi atur marang Resi Guntur Wasesa ing pertapan Watubelah. Pethikan ing ngandhap ngandharaken bilih Bawor ajrih nalika mengsahipun Guntur Geni saged gumregah malih sasampunipun dipunwatek, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

*Mangkono nganti ambal-ambalan, Guntur Geni rada miris atine, weruh kadigdayane mungsuhe mau, saben dilumpati mesthi tangi maneh. Jemblung karo Bawor sing nonton karo umpetan **wedi banget**, mungsuhe saben-saben tiba yen dilumpati bisa tangi maneh.* (Asmara, 1982: 20; no. data 131)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *psikologis* ngengingi Bawor ajrih nalika mengsahipun Guntur Geni saged gumregah sasampunipun dipunwatek aji. Guntur Geni tetandhingan kaliyan mengsah sakloron lajeng saben mengsahipun sampun dipunwatek aji kaliyan Guntur Geni. Mengsahipun Guntur Geni saged gumregah malih tanpa ngraosaken sakit. Awit saking menika, Bawor ingkang ningali tetandhingan ngraosaken ajrih sanget.

7) Rara Suli

Rara Suli gadhah watek sacara *fisiologis*, watek sacara *sosiologis*, lan watek sacara *psikologis*. Katiga watek menika dipunpangguhaken namung ing awal cariyos. Saking asiling panaliten dipunpangguhaken watekipun Rara Suli inggih menika watek becik. Ing ngandhap menika pirembagan saking asiling panaliten watekipun Rara Suli.

a) Watek sacara *Fisiologis* Rara Suli

Watek sacara *fisiologis* Rara Suli namung dipunpangguhaken kalih watek kemawon. Watek sacara *fisiologis* Rara Suli ingkang dipunpangguhaken

antawisipun pasuryanipun ayu, badanipun weweg isi. Watek sacara *fisiologis* Rara Suli dipunandharaken kanthi langkung cetha ing ngandhap inggih menika makaten.

*Mungguh Rara Suli mau isih kena diarani isih prawan sunthi. Sanajan mung bocah padesan bae, nanging rupane nyolong pethek, **ayune pranyata lindri-lindri temenan**, agawe brangtane sing nyawang.* (Asmara, 1982: 6; no data 134)

Pethikan ing nginggil nedahaken bilih Rara Suli gadhah watek sacara *fisiologis* arupi pasuryanipun ayu. Rara Suli inggih menika pacanganipun Guntur Geni nalika Guntur Geni taksih ing pertapan Watubelah. Babagan pasuryanipun Rara Suli, ugi kaandharaken ing pethikan ngandhap menika.

*Bengi iki Guntur Geni sida tetemon karo Rara Suli, sakarone padha lungguh ing gandhok mburi. **Rara Suli ulate katon sedhih**, sedhih marga arep ditinggal priya kang tansah dadi leng-lenging atine.* (Asmara, 1982: 6; no. data 136)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *fisiologis* bilih pasuryanipun Rara Suli katon sedhih nalika Guntur Geni badhe nyuwita ing praja Sigaluh. Rara Suli sedhih nalika mireng kabar menawi Guntur Geni badhe nyuwita ing praja Sigaluh. Pethikan ing ngandhap ngandharaken bilih Rara Suli gadhah badan ingkang weweg isi, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

Pethikan “***Pawakane weweg isi**, mula akeh para jejaka kang padha gandrung kasmaran karo sing pindha Ratih ngejawantah.*”(Asmara, 1982: 6; no. data 135) nedahaken watek sacara *fisiologis* bilih badanipun Rara Suli weweg isi.

b) Watek sacara *Sosiologis* Rara Suli

Rara Suli inggih menika putranipun Lurahing Butuh.

c) Watek sacara *Psikologis* Rara Suli

Watek sacara *psikologis* Rara Suli inggih menika watek sedhik lan watek kuwatir utawi sumelang. Watek sacara *psikologis* Rara Suli dipunandharaken kanthi langkung cetha ing ngandhap inggih menika makaten.

Bengi iki Guntur Geni sida tetemon karo Rara Suli, sakarone padha lungguh ing gandhok mburi. Rara Suli ulate katon sedhik, sedhik marga arep ditinggal priya kang tansah dadi leng-lenging atine. (Asmara, 1982: 6; no. data 136)

Pethikan ing nginggil nedahaken bilih Rara Suli sedhik nalika Guntur Geni badhe nyuwita ing praja Sigaluh. Rara Suli sedhik nalika mireng kabar menawi Guntur Geni badhe nyuwita ing praja Sigaluh. Sinaosa babagan menika kalebet watek sacara *fisiologis* nanging watek menika gadhah gayutan kaliyan watek sacara *psikologis*. Pethikan ing ngandhap ngandharaken bilih Rara Suli kuwatir utawi sumelang menawi Guntur Geni dipunrebat wanita sanes, beda kaliyan pethikan ing nginggil menika.

Pethikan “*Atine rumangsa samar, awit ing praja akeh putri-putri sing luwih ayu lan luwih manis katimbang dheweke, kuwatir yen priya memaniking jantung mau direbut kenya liya.*” (Asmara, 1982: 6-8; no. data 137) nedahaken watek sacara *psikologis* bilih Rara Suli kuwatir utawi sumelang menawi Guntur Geni dipunrebat putri praja Sigaluh. Rara Suli kuwatir Guntur Geni dipunrebat putri praja Sigaluh ingkang langkung ayu tinimbang Rara Suli.

8) Tumenggung Surengpati

Tumenggung Surengpati gadhah watek sacara *fisiologis* lan watek sacara *sosiologis*. Kalih watek menika dipunpangguhaken ing awal cariyos lan pungkasaning cariyos. Saking asiling panaliten dipunpangguhaken watekipun

Tumenggung Surengpati inggih menika watek becik. Ing ngandhap menika pirembagan saking asiling panaliten watekipun Tumenggung Surengpati.

a) Watek sacara *Fisiologis* Tumenggung Surengpati

Watek sacara *fisiologis* Tumenggung Surengpati namung dipunpanggiaken kalih watek kemawon. Watek sacara *fisiologis* Tumenggung Surengpati ingkang dipunpanggiaken inggih menika yuswanipun Tumenggung Surengpati sami kaliyan yuswanipun Guntur Geni lan badanipun Tumenggung Surengpati langkung alit tinimbang badanipun Patih Arya Belik. Watek sacara *fisiologis* Tumenggung Surengpati dipunandharaken kanthi langkung cetha ing ngandhap inggih menika makaten.

*Tumenggung Surengpati nganti suwe durung paring pandangu, marga panggalihe ketarik karo sing nembe katon mau, **tur umur-umurane sembagag karo Ki Tumenggung** dhewe, lan rupane bagus merakati, trapsilane jangkep.* (Asmara, 1982: 10; no. data 141)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *fisiologis* bilih yuswanipun Tumenggung Surengpati sami kaliyan yuswanipun Guntur Geni. Pethikan ing ngandhap ngandharaken bilih badanipun Tumenggung Surengpati langkung alit tinimbang badanipun Patih Arya Belik, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

Pethikan “*Anggone perang tandhing uga wis pirang-pirang jurus, nanging durung ana sing kalah lan menang. Mung **pawakane Surengpati sing kalah gedhe dhuwur karo Patih Arya Belik.***”(Asmara, 1982: 46; no. data 142) nedahaken watek sacara *fisiologis* bilih badanipun Tumenggung Surengpati langkung alit tinimbang badanipun Patih Arya Belik.

b) Watek sacara *Sosiologis* Tumenggung Surengpati

Tumenggung Surengpati minangka putra mantunipun Resi Tunggulmanik. Watek sacara *sosiologis* Tumenggung Surengpati antawisipun Manggalayuda ingkang sekti mandraguna, garwanipun Retna Pandansari, senopatining perang ing praja Sigaluh.

c) Watek sacara *Psikologis* Tumenggung Surengpati

Tumenggung Surengpati boten cetha watek sacara *psikologis* amargi ing novel *Manggalayuda Guntur Geni* boten dipuncariyosaken kanthi cetha.

9) Retna Pandanwangi

Retna Pandanwangi gadhah watek sacara *fisiologis*, watek sacara *sosiologis*, lan watek sacara *psikologis*. Katiga watek menika dipunpanggiaken ing awal cariyos, tengah cariyos, lan pungkasan cariyos. Saking asiling panaliten dipunpanggiaken watekipun Retna Pandanwangi inggih menika watek becik. Ing ngandhap menika pirembagan saking asiling panaliten watekipun Retna Pandanwangi.

a) Watek sacara *Fisiologis* Retna Pandanwangi

Watek sacara *fisiologis* Retna Pandanwangi dipunpanggiaken wolung watek. Watek sacara *fisiologis* Retna Pandanwangi ingkang dipunpanggiaken wonten maneka warna antawisipun pasuryanipun ayu, badanipun weweg isi, gadhah wentis ingkang mulus, lan sapanunggalanipun. Watek sacara *fisiologis* Retna Pandanwangi dipunandharaken kanthi langkung cetha ing ngandhap inggih menika makaten.

Pethikan “*Ledhek tansah disawang wiwit saka sikil tekan sirah, Sang Adipati bola-bali karo ngulu idu, awit ora kuwawa nyawang **kenya sing sulistya ing rupa mau.***” (Asmara, 1982: 32; no. data 153) lan pethikan ing ngandhap menika sami-sami ngandharaken ngengingi pasuryanipun Retna Pandanwangi menika ayu sanget.

*Lakuning ledhek Nyai Wungu terus mangetan, sadalan-dalan tansah gawe senenge sing weruh, malah akeh sing banjur ngetutake, amarga **citrane ledhek Nyai Wungu pancen sulistya temenan.*** (Asmara, 1982: 32; no. data 156)

Pethikan ing nginggil lan pethikan ing ngandhap menika sami-sami ngandharaken ngengingi pasuryanipun Retna Pandanwangi menika ayu sanget.

*Sang Adipati ora **bosen-bosen anggone nyawang marang kasulistyane Nyai Wungu,** saya rerengganing dhadhane tansah dilirik terus, nganti Nyai Wungu ndhungkluk sajak isin.* (Asmara, 1982: 35; no. data 158)

Pethikan ing nginggil lan pethikan ing ngandhap menika sami-sami ngandharaken ngengingi pasuryanipun Retna Pandanwangi menika ayu sanget.

“... Dene putri sing diparingake aku yaiku diajeng Retna Pandanwangi manggalaning prajurit Srikandi, ya putrane rama Resi Tunggulmanik.”

*“Wah punika sampun klop kaliyan ndara. Bendara bagus, dene gusti **Pandanwangi sulistya ing warni.** Rak kersa nampi ta bendara.”* (Asmara, 1982: 41; no. data 159)

Sekawan pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *fisiologis* bilih pasuryanipun Retna Pandanwangi ayu sanget. Pethikan ing ngandhap ngandharaken bilih pasuryanipun Retna Pandanwangi meh sami kaliyan pasuryanipun Rara Suli, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

Pethikan “*Saklebatan **citrane Retna Pandanwangi meh padha karo citrane Rara Suli kekasihe.***” (Asmara, 1982: 13; no. data 155) nedahaken watek sacara *fisiologis* bilih pasuryanipun Retna Pandanwangi sami kaliyan

pasuryanipun Rara Suli. Pethikan ing ngandhap ngandharaken bilih tingalipun Retna Pandanwangi menika endah, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

Pethikan “*Awake sarwa weweg isi, mripate lindri-lindri, saya rerengganing dhadhane bisa gawe poyang-payinge sing nonton.*”(Asmara, 1982: 32; no. data 162) nedahaken watek sacara *fisiologis* bilih tingalipun Retna Pandanwangi endah. Pethikan ing ngandhap ngandharaken bilih Retna Pandanwangi gadhah wentis ingkang mulus, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

Adipati saya wuwuh kasamarane, bareng pirsu marang solah tingkahe ledhek Wungu kang bisa mranani ing panggalihe, saya bareng ledhek wmbuh disengaja, embuh ora, nyilakake jarike, katon wentis kang putih mulus, panggalihe Sang Adipati saya gandrung-gandrung wuyung. (Asmara, 1982: 33; no. data 163)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *fisiologis* bilih Retna Pandanwangi gadhah wentis ingkang mulus. Pethikan ing ngandhap ngandharaken bilih badanipun Retna Pandanwangi menika weweg isi, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

Pethikan “*Awake sarwa weweg isi, mripate lindri-lindri, saya rerengganing dhadhane bisa gawe poyang-payinge sing nonton.*”(Asmara, 1982: 32; no. data 165) nedahaken watek sacara *fisiologis* bilih badanipun Retna Pandanwangi weweg isi. Retna Pandanwangi dados ledhek supados saged ngrebat pusaka Tumbak Kyai Wulung saking Kadipaten Kledung. Adipati Sundara kasmaran kaliyan Retna Pandanwangi amargi badanipun ingkang weweg isi.

b) Watek sacara *Sosiologis* Retna Pandanwangi

Retna Pandanwangi minangka putra putrinipun Resi Tunggulmanik ingkang wuragil. Watek sacara *sosiologis* Retna Pandanwangi wonten maneka warna antawisipun prajurit ingkang sekti mandraguna, putra mantunipun Resi

Guntur Wasesa, lan sapanunggalanipun. Watek sacara *sosiologis* Retna Pandanwangi dipunandharaken kanthi langkung cetha ing ngandhap inggih menika makaten.

“Ngene ya ndhuk. Katimbang kowe dadi ledhek, yen gelem kowe bakal dak selir wae, kowe bakal kepenak uripmu lan kajeng kanan-kering.”

“Ah gusti, mbok inggih sampun ngendika kados makaten, kula rak tiyang dhusun, tur ledhek pisan, punapa inggih badhe kakersakaken dados selir panjenengan gusti.”

“E...temenan kok cah ayu, aku ora goroh.”

“Lha mangke kanca-kanca kula lajeng kados pundi.”

“Kancamu pira kabeh.”

“Wonten nem jaler sedaya.”

“Wis gampang, janji kowe ngladeni aku, kancamu nenem mengko dak paringi pagaweyan kabeh.” (Asmara, 1982: 33; no. data 164)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *sosiologis* bilih Retna Pandanwangi inggih menika gadhah watek setya marang kanca-kancanipun. Retna Pandanwangi dados ledhek supados saged ngrebat pusaka Tumbak Kyai Wulung saking Kadipaten Kledung. Retna Pandanwangi dipundhawuhi dados seliripun Adipati Sundara nanging Retna Pandanwangi kuwatir kaliyan pakaryanipun kanca-kanca niyaga. Pethikan ing ngandhap ngandharaken bilih Retna Pandanwangi minangka putra mantunipun Resi Guntur Wasesa, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

“Dhuh gusti Adipati, kersanipun gusti punika kados pundi.”

“Ngene ya ndhuk. Katimbang kowe dadi ledhek, yen gelem kowe bakal dak selir wae, kowe bakal kepenak uripmu lan kajeng kanan-kering.”

“Ah gusti, mbok inggih sampun ngendika kados makaten, kula rak tiyang dhusun, tur ledhek pisan, punapa inggih badhe kakersakaken dados selir panjenengan gusti.”

“E...temenan kok cah ayu, aku ora goroh.” (Asmara, 1982: 33; no. data 160)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *sosiologis* bilih Retna Pandanwangi gadhah watek ngrumaosi asor. Sacara *sosiologis*, watekipun Retna Pandanwangi dipunasilaken saking *penilaian sosial*. Retna Pandanwangi dados

ledhek supados saged ngrebat pusaka Tumbak Kyai Wulung saking Kadipaten Kledung. Retna Pandanwangi dipundhawuhi dados seliripun Adipati Sundara nanging Retna Pandanwangi rumaos namung tiyang alit lan pakaryanipun ledhek. Pethikan ing ngandhap ngandharaken bilih Retna Pandanwangi gadhah watek pinter sandiwara, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

Ledhek banjur ditimbali. Bareng wis ana ngarepe banjur didangu:
“Jenengmu sapa ndhuk cah ayu.”
“Nami kula Nyi Wungu gusti.”
“Asalmu saka ngendi.”
*“Tebih gusti, saking Banyumas.” – atur **wangsulane Retna Pandanwangi bungah, awit sandiwarane pasah, lan kaya-kaya Sang Adipati banjur ketaman gandrung asmara.** (Asmara, 1982: 32; no. data 166)*

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *sosiologis* bilih Retna Pandanwangi gadhah watek pinter sandiwara. Retna Pandanwangi dados ledhek supados saged ngrebat pusaka Tumbak Kyai Wulung saking Kadipaten Kledung. Retna Pandanwangi bungah nalika sandiwaranipun kados temenan. Sacara *sosiologis*, watekipun Retna Pandanwangi dipunasilaken saking *penilaian sosial*. Pethikan ing ngandhap ngandharaken bilih Retna Pandanwangi bekti kaliyan garwanipun, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

*Retna Pandanwangi kang wektu semana lagi ngandhut, bareng krungu yen kakunge nemahi gugur, **nedya bela pati** nanging banjur dicandhet dening Resi Tunggulmanik diyem-yemi supaya eling.* (Asmara, 1982: 52; no. data 170)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *sosiologis* bilih Retna Pandanwangi gadhah watek bekti kaliyan garwa. Sacara *sosiologis*, watekipun Retna Pandanwangi dipunasilaken saking *penilaian sosial*. Guntur Geni nemahi pejah ing payudan ndadosaken Retna Pandanwangi sedhih sanget lajeng Retna Pandanwangi badhe bela pati. Retna Pandanwangi lajeng dipunemutaken kaliyan

Resi Tunggulmanik menawi Retna Pandanwangi taksih ngandhut. Awit saking menika, Retna Pandanwangi boten sios bela pati marang garwanipun.

c) Watek sacara *Psikologis* Retna Pandanwangi

Watek sacara *psikologis* Retna Pandanwangi wonten maneka warna antawisipun ngrumaosi asor, bekti kaliyan garwa, pinter sandiwara, lan sapanunggalanipun. Watek sacara *psikologis* Retna Pandanwangi dipunandharaken kanthi langkung cetha ing ngandhap inggih menika makaten.

“Dhuh gusti Adipati, kersanipun gusti punika kados pundi.”

“Ngene ya ndhuk. Katimbang kowe dadi ledhek, yen gelem kowe bakal dak selir wae, kowe bakal kepenak uripmu lan kajeng kanan-kering.”

“Ah gusti, mbok inggih sampun ngendika kados makaten, kula rak tiyang dhusun, tur ledhek pisan, punapa inggih badhe kakersakaken dados selir panjenengan gusti.”

“E...temenan kok cah ayu, aku ora goroh.” (Asmara, 1982: 33; no. data 160)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *psikologis* bilih Retna Pandanwangi gadhah watek ngrumaosi asor. Retna Pandanwangi dados ledhek supados saged ngrebat pusaka Tumbak Kyai Wulung saking Kadipaten Kledung. Retna Pandanwangi dipundhawuhi dados seliripun Adipati Sundara nanging Retna Pandanwangi rumaos namung tiyang alit lan pakaryanipun ledhek. Pethikan ing ngandhap ngandharaken bilih Retna Pandanwangi gadhah watek pinter sandiwara, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

Ledhek banjur ditimbali. Bareng wis ana ngarepe banjur didangu:

“Jenengmu sapa ndhuk cah ayu.”

“Nami kula Nyi Wungu gusti.”

“Asalmu saka ngendi.”

“Tebih gusti, saking Banyumas.” – atur wangsulane Retna Pandanwangi bungah, awit sandiwarane pasah, lan kaya-kaya Sang Adipati banjur ketaman gandrung asmara. (Asmara, 1982: 32; no. data 166)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *psikologis* bilih Retna Pandanwangi gadhah watek pinter sandiwara. Retna Pandanwangi dados ledhek supados saged ngrebat pusaka Tumbak Kyai Wulung saking Kadipaten Kledung. Retna Pandanwangi bungah nalika sandiwaranipun kados temenan. Pethikan ing ngandhap ngandharaken bilih Retna Pandanwangi bungah nalika saged nemokaken pusaka Tumbak Kyai Wulung, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

*Trengginas kanthi alon-alon Retna Pandanwungu banjur menyang marani panggonan kang dikira kanggo nyimpen pusaka Kyai Wulung. Suwe-suwe panyimpenan pusaka mau ketemu. Retna Pandanwungu **bungah banget**.* (Asmara, 1982: 36; no. data 167)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *psikologis* bilih Retna Pandanwangi bungah nalika nemokaken pusaka Tumbak Kyai Wulung. Pethikan ing ngandhap ngandharaken bilih Retna Pandanwangi gadhah watek bekti kaliyan garwanipun inggih menika Guntur Geni, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

*Retna Pandanwangi kang wektu semana lagi ngandhut, bareng krungu yen kakunge nemahi gugur, **nedya bela pati** nanging banjur dicandhet dening Resi Tunggulmanik diyem-yemi supaya eling.* (Asmara, 1982: 52; no. data 170)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *psikologis* bilih Retna Pandanwangi gadhah watek bekti kaliyan garwa. Guntur Geni nemahi pejah ing payudan ndadosaken Retna Pandanwangi sedhih sanget lajeng Retna Pandanwangi badhe bela pati. Retna Pandanwangi lajeng dipunemutaken kaliyan Resi Tunggulmanik menawi Retna Pandanwangi taksih ngandhut. Awit saking menika, Retna Pandanwangi boten sios bela pati marang garwanipun. Pethikan ing ngandhap ngandharaken bilih Retna Pandanwangi bungah nalika sandiwaranipun kados temenan, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

Ledhek banjur ditimbali. Bareng wis ana ngarepe banjur didangu: “Jenengmu sapa ndhuk cah ayu.”

“Nami kula Nyi Wungu gusti.”

“Asalmu saka ngendi.”

“Tebih gusti, saking Banyumas.” – atur wangsulane **Retna Pandanwangi bungah**, awit sandiwarane pasah, lan kaya-kaya Sang Adipati banjur ketaman gandrung asmara. (Asmara, 1982: 32; no. data 171)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *psikologis* bilih Retna Pandanwangi bungah nalika sandiwaranipun kados temenan. Retna Pandanwangi dados ledhek supados saged ngrebat pusaka Tumbak Kyai Wulung saking Kadipaten Kledung. Retna Pandanwangi bungah nalika sandiwaranipun kados temenan. Pethikan ing ngandhap ngandharaken bilih Retna Pandanwangi sedhih nalika Guntur Geni nemahi pejah ing payudan, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

Pethikan “Retna Pandanwangi dhewe tansah **sedhih atine**. Saumpama ora dipenggak dening ingkang ramane, nedya bela pati marang kakunge.” (Asmara, 1982: 53; no. data 172) nedahaken watek sacara *psikologis* bilih Retna Pandanwangi sedhih nalika Guntur Geni nemahi pejah ing payudan. Guntur Geni nemahi pejah ing payudan ndadosaken Retna Pandanwangi sedhih sanget lajeng Retna Pandanwangi badhe bela pati.

10) Resi Tunggulmanik

Resi Tunggulmanik gadhah watek sacara *sosiologis* lan watek sacara *psikologis*. Kalih watek menika dipunpanggiaken namung ing tengah cariyos lan pungkasaning cariyos. Saking asiling panaliten dipunpanggiaken watekipun Resi Tunggulmanik inggih menika watek becik. Ing ngandhap menika pirembagan saking asiling panaliten watekipun Resi Tunggulmanik.

a) Watek sacara *Fisiologis* Resi Tunggulmanik

Resi Tunggulmanik boten cetha watek sacara *psikologis* amargi ing novel *Manggalayuda Guntur Geni* boten dipuncariyosaken kanthi cetha.

b) Watek sacara *Sosiologis* Resi Tunggulmanik

Watek sacara *sosiologis* Resi Tunggulmanik antawisipun gadhah putra putri kalih, marasepuhipun Tumenggung Surengpati, lan sapanunggalanipun. Watek sacara *sosiologis* Resi Tunggulmanik dipunandharaken kanthi langkung cetha ing ngandhap inggih menika makaten.

“Aku dhewe ya netujoni usulmu nini Pandanwangi, nanging poma dipoma, sing ngati-ati tumindakmu, awit kejaba ameng-ameng nyawa, uga ameng-ameng katresnan.” – pangandikane Resi Tunggulmanik.

“Inggih rama, sampun kuwatos. Pangestunipun rama Resi kemawon ingkang kula suwun, mugi-mugi ang sala damel lampah kula.”
(Asmara, 1982: 31; no. data 177)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *sosiologis* bilih Resi Tunggulmanik gadhah watek wicaksana paring piweling marang putra putrinipun. Sacara *sosiologis*, watekipun Resi Tunggulmanik menika dipunasilaken saking *penilaian sosial*.

c) Watek sacara *Psikologis* Resi Tunggulmanik

Watek sacara *psikologis* Resi Tunggulmanik inggih menika wicaksana paring piweling lan gadhah watek kaget nalika mireng kabar icaling pusaka praja Sigaluh. Watek sacara *psikologis* Resi Tunggulmanik dipunandharaken kanthi langkung cetha ing ngandhap inggih menika makaten.

Resi Tunggulmanik kang wiwit mau tansah kendel, banjur matur.

*“Angger Prabu, sareng kula mireng pangandikanipun angger Prabu manawi Pusaka Tumbak Kyai Wulung musna saking kedhaton, **manah kula kaget sanget**, nagari paduka Sigaluh saweg wonten pacoben. Ananging angger Prabu, paduka sampun sekeling panggalih, prayogi icaling pusaka lajeng kadhawuhana madosi kemawon, pinasrahaken*

dhateng Manggalaning yuda. Manut ujar ing primbon kula, nagari Sigaluh pancen saweg kening rubeda, nanging namung sakedhap, awit wonten mengsah saking bang wetan ingkang badhe ngabaseng Sigaluh. Dados kula kinten murcanipun Pusaka Kraton Sigaluh dipun jubriya dening mengsah wau. Mila saking pamrayogi kula angger Prabu kula aturi paring dhawuh dhateng Manggalaning yuda, ingkang kados-kados sampun pepak andher wonten ngarsa paduka.” (Asmara, 1982: 29; no. data 175)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *psikologis* bilih Resi Tunggulmanik kaget nalika mireng menawi pusaka Tumbak Kyai Wulung ical saking praja Sigaluh. Pethikan ing ngandhap ngandharaken bilih Resi Tunggulmanik gadhah watek wicaksana paring piweling dhateng putra putrinipun, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

“Aku dhewe ya netujoni usulmu nini Pandanwangi, nanging poma dipoma, sing ngati-ati tumindakmu, awit kejaba ameng-ameng nyawa, uga ameng-ameng katresnan.” – pangandikane Resi Tunggulmanik.
“Inggih rama, sampun kuwatos. Pangestunipun rama Resi kemawon ingkang kula suwun, mugi-mugi ang sala damel lampah kula.” (Asmara, 1982: 31; no. data 177)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *psikologis* bilih Resi Tunggulmanik gadhah watek wicaksana paring piweling marang putra putrinipun. Retna Pandanwangi dados ledhek supados saged ngrebat pusaka Tumbak Kyai Wulung saking Kadipaten Kledung. Retna Pandanwangi badhe sandiwara dados ledhek Nyai Wungu, Resi Tunggulmanik paring piweling supados ngatos-atos anggenipun dados ledhek Nyai Wungu.

11) Adipati Sundara

Adipati Sundara gadhah watek sacara *fisiologis*, watek *sacarasosiologis*, lan watek sacara *psikologis*. Katiga watek menika dipunpanggiaken ing tengah cariyos lan pungkasaning cariyos. Saking asiling panaliten dipunpanggiaken

watekipun Adipati Sundara inggih menika watek ala. Ing ngandhap menika pirembagan saking asiling panaliten watekipun Adipati Sundara.

a) Watek sacara *Fisiologis* Adipati Sundara

Watek sacara *fisiologis* ingkang dipunpanggiaken inggih menika panjeriting prajurit lan badanipun Adipati Sundara ingkang gedrug-gedrug. Watek sacara *fisiologis* dipunandharaken kanthi langkung cetha ing ngandhap inggih menika makaten.

*Ora let sawatara suwe, temenan pakuwon prajurit sisih wetan lan kulon katon geni mulad-mulad. Prajurit sing padha enak-enak turu kaget, terus tangi pating bilung ngalor ngidul pernahe, awit ora ngerti saka ngendi tekane geni mau. **Panjeriting para prajurit gawe kagete sang adipati** sing enak-enak isih sare.* (Asmara, 1982: 37; no. data 180)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *fisiologis* ngengingi panjeriting para prajurit ingkang dadosaken Adipati Sundara kaget. Guntur Geni, Surengrana, lan Surengjurit damel rusak barisaning mengsah dening kataman urubing geni ndadosaken prajurit kaget. Adipati Sundara wungu awit mireng panjeriting para prajurit. Pethikan ing ngandhap ngandharaken bilih Adipati Sundara bungah nalika prajurit Kledung menang ing payudan, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

*Gregah saka wungune terus arep mundhut pusaka Kyai Wulung, nanging sing digoleki wis ora ana. Saiki Adipati Sundara banjur ngerti, yen kabeh mau saka trekahe mungsuh. **Kanthi gedrug-gedrug duka yayah sinipi sang adipati miyos.*** (Asmara, 1982: 37; no. data 183)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *fisiologis* ngengingi badanipun Adipati Sundara ingkang gedrug-gedrug pratandha Adipati Sundara duka. Guntur Geni, Surengrana, lan Surengjurit damel rusak barisaning mengsah dening kataman urubing geni ndadosaken prajurit kaget. Adipati Sundara wungu

awit mireng panjeriting para prajurit lajeng Adipati Sundara badhe mundhut pusaka. Pusaka Tumbak Kyai Wulung sampun boten wonten panggenanipun.

b) Watek sacara *Sosiologis* Adipati Sundara

Watek sacara *sosiologis* Adipati Sundara inggih menika Adipati ingkang jumeneng ing Kadipaten Kledung, satriya ingkang sekti mandraguna, prajurit ingkang pinunjul, lan gampil kagodha wanita ayu. Watek sacara *sosiologis* Adipati Sundara dipunandharaken kanthi langkung cetha ing ngandhap inggih menika makaten.

Kocapa Sang Adipati Sundara, bareng pirsu marang citrane ledhek Nyai Wungu, sanalika panggalihe kaya kena jemparing asmara, kraos gandrung-gandrung kapingrangu. Ledhek tansah disawang wiwit saka sikil tekan sirah, Sang Adipati bola-bali karo ngulu idu, awit ora kuwawa nyawang kenya sing sulistya ing rupa mau. Saya bareng paningale tekan dhadhane ledhek mau, Sang Adipati panggalihe wis ora kena sinayutan maneh, atine tansah kumecer ngiler. (Asmara, 1982: 32; no. data 187)

Retna Pandanwangi dados ledhek supados saged ngrebat pusaka Tumbak Kyai Wulung saking Kadipaten Kledung. Retna Pandanwangi dipuntimbali lajeng Adipati Sundara ningali Retna Pandanwangi. Adipati Sundara kasmaran kaliyan Retna Pandanwangi amargi mirsani badanipun Retna Pandanwangi. Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *sosiologis* bilih Adipati Sundara gadhah watek gampil kagodha wanita ayu. Sacara *sosiologis*, watekipun Adipati Sundara ingkang gampil kagodha wanita ayu dipunasilaken saking *penilaian sosial*.

c) Watek sacara *Psikologis* Adipati Sundara

Watek sacara *psikologis* Adipati Sundara wonten maneka warna antawisipun gampil kagodha wanita ayu, bungah nalika prajurit Kledung menang ing payudan, lan sapanunggalanipun. Watek sacara *psikologis* Adipati Sundara dipunandharaken kanthi langkung cetha ing ngandhap inggih menika makaten.

*Ora let sawatara suwe, temenan pakuwon prajurit sisih wetan lan kulon katon geni mulad-mulad. Prajurit sing padha enak-enak turu kaget, terus tangi pating bilung ngalor ngidul pernahe, awit ora ngerti saka ngendi tekane geni mau. **Panjeriting para prajurit gawe kagete sang adipati** sing enak-enak isih sare. (Asmara, 1982: 37; no. data 180)*

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *psikologis* bilih Adipati Sundara kaget nalika mireng panjeriting para prajurit. Guntur Geni, Surengrana, lan Surengjurit damel rusak barisaning mengsah dening kataman urubing geni ndadosaken prajurit kaget. Adipati Sundara wungu awit mireng panjeriting para prajurit. Sinaosa babagan menika kalebet watek sacara *fisiologis* nanging babagan menika kalebet asiling watek sacara *psikologis*. Pethikan ing ngandhap ngandharaken bilih Adipati Sundara bungah nalika prajurit Kledung menang ing payudan, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

*Adipati Sundara banget **gembira weruh prajurite padha menang perange**, mula prajurite tansah diuja ing kasenengan, sanajan tumindake banget nisthane tansah diuja terus, awan bengi tansah andrawina seneng-seneng. (Asmara, 1982: 27; no. data 181)*

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *psikologis* bilih Adipati Sundara bungah nalika prajurit Kledung menang ing payudan. Pethikan ing ngandhap ngandharaken bilih Adipati Sundara bungah nalika Jaran Dawuk lan Jaran Guyang saged ngrebat pusaka Tumbak Kyai Wulung saking praja Sigaluh, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

***Sang Adipati Sundara saya bungah** maneh bareng utusane yaiku Jaran Dawuk lan Jaran Guyang sing diutus menyang praja Sigaluh sowan lan ngaturake Tumbak Pusaka Kyai Wulung, Sang Adipati saya gembira banget panggalihe. Saking bungahe utusan loro diparingi ganjaran candu lan tuwak apadene rajabrana jarahan. (Asmara, 1982: 27; no. data 182)*

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *psikologis* bilih Adipati Sundara bungah nalika Jaran Dawuk lan Jaran Guyang saged ngrebat pusaka

Tumbak Kyai Wulung saking praja Sigaluh. Jaran Dawuk lan Jaran Guyang dipunparingi dhawuh supados saged ngrebat pusaka Tumbak Kyai Wulung saking praja Sigaluh. Pethikan ing ngandhap ngandharaken bilih Adipati Sundara duka nalika ngertos icaling pusaka Tumbak Kyai Wulung, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

*Gregah saka wungune terus arep mundhut pusaka Kyai Wulung, nanging sing digoleki wis ora ana. Saiki Adipati Sundara banjur ngerti, yen kabeh mau saka trekahe mungsuh. **Kanthi gedrug-gedrug duka yayah sinipi sang adipati miyos.*** (Asmara, 1982: 37; no. data 183)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *psikologis* bilih Adipati Sundara duka nalika ngertos icaling pusaka Tumbak Kyai Wulung. Sinaosa babagan menika kalebet watek sacara *fisiologis* nanging babagan menika kalebet asiling watek sacara *psikologis*. Pethikan ing ngandhap ngandharaken bilih Adipati Sundara duka nalika jangganipun salah satunggaling prajurit Kledung pedhot, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

*Dukane saya tambah-tambah Patih Arya Belik banjur ngumpulake para prajurit sagegamane komplit. **Nembe bae rampung prentahe, katungka ana geheran, sawijining prajurit nunggang jaran ngamuk karo ngobat-abitake pedange. Singa cedhak terus ndhepani bantala, gulune pedhot.*** (Asmara, 1982: 37; no. data 184)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *psikologis* bilih Adipati Sundara duka nalika jangganipun salah satunggaling prajurit pedhot. Pethikan ing ngandhap ngandharaken bilih Adipati Sundara cuwa nalika prajuritipun sami mundhur, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

Pethikan “Adipati kang weruh prajurit mundur **atine mangkel banget, banjur ngetag jarane maju ing rana, dipethukake dening Manggalayuda Agung Guntur Geni.**” (Asmara, 1982: 45; no. data 186) nedahaken watek sacara

psikologis bilih Adipati Sundara cuwa nalika prajuritipun sami mundhur. Senopati Kledung nemahi pejah ing payudan ndadosaken prajurit Kledung ajrih badhe tetandhingan kaliyan prajurit Sigaluh. Prajurit Kledung padha mundur ndadosaken penggalihing Adipati Sundara cuwa sanget. Pethikan ing ngandhap ngandharaken bilih Adipati Sundara gadhah watek gampil kagodha wanita ayu, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

Kocapa Sang Adipati Sundara, bareng pirsang marang citrane ledhek Nyai Wungu, sanalika panggalihe kaya kena jemparing asmara, kraos gandrung-gandrung kapingrangu. Ledhek tansah disawang wiwit saka sikil tekan sirah, Sang Adipati bola-bali karo ngulu idu, awit ora kuwawa nyawang kenya sing sulistya ing rupa mau. Saya bareng paningale tekan dhadhane ledhek mau, Sang Adipati panggalihe wis ora kena sinayutan maneh, atine tansah kumecer ngiler. (Asmara, 1982: 32; no. data 187)

Retna Pandanwangi dipuntimbali lajeng Adipati Sundara ningali Retna Pandanwangi. Adipati Sundara kasmaran kaliyan Retna Pandanwangi amargi mirsani badanipun Retna Pandanwangi. Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *psikologis* bilih Adipati Sundara gadhah watek gampil kagodha wanita ayu. Pethikan ing ngandhap ngandharaken bilih Adipati Sundara cuwa nalika mengsah saged mlebet ing Kledung lan saged mendhet pusaka Tumbak Kyai Wulung, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

Adipati Sundara nglumpukake prajurite maneh kang padha kocar-kacir amarga diamuk dening Manggalayuda Guntur Geni. Atine tansah getem-getem banget, keduwung marang tumindake dhewe, dene kurang ngati-ati nganti klebon mata kupitaning mungsuh bisa ngrebut bali pusaka kang banget dipengini. (Asmara, 1982: 43; no. data 188)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *psikologis* bilih Adipati Sundara cuwa nalika mengsah saged mlebet ing Kledung lan saged mendhet pusaka Tumbak Kyai Wulung. Pethikan ing ngandhap ngandharaken bilih Adipati

Sundara duka nalika ngertos pasanggrahan katon geni ingkang mulad-mulad, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

Pethikan “*Saya muntab dukane bareng pirsu pasanggrahane para prajurit kobong mangalad-alad genine. Ledhek Wungu dalasan sakancane kabeh ora tinemu.*” (Asmara, 1982: 37; no. data 190) nedahaken watek sacara *psikologis* bilih Adipati Sundara duka nalika ngertos pasanggrahan katon geni ingkang mulad-mulad. Sasampunipun Guntur Geni mendhet pusakaning praja Sigaluh ing Kadipaten Kledung lajeng Guntur Geni ngobong pakuwon dadosaken Adipati Sundara duka sanget. Pethikan ing ngandhap ngandharaken bilih Adipati Sundara bingung nalika Guntur Geni mubeng kados kitiran, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

Tandange Adipati Sundara saya riwut, tumbake terus katujokake marang gulu lan dhadhane Guntur Geni, nanging tansah luput bae, amarga Guntur Geni terus mubeng kaya kitiran, nganti gawe bingung Adipati Sundara, kringete wis dleweran metu, ambekane wis ngongrong. (Asmara, 1982: 46; no. data 191)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *psikologis* bilih Adipati Sundara bingung nalika Guntur Geni mubeng kados kitiran. Guntur Geni mubeng kados kitiran nalika Guntur Geni tetandhingan kaliyan Adipati Sundara. Pethikan ing nginggil awujud andharan saking pangripta dadosaken pethikan menika kiyat. Pethikan ing ngandhap ngandharaken bilih Adipati Sundara kesengsem nalika mirsani solah tingkahipun ledhek Nyai Wungu, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

Adipati saya wuwuh kasmarane, bareng pirsu marang solah tingkahe ledhek Wungu kang bisa mranani ing panggalihe, saya bareng ledhek wmbuh disengaja, embuh ora, nyilakake jarike, katon wentis kang putih mulus, panggalihe Sang Adipati saya gandrung-gandrung wuyung. (Asmara, 1982: 33; no. data 193)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *psikologis* bilih Adipati Sundara kesengsem nalika mirsani salah tingkahipun ledhek Nyai Wungu. Retna Pandanwangi dados ledhek supados saged ngrebat pusaka Tumbak Kyai Wulung saking Kadipaten Kledung. Retna Pandanwangi dipuntimbali lajeng Adipati Sundara ningali Retna Pandanwangi. Adipati Sundara kasmaran kaliyan Retna Pandanwangi amargi mirsani salah tingkahipun Retna Pandanwangi.

12) Jaran Kepang

Jaran Kepang minangka salah satunggaling Senopati ing Kadipaten Kledung. Setunggal watek menika dipunpanggiaken namung ing tengah cariyos. Saking asiling panaliten dipunpanggiaken watekipun Jaran Kepang inggih menika watek ala. Ing ngandhap menika pirembagan saking asiling panaliten watekipun Jaran Kepang.

a) Watek sacara *Fisiologis* Jaran Kepang

Jaran Kepang boten cetha katrangan ngengingi watek sacara *fisiologis* amargi ing novel *Manggalayuda Guntur Geni* boten dipuncariyosaken kanthi cetha.

b) Watek sacara *Sosiologis* Jaran Kepang

Watek sacara *sosiologis* Jaran Kepang inggih menika agul-aguling perang ing Kadipaten Kledung lan kakangipun Jaran Panoleh.

c) Watek sacara *Psikologis* Jaran Kepang

Jaran Kepang boten cetha katrangan ngengingi watek sacara *psikologis*ipun amargi ing novel *Manggalayuda Guntur Geni* boten dipuncariyosaken kanthi cetha.

13) Jaran Panoleh

Jaran Panoleh minangka salah satunggaling Senopati ing Kadipaten Kledung. Saking asiling panaliten dipunpanggiaken watekipun Jaran Panoleh inggih menika watek ala. Ing ngandhap menika pirembagan saking asiling panaliten watekipun Jaran Panoleh.

a) Watek sacara *Fisiologis* Jaran Panoleh

Jaran Panoleh boten cetha katrangan ngengingi watek sacara *fisiologisipun* amargi ing novel *Manggalayuda Guntur Geni* boten dipuncariyosaken kanthi cetha.

b) Watek sacara *Sosiologis* Jaran Panoleh

Watek sacara *sosiologis* Jaran Panoleh inggih menika rayinipun Jaran Kepang.

c) Watek sacara *Psikologis* Jaran Panoleh

Jaran Panoleh boten cetha katrangan ngengingi watek sacara *psikologisipun* amargi ing novel *Manggalayuda Guntur Geni* boten dipuncariyosaken kanthi cetha.

14) Surengrana

Surengrana gadhah watek sacara *fisiologis*, watek sacara *sosiologis*, lan watek sacara *psikologis*. Katiga watek menika dipunpanggiaken ing tengah cariyos lan pungkasan cariyos. Saking asiling panaliten dipunpanggiaken watekipun Surengrana inggih menika watek becik. Ing ngandhap menika pirembagan saking asiling panaliten watekipun Surengrana.

a) Watek sacara *Fisiologis* Surengrana

Watek sacara *fisiologis* Surengrana namung dipunpanggiaken setunggal watek kemawon. Watek sacara *fisiologis* Surengrana ingkang dipunpanggiaken inggih menika badanipun Surengrana ageng. Watek sacara *fisiologis* Surengrana dipunandharaken kanthi langkung cetha ing ngandhap inggih menika makaten.

Senopati Kledung Jaran Dawuk adu arep karo senopati Surengrana, campuhe rame banget, padha dene gedhe dhuwure lan rosane, padha pedhang pinedhang, dugang dinugang nganti rame. (Asmara, 1982: 45; no. data 201)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *fisiologis* bilih badanipun Surengrana menika gedhe dhuwur. Nalika Senopati Kledung Jaran Dawuk tetandhingan kaliyan Senopati Sigaluh Surengrana, kekiyatan Surengrana kaliyan Jaran Dawuk menika sami amargi badanipun Surengrana sami kaliyan Jaran Dawuk. Pethikan ing nginggil awujud andharan saking pangripta dadosaken pethikan menika kiyat.

b) Watek sacara *Sosiologis* Surengrana

Watek sacara *sosiologis* Surengrana inggih menika sedherekan kaliyan Surengjurit.

c) Watek sacara *Psikologis* Surengrana

Watek sacara *psikologis* Surengrana inggih menika bungah nalika pusaka Tumbak Kyai Wulung sampun dipunbeta wangsul dhateng praja Sigaluh lan kaget nalika mireng ngendikanipun Guntur Geni. Watek sacara *psikologis* Surengrana dipunandharaken kanthi langkung cetha ing ngandhap inggih menika makaten.

“Kakang Surengrana lan adhi Surengjurit. Sarehning tugas kita mung saperlu gawe kisruh, lan saiki wis kelakon, ora perlu kita lawan. Ayo enggal-enggal padha bali menyang praja Sigaluh, lan wangune kakang Surengpati wis bisa slamet tekan praja.”
“Iya bener adhi. Ayo padha bali.”

Wong telu banjur padha mbandhang mulih menyang praja Sigaluh, kanthi bungahing ati amarga Pusaka Kyai Wulung wis bisa kacekel bali. (Asmara, 1982: 38; no. data 198)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *psikologis* bilih Surengrana bungah nalika pusaka Tumbak Kyai Wulung sampun dipunbeta wangsul dhateng praja Sigaluh. Tumenggung Surengpati lan Retna Pandanwangi mbeta wangsul pusaka Tumbak Kyai Wulung dene Guntur Geni, Surengrana, lan Surengjurit ngobrak-abrik pasanggrahan Kadipaten Kledung. Guntur Geni, Surengrana, lan Surengjurit sampun ngobrak-abrik pasanggrahan lajeng badhe wangsul dhateng praja Sigaluh kanthi bungahing penggalih. Pethikan ing ngandhap ngandharaken bilih Surengrana kaget nalika mireng pangandikanipun Guntur Geni, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

Surengrana kaget krungu guneme Guntur Geni kang kanthi tulus eklas ngandharake kekurangane, lan nedya weh pitulungan. Mula sanalika banjurtinarbuka atine, eling marang wekase gurune. Praupane kang maune abang marga nahan mangkele, sanalika malih dadi biasa, lan banjur mangsuli. (Asmara, 1982: 21; no. data 200)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *psikologis* bilih Surengrana kaget nalika mireng ngendikanipun Guntur Geni. Guntur Geni nedahaken supados Surengrana lan Surengjurit dados prajurit ing praja Sigaluh kemawon. Pethikan ing nginggil awujud andharan saking pangripta dadosaken pethikan menika kiyat.

15) Surengjurit

Surengjurit gadhah watek sacara *sosiologis* lan watek sacara *psikologis*. Kalih watek menika dipunpanggiaken ing tengah cariyos lan pungkasaning cariyos. Saking asiling panaliten dipunpanggiaken watekipun Surengjurit inggih

menika watek becik. Ing ngandhap menika pirembagan saking asiling panaliten watekipun Surengjurit.

a) Watek sacara *Fisiologis* Surengjurit

Surengjurit boten cetha katrangan ngengingi watek sacara *fisiologis* amargi ing novel *Manggalayuda Guntur Geni* boten dipuncariyosaken kanthi cetha.

b) Watek sacara *Sosiologis* Surengjurit

Watek sacara *sosiologis* Surengjurit inggih menika sedherekan kaliyan Surengrana lan gampil nepsu. Watek sacara *sosiologis* Surengjurit dipunandharaken kanthi langkung cetha ing ngandhap inggih menika makaten.

“Ah sumbarmu kaya bisa mecahake wesi gligen Guntur Geni. Dadi kowe ora wedi karo aku.”

“Ayo majua sagendhingmu bakal dak ladeni.”

Surengjurit kang **dhasare atine rada brangasan**, bareng krungu wangsulane Guntur Geni sanalika mak bel ora kena disayuti maneh, banjur mak bleber mencolot ngrangsang Guntur Geni. (Asmara, 1982: 18; no. data 204)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *sosiologis* bilih Surengjurit gadhah watek gampil nepsu. Sacara *sosiologis*, watekipun Surengjurit dipunasilaken saking *penilaian sosial*. Nalika Surengjurit tetandhingan kaliyan Guntur Geni, katingal watekipun Surengjurit ingkang gampil nepsu.

c) Watek sacara *Psikologis* Surengjurit

Watek sacara *psikologis* Surengjurit inggih menika bungah nalika pusaka Tumbak Kyai Wulung sampun dipunbeta wangsul dhateng praja Sigaluh, duka nalika ningali Surengrana dipunumbulaken dening Guntur Geni, lan gampil nepsu. Watek sacara *psikologis* Surengjurit dipunandharaken kanthi langkung cetha ing ngandhap inggih menika makaten.

“Kakang Surengrana lan adhi Surengjurit. Sarehning tugas kita mung saperlu gawe kisruh, lan saiki wis kelakon, ora perlu kita lawan. Ayo enggal-enggal padha bali menyang praja Sigaluh, lan wangune kakang Surengpati wis bisa slamet tekan praja.”

“Iya bener adhi. Ayo padha bali.”

Wong telu banjur padha mbandhang mulih menyang praja Sigaluh, kanthi bungahing ati amarga Pusaka Kyai Wulung wis bisa kacekel bali. (Asmara, 1982: 38; no. data 202)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *psikologis* bilih Surengrana bungah nalika pusaka Tumbak Kyai Wulung sampun dipunbeta wangsul dhateng praja Sigaluh. Tumenggung Surengpati lan Retna Pandanwangi mbeta wangsul pusaka Tumbak Kyai Wulung dene Guntur Geni, Surengrana, lan Surengjurit ngobrak-abrik pasanggrahan Kadipaten Kledung. Guntur Geni, Surengrana, lan Surengjurit sampun ngobrak-abrik pasanggrahan lajeng badhe wangsul dhateng praja Sigaluh kanthi bungahing penggalih. Pethikan ing ngandhap ngandharaken watek sacara *psikologis* bilih Surengjurit duka nalika badanipun Surengrana dipunumbulaken kaliyan Guntur Geni, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

Guntur Geni eling marang ajine sing pungkasan “Petak Angin” banjur enggal diwatek. Kanthi kacepetan sing elok, awake Surengrana nuli cinandhak lan terus diumbulake kaya ngumbulake bal bae, nganti limang meter dhuwure, bareng tiba terus dicandhak maneh, diumbulake maneh. Surengjurit sing ana mburi weruh sedulure diumbulake kaya bal, nesu banget, rekane arep ngrangsang saka mburi, nanging lagi bae mencolot, Guntur Geni ndhodok, Surengjurit tiba, terus mak ceg awake diumbulake gonta-ganti karo Surengrana. (Asmara, 1982: 20; no. data 203)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *psikologis* bilih Surengjurit duka nalika ningali Surengrana dipunumbulaken dening Guntur Geni. Guntur Geni tetandhingan kaliyan Surengrana lan Surengjurit ngantos dangu sanget. Guntur Geni ngumbulaken Surengrana ngangge aji *Petak Angin* ndadosaken Surengjurit duka sanget ningali sedherekipun dipunumbulaken kados

makaten. Pethikan ing ngandhap ngandharaken bilih Surengjurit gadhah watek gampil nepsu, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

“Ah sumbarmu kaya bisa mecahake wesi gligen Guntur Geni. Dadi kowe ora wedi karo aku.”

“Ayo majua sagendhingmu bakal dak ladeni.”

*Surengjurit kang **dhasare atine rada brangasan**, bareng krungu wangsulane Guntur Geni sanalika mak bel ora kena disayuti maneh, banjur mak bleber mencolot ngrangsang Guntur Geni. (Asmara, 1982: 18; no. data 204)*

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *psikologis* bilih Surengjurit gadhah watek gampil nepsu. Ing praja Sigaluh wonten sayembara madosi Manggalayuda Agung lajeng Guntur Geni saged nglebeti sayembara menika dados Manggalayuda Agung. Ananging wonten prajurit malih ingkang badhe nglebeti sayembara inggih menika Surengrana lan Surengjurit.

16) Jaran Dawuk

Jaran Dawuk gadhah watek sacara *fisiologis*, watek sacara *sosiologis* lan watek sacara *psikologis*. Katiga watek menika dipunpangguhaken ing tengah cariyos lan pungkasaning cariyos. Saking asiling panaliten dipunpangguhaken watekipun Jaran Dawuk inggih menika watek ala. Ing ngandhap menika pirembagan saking asiling panaliten watekipun Jaran Dawuk.

a) Watek sacara *Fisiologis* Jaran Dawuk

Watek sacara *fisiologis* Jaran Dawuk ingkang dipunpangguhaken inggih menika badanipun ageng lan badhanipun gedhe dhuwur. Watek sacara *fisiologis* Jaran Dawuk dipunandharaken kanthi langkung cetha ing ngandhap inggih menika makaten.

*Senopati Kledung **Jaran Dawuk** adu arep karo senopati Surengrana, campuhe rame banget, **padha dene gedhe dhuwure** lan rosane, padha*

pedhang pinedhang, dugang dinugang nganti rame. (Asmara, 1982: 45; no. data 206)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *fisiologis* bilih badanipun Jaran Dawuk gedhe dhuwur. Tetandhingan Jaran Dawuk kaliyan Surengrana menika dereng wonten ingkang menang utawi ingkang kalah amargi badanipun kalih prajurit sami-sami ageng dhuwur. Babagan badanipun Jaran Dawuk ingkang gedhe dhuwur, ugi kaandharaken ing pethikan ngandhap menika.

Sawise nyembah Jarang Dawuk lan Jaran Guyang banjur bihal, lakune numpak jaran. Pancen Manggalayuda loro mau padha sembada, dhasar pawakane gedhe dhuwur, kekendelane kena dipercaya. (Asmara, 1982: 26; no. data 208)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *fisiologis* bilih badanipun Jaran Dawuk gedhe dhuwur. Manggalayuda Kadipaten Kledung menika sembadha, badanipun gedhe dhuwur, lan kekendalanipun kenging dipunpitados. Jaran Dawuk inggih menika salah satunggaling manggalayuda ingkang dipunutus Adipati Sundara kangge nyolong Pusaka Tumbak Kyai Wulung.

b) Watek sacara *Sosiologis* Jaran Dawuk

Watek sacara *sosiologis* Jaran Dawuk inggih menika gadhah kathah pangreka daya. Watek sacara *sosiologis* Jaran Dawuk dipunandharaken kanthi langkung cetha ing ngandhap inggih menika makaten.

Pethikan “Wonten paman, inggih punika Jaran Dawuk kaliyan Jaran Guyang, kula kinten tiyang kalih saged mrantasi damel, awit **sugih pangreka daya.**” (Asmara, 1982: 25; no. data 207) nedahaken watek sacara *sosiologis* bilih Jaran Dawuk gadhah kathah pangreka daya. Sacara *sosiologis*, watekipun Jaran Dawuk dipunasilaken saking *penilaian sosial*.

c) Watek sacara *Psikologis* Jaran Dawuk

Watek sacara *psikologis* Jaran Dawuk inggih menika gadhah kathah pangreka daya. Watek sacara *psikologis* Jaran Dawuk dipunandharaken kanthi langkung cetha inggih menika makaten. Pethikan “*Wonten paman, inggih punika Jaran Dawuk kaliyan Jaran Guyang, kula kinten tiyang kalih saged mrantasi damel, awit sugih pangreka daya.*” (Asmara, 1982: 25; no. data 207) nedahaken watek sacara *psikologis* bilih Jaran Dawuk gadhah kathah pangreka daya. Nalika wonten pasowanan ing Kadipaten Kledung, Jaran Dawuk lan Jaran Guyang dipunutus dening Adipati Sundara supados saged nyolong Pusaka Tumbak Kyai Wulung saking praja Sigaluh. Jaran Dawuk lan Jaran Guyang dipunutus dening Adipati Sundara amargi gadhah kathah pangreka daya kangge nyolong pusaka menika.

17) Jaran Guyang

Jaran Guyang gadhah watek sacara *sosiologis* lan watek sacara *psikologis*. Kalih watek menika dipunpangguhaken ing tengah cariyos. Saking asiling panaliten dipunpangguhaken watekipun Jaran Guyang inggih menika watek ala. Ing ngandhap menika pirembagan saking asiling panaliten watekipun Jaran Guyang.

a) Watek sacara *Fisiologis* Jaran Guyang

Jaran Guyang boten cetha katrangan ngengingi watek sacara *fisiologis* amargi ing novel *Manggalayuda Guntur Geni* boten dipuncariyosaken kanthi cetha.

b) Watek sacara *Sosiologis* Jaran Guyang

Watek sacara *sosiologis* Jaran Guyang inggih menika gadhah kathah pangreka daya. Watek sacara *sosiologis* Jaran Guyang dipunandharaken kanthi langkung cetha inggih menika makaten. Pethikan “*Wonten paman, inggih punika Jaran Dawuk kaliyan Jaran Guyang, kula kinten tiyang kalih saged mrantasi damel, awit sugih pangreka daya.*” (Asmara, 1982: 25; no. data 209) nedahaken watek sacara *sosiologis* bilih Jaran Guyang gadhah kathah pangreka daya. Sacara *sosiologis*, watekipun Jaran Guyang dipunasilaken saking *penilaian sosial*.

c) Watek sacara *Psikologis* Jaran Guyang

Watek sacara *psikologis* Jaran Guyang inggih menika gadhah kathah pangreka daya. Watek sacara *psikologis* Jaran Guyang dipunandharaken kanthi langkung cetha inggih menika makaten. Pethikan “*Wonten paman, inggih punika Jaran Dawuk kaliyan Jaran Guyang, kula kinten tiyang kalih saged mrantasi damel, awit sugih pangreka daya.*” (Asmara, 1982: 25; no. data 209) nedahaken watek sacara *psikologis* bilih Jaran Dawuk gadhah kathah pangreka daya. Nalika wonten pasowanan ing Kadipaten Kledung, Jaran Dawuk lan Jaran Guyang dipunutus dening Adipati Sundara supados saged nyolong Pusaka Tumbak Kyai Wulung saking praja Sigaluh. Jaran Dawuk lan Jaran Guyang dipunutus dening Adipati Sundara amargi gadhah kathah pangreka daya kangge nyolong pusaka menika.

18) Resi Sumbing

Resi Sumbing gadhah watek sacara *sosiologis* lan watek sacara *psikologis*. Kalih watek menika dipunpanggiaken ing tengah cariyos lan ing

pungkasaning cariyos. Saking asiling panaliten dipunpanggihaken watekipun Resi Sumbing inggih menika watek ala. Ing ngandhap menika pirembagan saking asiling panaliten watekipun Resi Sumbing.

a) Watek sacara *Fisiologis* Resi Sumbing

Resi Sumbing boten cetha katrangan ngengingi watek sacara *fisiologis*ipun amargi ing novel *Manggalayuda Guntur Geni* boten dipuncariyosaken kanthi cetha.

b) Watek sacara *Sosiologis* Resi Sumbing

Watek sacara *sosiologis* Resi Sumbing antawisipun andel-andeling Kadipaten Kledung, resi ingkang sekti mandraguna, senopati Kadipaten Kledung, lan sapanunggalanipun. Watek sacara *sosiologis* Resi Sumbing dipunandharaken kanthi langkung cetha ing ngandhap inggih menika makaten.

“Lajeng siasat punapa ingkang sae paman Resi.”

“Punika makaten angger Adipati. Saenipun anggen kita badhe nggebag Sigaluh wayah dalu kemawon, lan sadaya prajurit boten kenging rame-rame, amrih boten ngetawisi. Praja Sigaluh kedah kita kupeng mubeng lan kajagi rapet dening para prajurit kanthi sikep gegaman. Mangke manawi sampun kinampung wakul, nembe kita melai anggempur. Mesthi prajurit Sigaluh lajeng bingung lan gampil kita ringkus.”

“O inggih punika siasat ingkang sae, kula netujoni sanget paman Resi. Lha paman Patih Arya Belik kados pundi.” (Asmara, 1982: 43; no. data 210)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *sosiologis* bilih Resi Sumbing menika sugih akal. Watekipun Resi Sumbing ingkang sugih akal dipunandharaken nalika Resi Sumbing maringi siasat kangge nggebag praja Sigaluh. Sacara *sosiologis*, watekipun Resi Sumbing dipunasilaken saking *penilaian sosial*. Pethikan ing ngandhap ngandharaken bilih Resi Sumbing menika sampun sepuh, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

Pethikan “*O yen ngono kowe **wong tuwa** ora kena digawe becik, yen kowe arep mbelani kancamu, ayo majuha, sagendhingmu bakal dak ladeni.*” (Asmara, 1982: 49; no. data 212), pethikan *Manggalayuda Agung Guntur Geni mencolot ngrangsang Resi Sumbing, nanging Resi Sumbing sanajan wis **tuwa** katon gesit banget, endha mlumpat karo tangane kumlawe nyampluk awake Guntur Geni.* (Asmara, 1982: 48; no. data 213) sami-sami ngandharaken ngengingi Resi Sumbing sampun sepuh.

“*Mula luwih becik kowe baliya bae Resi Sumbing menyang dhangkamu. Aku rak ora ana urusane karo kowe. Kowe wis **tuwa**, becike malah kowe goleka sampurnaning pati, supaya dosamu dingapura dening Pangeran.*” (Asmara, 1982: 48; no. data 214)

Katiga pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *sosiologis* bilih Resi Sumbing inggih menika sampun sepuh. *Data 213* awujud andharan saking pangripta saged nyengkuyung *data 214* lan *data 212* ingkang awujud pawicantenan. Miturut *data 214*, Guntur Geni nedahaken bilih Resi Sumbing sampun sepuh temenan nanging saged ugi Resi Sumbing langkung sepuh tinimbang Guntur Geni. Sacara *sosiologis*, watekipun Resi Sumbing dipunasilaken saking *penilaian sosial*. Pethikan ing ngandhap ngandharaken bilih watekipun Resi Sumbing gumedhe, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

“*He keparat wong tuwa kang ala rupane. Sapa jenengmu, aja mati tanpa aran.*”

“*He Guntur Geni, rungokna gobogmu. Ya aku iki sing jeneng Resi Sumbing, andel-andeling wong Kledung. Aku ora nrimakake banget marang patine Adipati Sundara lan Patih Arya Belik. **Kowe mundura, bocah wingi sore, ratu gustimu konen maju perang tandhing karo aku, arep dak cincang murdane.***” (Asmara, 1982: 48; no. data 218)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *sosiologis* bilih Resi Sumbing gadhah watek gumedhe. Pethikan ing nginggil awujud pawicantenan. Watekipun Resi Sumbing ingkang gumedhe dipunandharaken nalika Resi

Sumbing badhe tetandhingan kaliyan Guntur Geni. Sacara *sosiologis*, watekipun Resi Sumbing dipunasilaken saking *penilaian sosial*.

c) Watek sacara *Psikologis* Resi Sumbing

Watek sacara *psikologis* Resi Sumbing antawisipun sepuh, sugih akal, gumedhe, kaget nalika Guntur Geni nemahi pejah, lan bungah nalika saged tetandhingan kaliyan Guntur Geni. Watek sacara *psikologis* Resi Sumbing dipunandharaken kanthi langkung cetha ing ngandhap inggih menika makaten.

“Lajeng siasat punapa ingkang sae paman Resi.”

“Punika makaten angger Adipati. Saenipun anggen kita badhe nggebag Sigaluh wayah dalu kemawon, lan sadaya prajurit boten kenging rame-rame, amrih boten ngetawisi. Praja Sigaluh kedah kita kupeng mubeng lan kajagi rapet dening para prajurit kanthi sikep gegaman. Mangke manawi sampun kinampung wakul, nembe kita melai anggempur. Mesthi prajurit Sigaluh lajeng bingung lan gampil kita ringkus.”

“O inggih punika siasat ingkang sae, kula netujoni sanget paman Resi. Lha paman Patih Arya Belik kados pundi.” (Asmara, 1982: 43; no. data 210)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *psikologis* bilih Resi Sumbing menika sugih akal. Watekipun Resi Sumbing ingkang sugih akal dipunandharaken nalika Resi Sumbing maringi siasat kangge nggebag praja Sigaluh. Pethikan ing nginggil awujud pawicantenan. Pethikan ing ngandhap ngandharaken bilih Resi Sumbing menika sampun sepuh, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

Pethikan *“O yen ngono kowe **wong tuwa** ora kena digawe becik, yen kowe arep mbelani kancamu, ayo majuha, sagendhingmu bakal dak ladeni.”* (Asmara, 1982: 49; no. data 212), pethikan Manggalayuda Agung Guntur Geni mencolot ngrangsang Resi Sumbing, nanging Resi Sumbing sanajan wis ***tuwa*** katon gesit banget, endha mlumpat karo tangane kumlawe nyampluk awake

Guntur Geni. (Asmara, 1982: 48; no. data 213) sami-sami ngandharaken watekipun Resi Sumbing ingkang sampun sepuh.

*“Mula luwih becik kowe baliya bae Resi Sumbing menyang dhangkamu. Aku rak ora ana urusane karo kowe. Kowe wis **tuwa**, becike malah kowe goleka sampurnaning pati, supaya dosamu dingapura dening Pangeran.”* (Asmara, 1982: 48; no. data 214)

Katiga pethikan sami-sami nedahaken watek sacara *psikologis* bilih Resi Sumbing inggih menika sampun sepuh. *Data* 213 awujud andharan saking pangripta saged nyengkuyung *data* 214 lan *data* 212 ingkang awujud pawicantenan. Miturut *data* 214, Guntur Geni nedahaken bilih Resi Sumbing sampun sepuh temenan nanging saged ugi Resi Sumbing langkung sepuh tinimbang Guntur Geni. Pethikan ing ngandhap ngandharaken bilih Resi Sumbing kaget nalika Guntur Geni nemahi pejah ing payudan, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

Pethikan *“Resi Sumbing kaget. Prajurit Kledung genti surak gumuruh, weruh Manggalayuda Agung Guntur Geni gugur.”* (Asmara, 1982: 52; no. data 217) nedahaken watek sacara *psikologis* bilih Resi Sumbing kaget nalika Guntur Geni gugur ing payudan. Nalika Guntur Geni tetandhingan kaliyan Resi Sumbing, Resi Sumbing saged mejahi Guntur Geni dadosaken Resi Sumbing kaget. Pethikan ing ngandhap ngandharaken bilih Resi Sumbing gadhah watek gumedhe, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

“He keparat wong tuwa kang ala rupane. Sapa jenengmu, aja mati tanpa aran.”

*“He Guntur Geni, rungokna gobogmu. Ya aku iki sing jeneng Resi Sumbing, andel-andeling wong Kledung. Aku ora nrimakake banget marang patine Adipati Sundara lan Patih Arya Belik. **Kowe mundur, bocah wingi sore, ratu gustimu konen maju perang tandhing karo aku, arep dak cincang murdane.**”* (Asmara, 1982: 48; no. data 218)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *psikologis* bilih Resi Sumbing gadhah watek gumedhe. Watekipun Resi Sumbing ingkang gumedhe dipunandharaken nalika Resi Sumbing badhe tetandhingan kaliyan Guntur Geni. Pethikan ing ngandhap ngandharaken bilih Resi Sumbing bungah nalika saged tetandhingan kaliyan bocah ingkang sekti mandraguna, beda kaliyan pethikan ing nginggil.

“He Guntur Geni. Memper kowe bisa dadi Manggalayuda Agung praja Sigaluh, awit kowe pancen bocah sekti mandraguna. Aku bungah banget oleh tandhing wong sing kaya kowe. Ya wong sing kaya kowe kuwi sing dak goleki.”(Asmara, 1982: 48; no. data 220)

Pethikan ing nginggil nedahaken watek sacara *psikologis* bilih Resi Sumbing bungah nalika saged tetandhingan kaliyan bocah ingkang sekti mandraguna. Pethikan ing nginggil awujud pawicantenan saking Resi Sumbing ingkang bungah saged tetandhingan kaliyan Guntur Geni. Dadosipun, Resi Sumbing gadhah watek sacara *sosiologis*, lan watek sacara *psikologis*. Watek sacara *fisiologis* Resi Sumbing boten cetha dipunandharaken dening panganggit.

BAB V PANUTUP

A. Dudutan

Saking asiling panaliten saha pirembaran novel *Manggalayuda Guntur Geni* anggitanipun Any Asmara ngengingi jinising paraga-paraga; *peran* lan watekipun paraga, saged dipunpendhet dudutanipun kados ing ngandhap menika.

1. Jinising paraga-paraga wonten sekawan perangan inggih menika (a) jinising paraga miturut tingkat wigatosipun: paraga utama inggih menika Guntur Geni lan Resi Guntur Wasesa dene paraga tambahan inggih menika Surengrana, Surengjurit, Retna Pandanwangi, Jemblung, Bawor, Prabu Banjarsari, Tumenggung Surengpati, Resi Tunggulmanik, Rara Suli, Guntur Maruta, Resi Sumbing, Adipati Sundara, Jaran Kepang, Jaran Panoleh, Jaran Dawuk, lan Jaran Guyang; (b) jinising paraga miturut ginanipun *penampilan* paraga: paraga *protagonis* inggih menika Guntur Geni, Resi Guntur Wasesa, Surengrana, Surengjurit, Retna Pandanwangi, Jemblung, Bawor, Prabu Banjarsari, Tumenggung Surengpati, Resi Tunggulmanik, Rara Suli, lan Guntur Maruta dene paraga *antagonis* inggih menika Resi Sumbing, Adipati Sundara, Jaran Kepang, Jaran Panoleh, Jaran Dawuk, lan Jaran Guyang; (c) jinising paraga miturut ewah gingsiring watekipun paraga: paraga *statis* inggih menika Retna Pandanwangi, Jemblung, Bawor, Prabu Banjarsari, Tumenggung Surengpati, Resi Tunggulmanik, Rara Suli, Guntur Maruta, Resi Sumbing, Adipati Sundara, Jaran Kepang, Jaran Panoleh, Jaran Dawuk, lan Jaran Guyang dene paraga *berkembang* inggih menika Guntur Geni, Resi Guntur Wasesa, Surengrana, lan Surengjurit; lan (d) jinising paraga miturut *pencerminan*

paraga tumrap manungsa ing kasunyatan: paraga *tipikal* inggih menika Guntur Geni, Resi Guntur Wasesa, Surengrana, Surengjurit, Retna Pandanwangi, Jemblung, Bawor, Prabu Banjarsari, Tumenggung Surengpati, Resi Tunggulmanik, Rara Suli, Guntur Maruta, Resi Sumbing, Adipati Sundara, Jaran Kepang, Jaran Panoleh, Jaran Dawuk, lan Jaran Guyang dene boten wonten paraga *netral* ing novel *Manggalayuda Guntur Geni*.

2. Saben paraga gadhah *peran* ugi gadhah watek ingkang maneka warna arupi watek *fisiologis*, watek *sosiologis*, lan watek *psikologis*. Paraga ingkang gadhah *peran* lan watek ingkang jangkep inggih menika Guntur Geni, Resi Guntur Wasesa, Retna Pandanwangi, Jemblung, Bawor, Prabu Banjarsari, Rara Suli, Surengrana, Adipati Sundara, lan Jaran Dawuk. Ananging wonten ugi paraga ingkang gadhah *peran* lan watek boten jangkep inggih menika Guntur Maruta, Surengjurit, Tumenggung Surengpati, Resi Tunggulmanik, Resi Sumbing, Jaran Kepang, Jaran Panoleh, lan Jaran Guyang. Guntur Geni minangka paraga ingkang gadhah *peran* lan watek paling jangkep.

B. Pamrayogi

Panaliten novel *Manggalayuda Guntur Geni* anggitanipun Any Asmara menika taksih winates inggih menika namung ngandharaken jinising paraga-paraga; *peran* lan watekipun paraga kemawon. Pamrayogi kangge panaliten salajengipun tumrap novel *Manggalayuda Guntur Geni* anggitanipun Any Asmara supados ngrembag babagan *unsur intrinsik* sanesipun kadosta *tema*, *alur*, latar, lan sapanunggalanipun. Novel *Manggalayuda Guntur Geni* anggitanipun Any Asmara menika taksih wonten maneka warni perkawis ingkang saged narik

kawigatosan kangge dipunrembag. Panaliti salajengipun supados saged pikantuk asiling panaliten ingkang langkung jangkep malih.

C. Implikasi

Panaliten novel *Manggalayuda Guntur Geni* anggitanipun Any Asmara menika ngandharaken jinising paraga-paraga; *peran* lan watekipun paraga. Panaliten menika dipunajab sageg migunani kangge pangrembakanipun kawruh sastra, mliginipun ingkang gayut kaliyan *unsur intrinsik*. Panaliten menika ugi saged dados salah satunggaling referensi kangge mahasiswa ingkang ngrembag utawi nindakaken panaliten ingkang sami utawi panaliten salajengipun, ngrembag novel kanthi migunakaken pendekatan *objektif* menapa dene pendekatan sanes ingkang jumbuh kaliyan panaliten menika. Kajawi menika, panaliten menika saged paring pangertosan dhateng pamaos bab wujud wateking paraga, saha jinising paraga ingkang maneka warna.

DAFTAR PUSTAKA

- Asmara, Any. 1982. *Manggalayuda Guntur Geni*. Sala: Jagalabilawa.
- Astuti, Ulufi Puji. 2011. *Watak Kramadangsa Tokoh-Tokoh dalam Novel Gawaning Wewatekan Karya Kusumadigda. Skripsi S1*. Yogyakarta: Program Studi Pendidikan Bahasa Jawa Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah FBS UNY.
- Djojoseuroto, Kinayati. 2004. *Prinsip-Prinsip Dasar Penelitian Bahasa dan Sastra*. Bandung: Nuansa.
- Endraswara, Suwardi. 2011. *Metodologi Penelitian Sastra (Edisi Revisi)*. Yogyakarta: Buku Seru.
- Fakultas Bahasa dan Seni. 2010. *Panduan Tugas Akhir*. Yogyakarta: Universitas Negeri Yogyakarta.
- Forster, E.M. 1971. *Aspects of the Novel*. Harmondsworth: Penguin Books Ltd.
- Mayayuanita M., Chendy. 2011. *Perwatakan Tokoh Utama dalam Novel Astirin Mbalela Karangan Peni Sebuah Tinjauan Psikologi Sastra. Skripsi S1*. Yogyakarta: Program Studi Pendidikan Bahasa Jawa Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah FBS UNY.
- Nurdiyantoro, Burhan. 2010. *Teori Pengkajian Fiksi*. Yogyakarta: Gadjah Mada University Press.
- Padmopuspito, Asia. 1980. *Analisis Struktural Novel-Novel Jawa: sebagai Usaha Peningkatan Pemahaman dan Pengajaran Sastra Jawa*. Yogyakarta: Fakultas Keguruan Sastra Seni IKIP Yogyakarta.
- Ratna, Nyoman Kutha. 2009. *Teori, Metode, dan Teknik Penelitian Sastra*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar.
- Sayuti, Suminto A. 2000. *Berkenalan dengan Prosa Fiksi*. Yogyakarta: Gama Media.
- Stanton, Robert. 1965. *An Introduction to Fiction*. Unites States of America: Holt, Rineheart, and Winston Inc.
- Teeuw, A. 1983. *Membaca dan Menilai Sastra*. Jakarta: Gramedia.
- Wardani, Nugraheni Eko. 2009. *Makna Totalitas dalam Karya Sastra*. Surakarta: UNS Press.
- Widayat, Afendy. 2011. *Teori Sastra Jawa*. Yogyakarta: Kanwa Publisher.

Tabel 1: *Data Jinising Paraga ing Novel Manggalayuda Guntur Geni*

a. *Data Jinising Paraga Miturut Tingkat Wigatosipun ing Novel Manggalayuda Guntur Geni*

No	Nama Paraga	Titikan	Utama/Tambahan	No. Data
1.	Guntur Geni	Tokoh sanesipun namung dipuncariyosaken menawi gadhah gegayutan kaliyan Guntur Geni. Guntur Geni nemtokaken sanget kaliyan ngrembakanipun <i>alur</i> utama. Guntur Geni gadhah gegayutan kaliyan <i>tema</i> utama. Guntur Geni asring kacariyosaken dening pangripta.	utama	223
2.	Rara Suli	Pangripta nyariosaken Rara Suli saperlunipun kemawon. Rara Suli dipuncariyosaken kanthi cetha namung wonten ing <i>alur awal</i> kemawon inggih menika nalika Rara Suli kepanggih kaliyan Guntur Geni, wonten ing <i>alur</i> tengah lan <i>alur</i> pungkasan boten dipuncariyosaken malih. Rara Suli boten nemtokaken ngrembakanipun <i>alur</i> utama. Rara Suli boten gadhah gegayutan kaliyan <i>tema</i> utama.	tambahan	224
3.	Resi Guntur Wasesa	Resi Guntur Wasesa dipuncariyosaken wonten ing <i>alur awal</i> inggih menika nalika ngutus Guntur Geni nyuwita dhateng praja Sigaluh lan wonten ing <i>alur</i> pungkasan nalika Guntur Geni pejah ing ngayuda. Resi Guntur Wasesa boten nemtokaken ngrembakanipun <i>alur</i> utama. Resi Guntur Wasesa boten gadhah gayutan kaliyan <i>tema</i> utama.	tambahan	225
4.	Guntur Maruta	Guntur Maruta dipuncariyosaken wonten ing <i>alur awal</i> inggih menika nalika ngutus Guntur Geni nyuwita dhateng praja Sigaluh lan wonten ing <i>alur</i> pungkasan nalika Guntur Geni pejah ing ngayuda. Guntur Maruta boten nemtokaken ngrembakanipun <i>alur</i> utama. Guntur Maruta boten gadhah gayutan kaliyan <i>tema</i> utama.	tambahan	226
5.	Prabu Banjarsari	Prabu Banjarsari dipuncariyosaken nalika gadhah gayutan kaliyan Guntur Geni lan dipuncariyosaken boten cetha. Panganggit namung nyariosaken Prabu Banjarsari saking watek psikologis lan watek sosiologis kemawon. Prabu Banjarsari boten nemtokaken ngrembakanipun <i>alur</i> utama. Prabu Banjarsari boten gadhah gayutan kaliyan <i>tema</i> utama.	tambahan	227
6.	Jemblung	Jemblung dipuncariyosaken nalika gadhah gayutan kaliyan Guntur Geni amargi Jemblung salah satunggaling abdinipun Guntur Geni.	tambahan	228

Tabel Salajengipun

No	Nama Paraga	Titikan	Utama/Tambahan	No. Data
		Jemblung boten nemtokaken ngrembakanipun <i>alur</i> utama. Jemblung boten gadhah gayutan kaliyan <i>tema</i> utama.		
7.	Bawor	Bawor dipuncariyosaken nalika gadhah gayutan kaliyan Guntur Geni amargi Bawor salah satunggaling abdinipun Guntur Geni. Bawor boten nemtokaken ngrembakanipun <i>alur</i> utama. Bawor boten gadhah gayutan kaliyan <i>tema</i> utama.	tambahan	229
8.	Tumenggung Surengpati	Tumenggung Surengpati dipuncariyosaken nalika gadhah gayutan kaliyan Guntur Geni. Panganggit nyariosaken Tumenggung Surengpati nalika Guntur Geni badhe nglebeti sayembara dados manggalaning yuda praja Sigaluh kedah tandhing kaliyan Tumenggung Surengpati lan nalika badhe yuda kaliyan Kadipaten Kledhung. Tumenggung Surengpati boten nemtokaken ngrembakanipun <i>alur</i> utama. Tumenggung Surengpati boten gadhah gayutan kaliyan <i>tema</i> utama.	tambahan	230
9.	Retna Pandanwangi	Retna Pandanwangi dipuncariyosaken nalika gadhah gayutan kaliyan Guntur Geni. Retna Pandanwangi minangka garwanipun Guntur Geni, tiyang kekalih dipunpacangaken kaliyan Prabu Banjarsari. Retna Pandanwangi boten nemtokaken ngrembakanipun <i>alur</i> utama. Retna Pandanwangi boten gadhah gayutan kaliyan <i>tema</i> utama.	tambahan	231
10.	Resi Tunggulmanik	Resi Tunggulmanik dipuncariyosaken nalika gadhah gayutan kaliyan Guntur Geni. Panganggit nyariosaken Resi Tunggulmanik namung sakedhik, namung saperlunipun kemawon. Resi Tunggulmanik boten nemtokaken ngrembakanipun <i>alur</i> utama. Resi Tunggulmanik boten gadhah gayutan kaliyan <i>tema</i> utama.	tambahan	232
11.	Adipati Sundara	Adipati Sundara dipuncariyosaken nalika gadhah gayutan kaliyan Guntur Geni. Adipati Sundara minangka mengsahipun Guntur Geni dados panganggit nyariosaken Adipati Sundara sakedhik. Adipati Sundara boten nemtokaken ngrembakanipun <i>alur</i> utama. Adipati Sundara boten gadhah gayutan kaliyan <i>tema</i> utama.	tambahan	233
12.	Jaran Kepang	Jaran Kepang dipuncariyosaken nalika gadhah gayutan kaliyan Guntur Geni. Jaran Kepang dipuncariyosaken saking <i>alur tengah</i> lan boten wigati sanget. Jaran Kepang dados salah sawijining	tambahan	234

Tabel Salajengipun

No	Nama Paraga	Titikan	Utama/Tambahan	No. Data
		manggalayuda ing Kadipaten Kledung. Jaran Kepang boten nemtokaken ngrembakanipun <i>alur</i> utama. Jaran Kepang boten gadhah gayutan kaliyan <i>tema</i> utama.		
13.	Jaran Panoleh	Jaran Panoleh dipuncariyosaken nalika gadhah gayutan kaliyan Guntur Geni. Jaran Panoleh dipuncariyosaken saking <i>alur tengah</i> lan boten wigati sanget. Jaran Panoleh dados salah sawijining manggalayuda ing Kadipaten Kledung. Jaran Panoleh boten nemtokaken ngrembakanipun <i>alur</i> utama. Jaran Panoleh boten gadhah gayutan kaliyan <i>tema</i> utama.	tambahan	235
14.	Surengrana	Surengrana dipuncariyosaken nalika gadhah gayutan kaliyan Guntur Geni amargi Surengrana dados salah sawijining prajuritipun Guntur Geni. Surengrana boten nemtokaken ngrembakanipun <i>alur</i> utama. Surengrana boten gadhah gayutan kaliyan <i>tema</i> utama.	tambahan	236
15.	Surengjurit	Surengjurit dipuncariyosaken nalika gadhah gayutan kaliyan Guntur Geni amargi Surengjurit dados salah sawijining prajuritipun Guntur Geni. Surengjurit boten nemtokaken ngrembakanipun <i>alur</i> utama. Surengjurit boten gadhah gayutan kaliyan <i>tema</i> utama.	tambahan	237
16.	Jaran Dawuk	Jaran Dawuk dipuncariyosaken nalika gadhah gayutan kaliyan Guntur Geni. Jaran Dawuk dipuncariyosaken saking <i>alur tengah</i> lan boten wigati sanget. Jaran Dawuk dados salah sawijining manggalayuda ing Kadipaten Kledung. Jaran Dawuk boten nemtokaken ngrembakanipun <i>alur</i> utama. Jaran Dawuk boten gadhah gayutan kaliyan <i>tema</i> utama.	tambahan	238
17.	Jaran Guyang	Jaran Guyang dipuncariyosaken nalika gadhah gayutan kaliyan Guntur Geni. Jaran Guyang dipuncariyosaken saking <i>alur tengah</i> lan boten wigati sanget. Jaran Guyang dados salah sawijining manggalayuda ing Kadipaten Kledung. Jaran Guyang boten nemtokaken ngrembakanipun <i>alur</i> utama. Jaran Guyang boten gadhah gayutan kaliyan <i>tema</i> utama.	tambahan	239

Tabel Salajengipun

No	Nama Paraga	Titikan	Utama/Tambahan	No. <i>Data</i>
18.	Resi Sumbing	Resi Sumbing dipuncariyosaken nalika gadhah gayutan kaliyan Guntur Geni. Resi Sumbing dipuncariyosaken saking <i>alur tengah</i> dumugi <i>alur</i> pungkasan. Resi Sumbing minangka mengsahipun Guntur Geni lan ingkang badhe dadosaken Guntur Geni pejah ing payudan. Resi Sumbing boten nemtokaken ngrembakanipun <i>alur</i> utama. Resi Sumbing boten gadhah gayutan kaliyan <i>tema</i> utama.	tambahan	240

Tabel Salajengipun

b. Data Jinising Paraga Miturut Ginanipun Tampilan ing Novel *Manggalayuda Guntur Geni*

No	Nama Paraga	Titikan	Protagonis/Antagonis	No. Data
1.	Resi Guntur Wasesa	Resi Guntur Wasesa saged mungkasi <i>konflik</i> ingkang kadadosan saking paraga <i>antagonis</i> . Resi Guntur Wasesa saged dadosaken Resi Sumbing pejah ing payudan.	<i>protagonis</i>	241
2.	Resi Sumbing	Resi Sumbing dados jalaran <i>konflik</i> ing novel <i>Manggalayuda Guntur Geni</i> inggih menika Resi Sumbing paring pamrayogi dhateng Adipati Sundara, Adipati ing Kledhung menawi badhe gebag praja Sigaluh.	<i>antagonis</i>	242
3.	Guntur Maruta	Guntur Maruta mungkasi <i>konflik</i> ing praja Sigaluh inggih menika Guntur Maruta gantosaken manggalayuda agung ing praja Sigaluh.	<i>protagonis</i>	243
4.	Guntur Geni	Guntur Geni mungkasi <i>konflik</i> ing praja Sigaluh inggih menika Guntur Geni ngrebat malih Tumbak Kyai Wulung saking Kadipaten Kledhung.	<i>protagonis</i>	244
5.	Prabu Banjarsari	Prabu Banjarsari saged mungkasi <i>konflik</i> ing praja Sigaluh inggih menika damel sayembara kangge madosi manggalayuda ingkang kiyat.	<i>protagonis</i>	245
6.	Jemblung	Jemblung saged mungkasi <i>konflik</i> Guntur Geni, bendaranipun. <i>Konflik</i> Guntur Geni nalika Guntur Geni dipunparingi ganjaran saking Prabu Banjarsari arupi Retna Pandanwangi lajeng Jemblung paring pamrayogi dhateng Guntur Geni supados nampi ganjaran saking Prabu Banjarsari.	<i>protagonis</i>	246
7.	Bawor	Bawor saged mungkasi <i>konflik</i> Guntur Geni, bendaranipun. <i>Konflik</i> Guntur Geni nalika Guntur Geni dipunparingi ganjaran saking Prabu Banjarsari arupi Retna Pandanwangi lajeng Bawor paring pamrayogi dhateng Guntur Geni supados nampi ganjaran saking Prabu Banjarsari.	<i>protagonis</i>	247
8.	Rara Suli	Rara Suli saged mungkasi <i>konflik</i> Rara Suli kaliyan Guntur Geni amargi Guntur Geni badhe nglebeti sayembara ing praja Sigaluh.	<i>protagonis</i>	248
9.	Tumenggung Surengpati	Tumenggung Surengpati saged mungkasi <i>konflik</i> praja Sigaluh. Tumenggung Surengpati beta wangsul Tumbak Kyai Wulung ingkang dipunpendhet kaliyan Kadipaten Kledhung.	<i>protagonis</i>	249
10.	Retna Pandanwangi	Retna Pandanwangi saged mungkasi <i>konflik</i> praja Sigaluh. Retna Pandanwangi paring pamrayogi caranipun pusaka praja Sigaluh saged dipunbeta wangsul.	<i>protagonis</i>	250
11.	Resi Tunggulmanik	Resi Tunggulmanik saged mungkasi <i>konflik</i> praja Sigaluh mawi cara paring pamrayogi dhateng Prabu Banjarsari supados praja Sigaluh slamet.	<i>protagonis</i>	251

Tabel Salajengipun

No	Nama Paraga	Titikan	Protagonis/Antagonis	No. Data
12.	Adipati Sundara	Adipati Sundara dados jalaran <i>konflik</i> nalika paring utusan kangge ngrebat tumbak kyai wulung saking praja Sigaluh.	<i>antagonis</i>	252
13.	Jaran Kepang	Jaran Kepang dados jalaran <i>konflik</i> nalika Jaran Kepang nemahi patidening Guntur Geni.	<i>antagonis</i>	253
14.	Jaran Panoleh	Jaran Panoleh dados jalaran <i>konflik</i> nalika Jaran Panoleh nemahi patidening Guntur Geni.	<i>antagonis</i>	254
15.	Surengrana	Surengrana saged mungkasi <i>konflik</i> nalika Surengrana saged ngrebat Tumbak Kyai Wulung ingkang ical saking praja Sigaluh.	<i>protagonis</i>	255
16.	Surengjurit	Surengjurit saged mungkasi <i>konflik</i> nalika Surengjurit saged ngrebat Tumbak Kyai Wulung ingkang ical saking praja Sigaluh.	<i>protagonis</i>	256
17.	Jaran Dawuk	Jaran Dawuk dados jalaran <i>konflik</i> nalika dados salah satunggaling utusaning Adipati Sundara kangge mendhet Tumbak Kyai Wulung.	<i>antagonis</i>	257
18.	Jaran Guyang	Jaran Guyang dados jalaran <i>konflik</i> nalika dados salah satunggaling utusaning Adipati Sundara kangge mendhet Tumbak Kyai Wulung.	<i>antagonis</i>	258

Tabel Salajengipun

c. Data Jinising Paraga Miturut Ewah-Gingsiring Watekipun ing Novel Manggalayuda Guntur Geni

No	Nama Paraga	Titikan	Statis/Berkembang	No. Data
1.	Tumenggung Surengpati	Saking <i>alur awal</i> dumugi <i>alur</i> pungkasan, watekipun Ki Tumenggung Surengpati ajeg kemawon inggih menika namung gadhah watek becik.	<i>statis</i>	259
2.	Surengrana	Ing <i>alur awal</i> , watekipun Surengrana ala sanget lajeng wonten ing <i>alur</i> tengah lan <i>alur</i> pungkasan watekipun Surengrana ewah dados becik.	<i>berkembang</i>	260
3.	Resi Guntur Wasesa	Resi Guntur Wasesa namung dipuncariyosaken sakedhik kemawon dadosaken watekipun ajeg, boten saged ngrembaka.	<i>statis</i>	261
4.	Guntur Maruta	Guntur Maruta dipuncariyosaken saperlunipun kemawon ing <i>alur awal</i> lan <i>alur</i> pungkasan kemawon dadosaken watekipun ajeg utawa <i>monoton</i> .	<i>statis</i>	262
5.	Guntur Geni	Guntur Geni dipuncariyosaken paling kathah ing novel <i>Manggalayuda Guntur Geni</i> nanging watekipun ajeg kemawon, namung gadhah satunggal watek lan dipunbabaraken kanthi terwaca dening panganggit.	<i>statis</i>	263
6.	Prabu Banjarsari	Prabu Banjarsari dipuncariyosaken sakedhik kemawon dadosaken watekipun ajeg.	<i>statis</i>	264
7.	Jemblung	Jemblung namung dipuncariyosaken dados salah satunggaling abdinipun Guntur Geni dadosaken watekipun boten saged ngrembaka utawi ajeg kemawon.	<i>statis</i>	265
8.	Bawor	Bawor namung dipuncariyosaken dados salah satunggaling abdinipun Guntur Geni dadosaken watekipun boten saged ngrembaka utawi ajeg kemawon.	<i>statis</i>	266
9.	Rara Suli	Rara Suli dipuncariyosaken gadhah watek becik lan boten dipuncariyosaken dumugi pungkasan.	<i>statis</i>	267
10.	Retna Pandanwangi	Retna Pandanwangi dipuncariyosaken gadhah watek becik dumugi pungkasaning cariyos.	<i>statis</i>	268
11.	Resi Tunggulmanik	Resi Tunggulmanik namung dipuncariyosaken sakedhik nanging sampun saged katingal watekipun Resi Tunggulmanik inggih menika watek becik.	<i>statis</i>	269
12.	Adipati Sundara	Adipati Sundara dipuncariyosaken sakedhik saged dipundudut menawi watekipun Adipati Sundara menika watek ala.	<i>statis</i>	270
13.	Jaran Kepang	Jaran Kepang dipuncariyosaken namung gadhah watek ala kemawon.	<i>statis</i>	271
14.	Jaran Panoleh	Jaran Panoleh dipuncariyosaken namung gadhah watek ala kemawon.	<i>statis</i>	272

Tabel Salajengipun

No	Nama Paraga	Titikan	Statis/Berkembang	No. Data
15.	Surengjurit	Ing <i>alur awal</i> , Surengjurit inggih menika satriya ingkang sekti nanging watekipun ngrembaka ing <i>alur tengah</i> dados ala amargi boten narima Guntur Geni dados manggalayuda Praja Sigaluh.	<i>berkembang</i>	273
16.	Jaran Dawuk	Jaran Dawuk dipuncariyosaken namung gadhah watek ala kemawon.	<i>statis</i>	274
17.	Jaran Guyang	Jaran Guyang dipuncariyosaken namung gadhah watek ala kemawon.	<i>statis</i>	275
18.	Resi Sumbing	Watekipun Resi Sumbing saking wiwitan dumugi pungkasan inggih menika watek ala, boten ngrembaka dados watek becik.	<i>statis</i>	276

Tabel Salajengipun

d. Data Jinising Paraga Miturut Pencerninan Paraga tumrap Manungsa saking Kasunyatan ing Novel Manggalayuda Guntur Geni

No	Nama Paraga	Titikan	Tipikal/Netral	No. Data
1.	Bawor	Bawor inggih menika salah satunggaling punakawan ing cariyos ringgit Sunda. Bawor ing cariyos <i>Manggalayuda Guntur Geni</i> kacariyosaken paraga abdi sami kaliyan ing cariyos ringgit Sunda.	<i>tipikal</i>	277
2.	Resi Guntur Wasesa	Resi Guntur Wasesa sampun sepuh nanging saged tandhing kaliyan Resi Sumbing. Ing kasunyatan samenika, boten wonten kadadosan tiyang sepuh saged tandhing kados mekaten.	<i>tipikal</i>	278
3.	Guntur Maruta	Guntur Maruta inggih menika paraga ingkang dipundamel dening panganggit, paraga ingkang boten wonten ing kasunyatan.	<i>tipikal</i>	279
4.	Guntur Geni	Guntur Geni inggih menika paraga ingkang dipundamel dening panganggit, paraga ingkang boten wonten ing kasunyatan.	<i>tipikal</i>	280
5.	Prabu Banjarsari	Prabu Banjarsari inggih menika paraga ingkang dipundamel dening panganggit, paraga ingkang boten wonten ing kasunyatan.	<i>tipikal</i>	281
6.	Jemblung	Jemblung inggih menika paraga ingkang dipundamel dening panganggit, paraga ingkang boten wonten ing kasunyatan.	<i>tipikal</i>	282
7.	Rara Suli	Rara Suli inggih menika paraga ingkang dipundamel dening panganggit, paraga ingkang boten wonten ing kasunyatan.	<i>tipikal</i>	283
8.	Tumenggung Surengpati	Tumenggung Surengpati inggih menika paraga ingkang dipundamel dening panganggit, paraga ingkang boten wonten ing kasunyatan.	<i>tipikal</i>	284
9.	Retna Pandanwangi	Retna Pandanwangi inggih menika paraga ingkang dipundamel dening panganggit, paraga ingkang boten wonten ing kasunyatan.	<i>tipikal</i>	285
10.	Resi Tunggulmanik	Resi Tunggulmanik inggih menika paraga ingkang dipundamel dening panganggit, paraga ingkang boten wonten ing kasunyatan.	<i>tipikal</i>	286
11.	Adipati Sundara	Adipati Sundara inggih menika paraga ingkang dipundamel dening panganggit, paraga ingkang boten wonten ing kasunyatan.	<i>tipikal</i>	287
12.	Jaran Kepang	Jaran Kepang inggih menika paraga ingkang dipundamel dening panganggit, paraga ingkang boten wonten ing kasunyatan.	<i>tipikal</i>	288
13.	Jaran Panoleh	Jaran Panoleh inggih menika paraga ingkang dipundamel dening panganggit, paraga ingkang boten wonten ing kasunyatan.	<i>tipikal</i>	289

Tabel Salajengipun

No	Nama Paraga	Titikan	Tipikal/Netral	No. Data
14.	Surengrana	Surengrana inggih menika paraga ingkang dipundamel dening panganggit, paraga ingkang boten wonten ing kasunyatan.	<i>tipikal</i>	290
15.	Surengjurit	Surengjurit inggih menika paraga ingkang dipundamel dening panganggit, paraga ingkang boten wonten ing kasunyatan.	<i>tipikal</i>	291
16.	Jaran Dawuk	Jaran Dawuk inggih menika paraga ingkang dipundamel dening panganggit, paraga ingkang boten wonten ing kasunyatan.	<i>tipikal</i>	292
17.	Jaran Guyang	Jaran Guyang inggih menika paraga ingkang dipundamel dening panganggit, paraga ingkang boten wonten ing kasunyatan.	<i>tipikal</i>	293
18.	Resi Sumbing	Resi Sumbing sampun sepuh nanging saged tandhing kaliyan Resi Guntur Wasesa. Ing kasunyatan samenika, boten wonten kadadosan tiyang sepuh saged tandhing kados mekaten.	<i>tipikal</i>	294

Tabel Salajengipun

Tabel 2: *Data Kawontenaning Peran lan Watekipun Paraga ing Novel Manggalayuda Guntur Geni*

No	Nama Paraga	Titikan	Babagan ingkang Dipunandharaken	Watekipun Paraga	No. Data
1.	Resi Guntur Wasesa	<i>“Mangkene kulup. Sarehning aku iki wis tuwalan wis ora kuwagang tenagaku, mula karepku, sing bakal dak kon nggenteni ana kene yaiku si Guntur Maruta.”</i> (kaca 3)	<i>fisiologis</i>	sepuh lan boten kiyat baunipun	1
		Sang Resi Guntur Wasesa kagungan putra loro , kakung kabeh. Sing mbarep Guntur Maruta, dene rayine Guntur Geni. (kaca 3)	<i>peran lan watek sosiologis</i>	gadha putra kalih	2
		Anane banjur dijenengi Watubelah, amarga pertapan mau dumunung ana watu gedhe kang sigar (belah). Dene kang jumeneng pandhita ana kono asmane Resi Guntur Wasesa, kang wis kondhang dadi pandhita kang sekti mandraguna, ora tedhas tapak paluning garenda, tinatah mendat, jinantra mentul. Mula siswane Sang Resi Guntur Wasesa akeh banget , paribasan tanpa wilangan akehe. (kaca 3)	<i>peran lan watek sosiologis</i>	pakaryanipun pandhita/guru wonten ing pertapan watubelah	3
		Dene kang jumeneng pandhita ana kono asmane Resi Guntur Wasesa, kang wis kondhang dadi pandhita kang sekti mandraguna , ora tedhas tapak paluning garenda, tinatah mendat, jinantra mentul. (kaca 3)	<i>peran lan watek sosiologis</i>	pandhita ingkang sekti mandraguna	4
		Bengi kuwi Retna Pandanwangi merlokake sowan marang rama marasepuh ing kepatihan karo Resi Tunggulmanik. Banjur padha ngendikan nganti sawatara suwe. Resi Guntur Wasesa banget suka panggalihe weruh putrane mantu , sawijining prajurit lurahing prajurit Srikandi, kang uga wanter ing budine. (kaca 55)	<i>psikologis</i>	bungah nalika kepanggih kaliyan Retna Pandanwangi minangka mantunipun	5
		Saka kersane Sang Resi, putra kang mbarep bakal kinarya gantine, amarga Sang Resi wis rumangsa sepuh banget . (kaca 3)	<i>psikologis</i>	ngraosaken sampun sepuh	6
		<i>“Adhuh angger sinuwun, manawi andangu pun bapa, nami kula Resi Guntur Wasesa, tiyang sepuhipun Manggalayuda Agung Guntur Geni, kula saking pertapan Watubelah.”</i> (kaca 54)	<i>peran lan watek sosiologis</i>	tiyang sepuhipun Guntur Geni	7
		<i>“Yen kowe takon karo aku, ya aku iki sing jeneng Resi Guntur Wasesa, wong tuwane Guntur Geni sing wis kok pateni.”</i> (kaca 56)	<i>peran lan watek sosiologis</i>	tiyang sepuhipun Guntur Geni	8

Tabel Salajengipun

No	Nama Paraga	Titikan	Babagan ingkang Dipunandharaken	Watekipun Paraga	No. Data
		<i>“Sukur yen kowe dhewe wis manut. Mula becike sesuk esuk bae kowe mangkata menyang praja Sigaluh kang dumunung ana sisih wetan. Dene kang jumeneng nata ana praja Sigaluh mau panjenengane Sang Prabu Banjarsari, sawijining nata kang dadi kekasihing dewa. Kowe dak lilani nggawa pamomongmu loro pisan si Jemblung karo Bawor, gawanen kanggo kanthining laku.” (kaca 4)</i>	<i>Psikologis lan sosiologis</i>	pangerten kaliyan Guntur Geni	9
		<i>Mula ing pasowanan sore mau, putra sekarene banjur tinimbalan. Bareng wis ngadhep kabeh, Sang Resi banjur paring pangandika. ... “Kersanipun rama begawan kados pundi.” “Mangkene kulup. Sarehning aku iki wis tuwa lan wis ora kuwagang tenagaku, mula karepku, sing bakal dak kon nggenteni ana kene yaiku si Guntur Maruta. Dene kowe Guntur Geni, saka karepku kowe nyuwitaha menyang praja Sigaluh, awit aku krungu tembung rawat-rawat manawa praja Sigaluh mbutuhake sawijining Manggalayuda kanggo tanggon. Manut pamawasku, sira Guntur Geni bisaha ngleboni sayembara mau. Kejaba kuwi bab kawruh kaprajan kaya-kaya kowe wis ora nguciwani banget. Lha saka panemumu kepriye Guntur Geni.” (kaca 3)</i>	<i>psikologis</i>	adil utawi boten pilih sih tumrap putranipun	10
		<i>“Sarehning paman Resi sampun saged nyirnakaken mengsah kula, mila paman Resi badhe kula ganjar.” “Dhuh sinuwun. Kula niki sampun sepuh, sampun boten melikaken dhateng ganjaran. Nanging manawi dados panujuning galih Sang Prabu, mugi anak kula Guntur Maruta inggih kakangipun Guntur Geni kemawon kapareng nyuwita wonten praja Sigaluh ngriki, anggentosi Guntur Geni awit lare kalih punika kadigdayanipun sami sinuwun.” (kaca 58)</i>	<i>psikologis</i>	wicaksana	11
		<i>“Hem wangune wis ora ana jago maneh Sigaluh kene, wong wis kempong perot kaya ngene dikon methuki aku. Dak slentik sepisan bae mesthi mocar.” (kaca 56)</i>	<i>fisiologis</i>	sepuh	12

Tabel Salajengipun

No	Nama Paraga	Titikan	Babagan ingkang Dipunandharaken	Watekipun Paraga	No. Data
		<i>“Iya bener kandhamu Guntur Geni. Nanging kowe aja samar maneh. Anane aku wis wani ngeculake marang kowe, mesthine aku ya wis percaya marang katiyasanmu ing bab kasekten lan kaprajuritan. Mula kowe aja sumelang maneh atimu. Kowe dak dongakake saka pertapan kene.”</i> (kaca 4)	<i>psikologis</i>	percaya dhateng kekiyatanipun Guntur Geni	13
		“Adhuh angger sinuwun, manawi andangu pun bapa, nami kula Resi Guntur Wasesa, tiyang sepuhipun Manggalayuda Agung Guntur Geni, kula saking pertapan Watubelah.” Midhanget ature tamune mau sanalika Sang Prabu jumeneng sesalaman mangkono uga Resi Tunggulmanik, banjur padha tetepungan. (kaca 54)	<i>psikologis</i>	grapyak kaliyan tiyang sanes	14
		“Dhuh Sang Prabu, mila kula keraya-rayu sowan wonten ngarsa paduka, awit kula dipun waduli momonganipun Guntur Geni, Jemblung kaliyan Bawor, manawi anak kula sampun gugur ing payudan mengsah Resi Sumbing saking Kledung. Punapa leres makaten sinuwun.” (kaca 54)	<i>psikologis</i>	susah nalika Guntur Geni nemahi pejah ing payudan	15
		“Angger prabu, paduka sampun kuwatos. Anggen kula dhateng wonten praja Sigaluh ngriki, saperlu badhe males ukum dhumateng pejahipun anak kula Guntur Geni. Pancen Guntur Geni sanes mengsahipun Resi Sumbing, mengsahipun kedah kula piyambak, sepuh sami sepuh. Mbok padosa sawung ngantos dumugi sak tanah jawi pisan, boten wonten ingkang kuwawi nandhingi kadigdayanipun, awit sanes sabawaning tiyang, piyambakipun dipun panjingi siluman-siluman saking Gunung Sumbing...” (kaca 54)	<i>psikologis</i>	wantun tetandhingan ing payudan	16
		“... Mila mengsahipun kedah kula. Dinten punika boten kenging yen memengsahan kaliyan Resi Sumbing, kedah ngentose benjing enjing, dhawah pangapesanipun Resi Sumbing.” (kaca 54)	<i>psikologis</i>	sareh nengga tetandhingan	17
		“He Resi Sumbing, kowe aja nggladrah pamuwusmu. Sanajan aku wis tuwa nanging yen mung tandhing tiyasa karo kowe, aku ora wedi. Sagendhingmu bakal dak ladeni.” (kaca 56)	<i>psikologis</i>	andhap asor	18

Tabel Salajengipun

No	Nama Paraga	Titikan	Babagan ingkang Dipunandharaken	Watekipun Paraga	No. Data
		"Yen kowe takon karo aku, ya aku iki sing jeneng Resi Guntur Wasesa, wong tuwane Guntur Geni sing wis kok pateni." "O...layak. Dadi kowe arep bela marang anakmu." "Pancen ngono, kapindhone supaya praja Sigaluh slamet, ora kok jajah. Mbok kowe elinga, kancamu senopati rak wis entek. Becike kowe baliya menyang Kledung nutugake anggonmu dadi pandhita, aja clunthangan ana kene." (kaca 56)	<i>psikologis</i>	bela pati dhateng putranipun	19
		"Pancen ngono, kapindhone supaya praja Sigaluh slamet, ora kok jajah. Mbok kowe elinga, kancamu senopati rak wis entek. Becike kowe baliya menyang Kledung nutugake anggonmu dadi pandhita, aja clunthangan ana kene." (kaca 56)	<i>psikologis</i>	welas asih kaliyan Resi Sumbing	20
		Nanging Resi Guntur Wasesa mung ngobahake tangane kiwa, gegaman panah wadi sepirang-pirang ora ana sing namani awake... Resi Guntur Wasesa wis prayitna, dheweke ora nglawan karo para siluman buta mau, nanging banjur malah meneng, tangane loro sidhakep karo mandeng pucuking grana. Buta siluman sapirang-pirang mau, bareng weruh mungsuhe meneng bae, lan sidhakep, para buta-buta siluman malah banjur padha wedi dhewe...Resi Guntur Wasesa genti matek ajine Sasrabau...Sakarone dugang dinugang, keplek-kineplek nganti oleh rong puluh jurus...Tangane Resi Guntur Wasesa kang diwatek aji Maruta Sayuta klakon bisa nabok sirahe Resi Sumbing, sanalika sirahe Resi Sumbing pecah, polone mawut kaworan getih. Resi Sumbing gugur kapisanan. (kaca 56-58)	<i>psikologis</i>	ulet nalika tetandhingan kaliyan Resi Sumbing	21
		"Inggih paman, kula sapunika sampun pitados kaliyan ingkang putra. Ingkang putra badhe kula paringi kalenggahan ingkang sami kaliyan Guntur Geni, dados Manggalayuda Agung praja Sigaluh ngriki, kula paringi sesebatan tumenggung Agung Maruta." (kaca 59)	<i>psikologis</i>	pasrah nalika dipunparingi ganjaran	22
2.	Guntur Maruta	Sang Resi Guntur Wasesa kagungan putra loro, kakung kabeh. Sing mbarep Guntur Maruta , dene rayine Guntur Geni. (kaca 3)	<i>peran lan watek sosiologis</i>	putranipun Resi Guntur Wasesa ingkang pambarep	23

Tabel Salajengipun

No	Nama Paraga	Titikan	Babagan ingkang Dipunandharaken	Watekipun Paraga	No. Data
		Bubar matur kaya ngono, Resi Guntur Wasesa banjur keplok nganti ambal ping telu, tanpa sangkan mak jleg ing ngarepe ingkang sinuwun wis ana sawijining satriya sowan, praupane meh sakembaran karo Guntur Geni , mula agawe kagete kang padha weruh, dikira Guntur Geni urip maneh. (kaca 58)	<i>fisiologis</i>	pasuryanipun sami kaliyan Guntur Geni	24
		“Paman Resi, dados punika putra paman ingkang sesilih Guntur Maruta, sadherekipun Guntur Geni?” “Inggi sinuwun.” “Teka dedeg piadegipun dalah praupanipun meh sami kaliyan Guntur Genipaman.”(kaca 58-59)	<i>fisiologis</i>	badanipun sami kaliyan Guntur Geni	25
		“Paman Resi, dados punika putra paman ingkang sesilih Guntur Maruta, sadherekipun Guntur Geni?” “Inggi sinuwun.” “Teka dedeg piadegipun dalah praupanipun meh sami kaliyan Guntur Genipaman.”(kaca 58-59)	<i>fisiologis</i>	pasuryanipun sami kaliyan Guntur Geni	26
		“Teka dedeg piadegipun dalah praupanipun meh sami kaliyan Guntur Geni paman.” “Waleh-waleh punapa sinuwun. Pancen sejatosipun Guntur Geni lan Guntur Maruta punika lare kembar, ingkang sepuh Guntur Maruta, ingkang enem Guntur Geni.” (kaca 58-59)	<i>peran lan watek sosiologis</i>	lare kembar kaliyan Guntur Geni	27
		Sing mbarep Guntur Maruta, dene rayine Guntur Geni. Satriya loro mau uga wis kondhang kasektene , lan ngerti marang agal alus. (kaca 3)	<i>peran lan watek sosiologis</i>	satriya ingkang sekti	28
		“Inggi paman, kula sapunika sampun pitados kaliyan ingkang putra. Ingkang putra badhe kula paringi kalenggahan ingkang sami kaliyan Guntur Geni, dados Manggalayuda Agungpraja Sigaluh ngriki, kula paringi sesebatan tumenggung Agung Maruta. ”(kaca 59)	<i>peran lan watek sosiologis</i>	Manggalayuda Agung ing praja Sigaluh	29
		Praja Sigaluh banjur bisa bali tata tentrem maneh, akeh negara sakiwa tengene kang durung manunggal banjur padha manunggal karo Sigaluh, ora karana ginebug ing	<i>peran lan watek sosiologis</i>	garwanipun Retna Pandanwangi	30

Tabel Salajengipun

No	Nama Paraga	Titikan	Babagan ingkang Dipunandharaken	Watekipun Paraga	No. Data
		perang. Praja Sigaluh saya tambah moncere. Manggalayuda Agung Guntur Maruta saya kondhang arum jenenge. Retna Pandanwangi banjur digarwa dening Guntur Maruta , saka kersane Sang Prabu. (kaca 59)			
3.	Guntur Geni	Sang Resi Guntur Wasesa kagungan putra loro, kakung kabeh. Sing mbarep Guntur Maruta, dene rayine Guntur Geni . (kaca 3)	<i>peran lan watek sosiologis</i>	putranipun Resi Guntur Wasesa ingkang wuragil	31
		<i>“Mangkene kulup. Sarehning aku iki wis tuwa lan wis ora kuwangang tenagaku, mula karepku, sing bakal dak kon nggenteni ana kene yaiku si Guntur Maruta. Dene kowe Guntur Geni, saka karepku kowe nyuwitaha menyang praja Sigaluh, awit aku krungu tembung rawat-rawat manawa praja Sigaluh mbutuhake sawijining Manggalayuda kanggo tanggon. Manut pamawasku, sira Guntur Geni bisaha ngleboni sayembara mau. Kejaba kuwi bab kawruh kaprajan kaya-kaya kowe wis ora nguciwani banget. Lha saka panemumu kepriye Guntur Geni.”</i> <i>“Dhuh rama pepundhan kula. Manawi sampun kados makaten kersaning rama, kula inggih badhe ndherek.”</i> (kaca 3-4)	<i>psikologis</i>	nurut kaliyan laku ingkang sampun dipilihaken dening bapanipun	32
		Guntur Geni wis kondhang sapraja Sigaluh ya kondhang baguse, ya kondhang kasudibyané , mula akeh para putri sing banjur padha nandang kasmaran karo Guntur Geni. (kaca 14)	<i>peran lan watek sosiologis</i>	satriya ingkang sekti	33
		<i>“Nanging rama, keparenga keng putra matur. Punapa badan kula punika sampun kenging dipun pitados rama, awit saking pamanggih kula, bab kadibyan kula dereng nami mateng sanget, kula kuwatos bilih mangke badhe anglingsemi wonten praja Sigaluh, lan badhe nyamah asma panjenengan rama.”</i> (kaca 4)	<i>psikologis lan sosiologis</i>	andhap asor utawi boten gumedhe	34
		<i>“Lajeng kula kadhawuhan ndherekaken punapa boten raden.”</i> <i>“Ora perlu paman, wong Butuh rak mung cedhak bae. Becike paman sekarone padha ngasoha, sesuk esuk terus padha budhal menyang praja Sigaluh.”</i> <i>“Inggih raden. Namung poma weling kula, panggalhipun raden ingkang teteg kemawon, lan saged anggenipun ngayem-ayemi bendara Rara Suli.”</i> (kaca 6)	<i>psikologis lan sosiologis</i>	pangerten tumrap abdi sakloron	35

Tabel Salajengipun

No	Nama Paraga	Titikan	Babagan ingkang Dipunandharaken	Watekipun Paraga	No. Data
		“Wis ta diajeng, kowe aja sedhih-sedhih atimu. Yen kowe sedhih kaya ngono, aku sing lunga dadi ora kapenak atine. Atimu aja samar, ora orane aku bakal kecanthol putri saka Sigaluh, percayaha bae karo pun kakang cah ayu. Besuk tembe yen aku wis mukti wibawa, mesthi diajeng dak parani. Aku ngerti sing kok pikir kuwi, wedi yen aku kecanthol putri praja Sigaluh ta?” (kaca 8)	psikologis	janji setya marang Rara Suli	36
		“Nanging wruhanamu kisanak Guntur Geni, sayembara iki ora temenan, tegese ora temenan kuwi ora kena paten-patenan, dadi mung arep dak coba katiyasane bae. Dadi sayembara iki ora nganti gawe pepati salah sijine. Apa kowe wis ngerti. ” “ Inggih sampun. ” ... Manggalayuda Surengpati wis mesthi bakal ajur kuwandane dibanting dening Guntur Geni. Nanging Guntur Geni dhewe ora kekilapan, yen sayembara mau mung saperlu kanggo ngalahake salah siji bae , mula Manggalayuda Surengpati tansah diundha mubeng, ora dibanting. (kaca 11)	psikologis	eling marang prajanjen saderengipun bandayuda	37
		Sing mbarep Guntur Maruta, dene rayine Guntur Geni. Satriya loro mau uga wis kondhang kasektene , lan ngerti marang agal alus. (kaca 3)	peran lan watek sosiologis	satriya ingkang sekti	38
		Guntur Geni nuli digandheng dening Surengpati digawa menyang pondhokane lan banjur dikenalake karo sisihane yaiku Retna Pandansari, putra putrine Resi Tunggulmanik sing pembarep. Putra putrine Resi Tunggulmanik ana loro kabeh putri, ragile Retna Pandanwangi, tetuwane prajurit Srikandi. Kebeneran banget wektu semono Retna Pandanwangi uga lagi ana kono, mula banjur dikenalake dening Surengpati marang Guntur Geni. Mak pyur panone Retna Pandanwangi bareng tempuk pandelenge karo Guntur Geni. Guntur Geni semono uga, mula banjur tumungkul. Saklebatan citrane Retna Pandanwangi meh padha karo citrane Rara Suli kekasihe. (kaca 13)	psikologis	kaget nalika mirsani pasuryanipun Retna Pandanwangi sami kaliyan pasuryanipun Rara Suli	39

Tabel Salajengipun

No	Nama Paraga	Titikan	Babagan ingkang Dipunandharaken	Watekipun Paraga	No. Data
		Nanging Guntur Geni panggah atine, ora tumiyung weruh putri-putri sing ayu-ayu, sing dielingi mung Rara Suli kekasihe kang ditinggal ana gunung. (kaca 14)	<i>psikologis</i>	setya marang Rara Suli	40
		Wewayangan loro mau mencolot kaya mabur mak bleber, weruh-weruh wis anjlog ana ngarepe Guntur Geni, agawe kagete . Jemblong lan Bawor awake gumeter, awit dikira sing teka mau bangsane lelembut, awake sakojur sarwa ireng kabeh. (kaca 17)	<i>psikologis</i>	wedi nalika ngerti wewayangan kalih ing sangajenging	41
		“ <i>Mandheg dhisik wong jaga, aku arep takon karo kowe, sapa jenengmu.</i> ” Guntur Geni kanthi sareh banjur mangsuli: “ <i>Kisanak yen arep takon karo aku, ya aku iki sing jeneng Guntur Geni.</i> ” (kaca 17)	<i>psikologis lan sosiologis</i>	lembah manah	42
		Bareng wis diwatek, Surengjurit nuli ditamani aji mau, sanalika njerbabah ora bisa obah, rumangsane kaya kabrukan gunung awake. Trengginas Surengrana terus nglumpati adhine, sanalika wis dilumpati njenggelek tangi maneh, kaya ora mentas ana apa-apa. Agawe kagete Guntur Geni oleh mungsuh sing tanggon temenan. (kaca 18)	<i>psikologis</i>	kaget nalika mengsahipun, Surengjurit ingkang sampun dipunwatek saged gumregah	43
		Surengrana kaget krungu guneme Guntur Geni kang kanthi tulus eklas ngandharake kekurangane , lan nedya weh pitulungan. (kaca 21)	<i>psikologis lan sosiologis</i>	eklas ngandharaken kirangipun mengsahipun	44
		Surengjurit kang dhasare atine rada brangasan, bareng krungu wangsulane Guntur Geni sanalika mak bel ora kena disayuti maneh, banjur mak bleber mencolot ngrangsang Guntur Geni. Nanging sing dirangsang wis prayitna, banjur endha manengen , ora lali sikile sumiyut ndhupak wetenge Surengjurit mak beg. (kaca 18)	<i>psikologis lan sosiologis</i>	waspada lan ngati-ati marang mengsahipun	45
		Bareng tita wong loro wis katon payah, nuli mak ceg wong loro dicekel tangan kiwa lan tengen, niyate nedya diadu kumba. Nanging sadurunge diadu kumba, banjur ditakoni. “ <i>Kepriye kisanak, kowe sakarone njaluk mati apa njaluk urip. Yen njaluk mati, arep dak edu kumba, sirahmu mesthi pecah kabeh. Nanging yen kowe njaluk urip, arep dak uripi.</i> ” (kaca 20)	<i>psikologis lan sosiologis</i>	welas asih marang mengsahipun	46

Tabel Salajengipun

No	Nama Paraga	Titikan	Babagan ingkang Dipunandharaken	Watekipun Paraga	No. Data
		Surengrana kaget krungu guneme Guntur Geni kang kanthi tulus eklas ngandharake kekurangane, lan nedya weh pitulungan . (kaca 21)	<i>psikologis lan sosiologis</i>	tulung-tinulung	47
		Bandayudane Manggalayuda Agung Guntur Geni karo Adipati Sundara saya rame banget, sakarone pranyata prajurit sekti mandraguna . (kaca 47)	<i>peran lan watek sosiologis</i>	satriya ingkang sekti	48
		<i>“He Guntur Geni. Memper kowe bisa dadi Manggalayuda Agung praja Sigaluh, awit kowe pancen bocah sekti mandraguna. Aku bungah banget oleh tandhing wong sing kaya kowe. Ya wong sing kaya kowe kuwi sing dak goleki.”</i> (kaca 48)	<i>peran lan watek sosiologis</i>	satriya ingkang sekti	49
		<i>“Babo...babo...rasakna tibaning piwalesku iki. Dak akoni yen kowe pancen sawijining prajurit kang peng-pengan pilih tandhing.”</i> (kaca 49)	<i>peran lan watek sosiologis</i>	satriya ingkang sekti	50
		Tumenggung Surengpati bareng weruh marang praupane kang lagi sowan, lan weruh marang tindak-tanduke kang sarwa alus , ing batin ngalembana marang nonoman sing lagi teka mau, malah sajroning batin Tumenggung Surengpati mujekake, supaya sing lagi teka bisa ngegulake sayembarane Sang Prabu. (kaca 10)	<i>psikologis</i>	tindak tandukipun alus	51
		Sang Prabu Banjarsari rumaos kepranan banget panggalihe bareng pirsar marang citrane Guntur Geni kang sarwa sembada, mangkono uga marang tatakramane jangkep , mula banjur paring pangandika. (kaca 12)	<i>psikologis</i>	tindak tandukipun alus	52
		Nanging bareng Guntur Geni wis mundur saka pasowanan tekan pondhokane, sanalika ulate dadi peteng kaya mendhung angendhanu . <i>“Paman sekarone. Kowe dak balakani ya paman. Anggonku sedhih iki ora merga saka dhawuhe rama resi, nanging aku bakal pisah karo diajeng Rara Suli.”</i> (kaca 4-5)	<i>psikologis lan fisiologis</i>	sedhih nalika badhe pisah kaliyan Rara Suli	53
		Tumenggung Surengpati nganti suwe durung paring pandangu, marga panggalihe ketarik karo sing nembe katon mau, tur umur-umrane sembagag karo Ki Tumenggung dhewe, lan rupane bagus merakati, trapsilane jangkep . (kaca 10)	<i>psikologis</i>	tindak tandukipun alus	54
		Tumenggung Surengpati nganti suwe durung paring pandangu, marga panggalihe ketarik karo sing nembe katon mau, tur umur-umrane sembagag karo Ki Tumenggung dhewe, lan rupane bagus merakati, trapsilane jangkep. (kaca 10)	<i>fisiologis</i>	yuswanipun Guntur Geni sami kaliyan Surengpati	55

Tabel Salajengipun

No	Nama Paraga	Titikan	Babagan ingkang Dipunandharaken	Watekipun Paraga	No. Data
		Tumenggung Surengpati nganti suwe durung paring pandangu, marga panggalihe ketarik karo sing nembe katon mau, tur umur-umurane sembagag karo Ki Tumenggung dhewe, lan rupane bagus merakati , trapsilane jangkep. (kaca 10)	<i>fisiologis</i>	pasuryanipun bagus	56
		Guntur Geni wis kondhang sapraja Sigaluh ya kondhang baguse , ya kondhang kasudibiyane, mula akeh para putri sing banjur padha nandang kasmaran karo Guntur Geni. (kaca 14)	<i>fisiologis</i>	pasuryanipun bagus	57
		Dhuh Sinuwun pepundhen kula, manawi ndhangu dhumateng kang abdi, kula pun Guntur Geni nami kula, ing wingking saking Pertapan Watubelah, siswanipun rama Resi Guntur Wasesa . (kaca 12)	<i>peran lan watek sosiologis</i>	siswanipun Resi Guntur Wasesa	58
		O...layak memper, sira bisa ngalahake Manggalayuda Surengpati. Iya, iya. Sarehne wis tetela yen sira bisa ngalahake Manggalayudaningsun Surengpati, mula sira bakal junjung dadi Manggalayuda Agung, nenuwani prajurit penggempur . Lan sira sun paringi sesebutan Tumenggung Guntur Geni. Lha wong loro sing padha seba kuwi apamu Guntur Geni. (kaca 12)	<i>peran lan watek sosiologis</i>	Manggalayuda Agung ing praja Sigaluh, tetuwaning prajurit penggempur	59
		<i>“Kejaba kuwi bab kawruh kaprajan kaya-kaya kowe wis ora nguciwani banget.”</i> (kaca 3)	<i>sosiologis</i>	kawruh kaprajan sampun sae	60
		Pusaka ditampani dening Guntur Geni, lan genti diwenehake marang Manggalayuda Surengpati. <i>“Kakang Surengpati, atas namane Manggalayuda Agung Praja Sigaluh, Pusaka Tumbak Kyai Wulung dak pasrahake marang sikakang, supaya enggal-enggal digawa oncat saka kene karo diajeng Retna Pandanwungu, lan enggal kacaosna marang panjenengane Sang Prabu Banjarsari.”</i> <i>“Lha siadhi Guntur Geni kepriye.”</i> <i>“Kakang Surengpati. Iku mau prentah saka Manggalayuda Agung, kakang aja mbantah. Wis enggal sikakang oncat saka kene karo diajeng Retna Pandanwangi. Dene aku karo kakang Surengrana lan adhi Surengjurit nedya ngobrak-abrik pesanggrahan Kadipaten Wanasaba. Mula sajroning aku ngobrak-</i>	<i>psikologis lan sosiologis</i>	tekad kiyat	61

Tabel Salajengipun

No	Nama Paraga	Titikan	Babagan ingkang Dipunandharaken	Watekipun Paraga	No. Data
		<p><i>abrik pasanggrahaning mungsuh sikakang bisaha wis oncat adoh, supaya ora katututan mungsuh.</i></p> <p><i>“Apa ora luwih becik Prajurit Tamtama sing pacak baris ana Selamerta didhawuhi biyantu adhi Manggalayuda?”</i></p> <p><i>“Ora kakang, malah luwih becik dhawuhana ngawal si kakang bae, supaya slamet tekan Sigaluh.”</i></p> <p><i>“Nanging adhi Manggalayuda mung wong telu, apa bisa ngobrak-abrik prajurit sa pasanggrahan kang tanpo wilangan akehe.”</i></p> <p><i>“Aja samar kakang. Wis enggal-enggal oncat saka kene, supaya ora katututan prajurit sing ngoyak.”</i>(kaca 36)</p>			
		<i>“Yen kowe takon karo aku, ya aku iki sing jeneng Resi Guntur Wasesa, wong tuwane Guntur Geni sing wis kok pateni.”</i> (kaca 56)	<i>peran lan watek sosiologis</i>	putranipun Resi Guntur Wasesa	62
		<p><i>“Iya paman. Dene putri sing diparingake aku yaiku diajeng Retna Pandanwangi manggalaning prajurit Srikandi, ya putrane rama Resi Tunggulmanik.”</i></p> <p><i>“Wah punika sampun klop kaliyan ndara. Bendara bagus, dene gusti Pandanwangi sulistya ing warni. Rak kersa nampi ta bendara.”</i> (kaca 41)</p>	<i>fisiologis</i>	pasuryanipun bagus	63
		<i>“Iya. Iya. Tumenggung Surengpati, sarehning wis cetha yen Guntur Geni bisa ngalahake kowe, mula sesuk emben undhangna marang para wadyabala kabeh ing Sigaluh kene, yen Manggalayuda AgungGuntur Geni kang bakal dadi tetuwaning prajurit penggempur.”</i> (kaca 13)	<i>peran lan watek sosiologis</i>	Manggalayuda Agung ing praja Sigaluh, tetuwaning prajurit penggempur	64
		<p><i>“Kakang Surengpati, atas namane Manggalayuda AgungPraja Sigaluh, Pusaka Tumbak Kyai Wulung dak pasrahake marang sikakang, supaya enggal-enggal digawa oncat saka kene karo diajeng Retna Pandanwungu, lan enggal kacaosna marang panjenengane Sang Prabu Banjarsari.”</i></p> <p>Manggalayuda Surengpati banjur mlumpat ing jaran, nuli ditututi Retna Pandanwangi, wong loro nuli anggeblas mamprus mengulon parane.</p> <p>Manggalayuda Agung Guntur Geni bungah atine, banjur prentah marang Lurah</p>	<i>psikologis</i>	bungah nalika pusaka tumbak Kyai Wulung dipunbeta Tumenggung Surengpati lan Retna Pandanwangi dhateng praja	65

Tabel Salajengipun

No	Nama Paraga	Titikan	Babagan ingkang Dipunandharaken	Watekipun Paraga	No. Data
		Tamtama Surengrana lan Surengjurit. (kaca 36)		Sigaluh	
		<p>“He prajurit mandheg dhisik, sapa jenengmu dene kowe kumawani gawe onar ana pasanggrahan kene. – ngono pambentak Arya Jaran Kepang lan Jaran Panoleh ngandhang pangamuke wong sing nunggang jaran mau.”</p> <p>“Kowe yen arep takon aku, aku iki Manggalayuda Agung saka praja Sigaluh, jenengku Guntur Geni. Balik kowe sapa aranmu prajurit.” (kaca 37)</p>	peran lan watek sosiologis	Manggalayuda Agung ing praja Sigaluh	66
		<p>“Teka dedeg piadegipun dalah praupanipun meh sami kaliyan Guntur Geni paman.”</p> <p>“Waleh-waleh punapa sinuwun. Pancen sejatosipun Guntur Geni lan Guntur Maruta punika lare kembar, ingkang sepuh Guntur Maruta, ingkang enem Guntur Geni.” (kaca 58-59)</p>	peran lan watek sosiologis	lare kembar kaliyan Guntur Maruta	67
		<p>“Ho monyet, sapa jenengmu, aja mati tanpa aran. – mangkono panguwuhe Adipati Sundara karo mundhi tumbak.”</p> <p>“Jeweren kupingmu sing amba, ya aku iki Manggalayuda Agungpraja Sigaluh, jenengku Guntur Geni.” (kaca 45)</p>	peran lan watek sosiologis	Manggalayuda Agung ing praja Sigaluh	68
		<p>“Kakang Surengrana lan adhi Surengjurit. Sarehning tugas kita mung saperlu gawe kisruh, lan saiki wis kelakon, ora perlu kita lawan. Ayo enggal-enggal padha bali menyang praja Sigaluh, lan wangune kakang Surengpati wis bisa slamet tekan praja.”</p> <p>“Iya bener adhi. Ayo padha bali.”</p> <p>Wong telu banjur padha mbandhang mulih menyang praja Sigaluh, kanthi bungahing ati amarga Pusaka Kyai Wulung wis bisa kacekel bali. (kaca 38)</p>	psikologis	bungah nalika pusaka Kyai Wulung sampun dipunbeta wangsul ing praja Sigaluh	69
		<p>“Dhuh gusti pepundhen kawula. Kula boten nginten manawi kula badhe kaparingan ganjaran ingkang wujud makaten, inggih badhe kula tampi kanthi bingahing manah kula.” (kaca 40)</p>	psikologis	bungah nalika nampi ganjaran saking Prabu Banjarsari	70

Tabel Salajengipun

No	Nama Paraga	Titikan	Babagan ingkang Dipunandharaken	Watekipun Paraga	No. Data
		Manggalayuda Agung Guntur Geni awake krasa lungkrah lan semplah nampi ganjaran kang kaya mangkono mau. Saumpama nalika dhisik durung duwe pacangan, mesthine bakal tinampa kanthi bungahing ati ganjarane Sang Prabu mau. (kaca 41)	<i>fisiologis</i>	badan kraos sayah	71
		Manggalayuda Agung Guntur Geni mencolot ngrangsang Resi Sumbing, nanging Resi Sumbing sanajan wis tuwa katon gesit banget, endha mlumpat karo tangane kumlawe nyampluk awake Guntur Geni. Guntur Geni kaget, awit awake krasa kemranyas panas banget. (kaca 48)	<i>psikologis</i>	kaget nalika badanipun kraos panas sawisipun kenging aji-ajinipun Resi Sumbing	72
		<i>“Mula luwih becik kowe baliya bae Resi Sumbing menyang dhangkamu. Aku rak ora ana urusane karo kowe. Kowe wis tuwa, becike malah kowe goleka sampurnaning pati, supaya dosamu dingapura dening Pangeran.”</i> (kaca 48)	<i>psikologis</i>	wicaksana	73
		Manggalayuda Agung Guntur Geni awake krasa lungkrah lan semplah nampi ganjaran kang kaya mangkono mau. Saumpama nalika dhisik durung duwe pacangan, mesthine bakal tinampa kanthi bungahing ati ganjarane Sang Prabu mau. (kaca 41)	<i>psikologis lan fisiologis</i>	sedhih nalika nampi ganjaran arupi wanita ayu	74
		<i>“Mesthi dak tanpa paman, awit iku ganjaraning gusti sesembahanku. Mung bae bareng wis dak tanpa, aku banjur bingung atiku paman.”</i> (kaca 41)	<i>psikologis</i>	bingung nalika nampi ganjaran saking Prabu Banjarsari	75
		Resi Sumbing ngerti mungsuhe ora bisa nglawan, mung tansah endha-endha bae. Mula banjur saya ngangseg pandhesseke kanthi bajing loncat, nubruk ngiwa, sing diarah nengen, nubruk nengen, sing diarah ngiwa, nganti Guntur Geni rumangsa bingung anggone arep ngendhani. (kaca 52)	<i>psikologis</i>	bingung nalika ngendha saking pandhesseke Resi Sumbing	76
4.	Prabu Banjarsari	<i>Dene kang jumeneng nata ana praja Sigaluh mau panjenengane Sang Prabu Banjarsari, sawijining nata kang dadi kekasihing dewa.</i> (kaca 4)	<i>peran lan watek sosiologis</i>	ratu ing praja Sigaluh	77

Tabel Salajengipun

No	Nama Paraga	Titikan	Babagan ingkang Dipunandharaken	Watekipun Paraga	No. Data
		<p><i>“Manawi sampun dados kersanipun gusti kados makaten, kula inggih ndherek, ganjaran kula tampi asta kalih.”</i></p> <p><i>“Banget bungah rasaning panggalihingsun Guntur Geni. Sarehning sira wis manut, liya dina bakal sun jodhokake karo Pandanwangi.”</i> (kaca 41)</p>	<i>psikologis</i>	bungah nalika Guntur Geni kersa dipunpacangaken kaliyan Retna Pandanwangi	78
		<p>Pusaka Tumbak Kyai Wulung wis slamet bali menyang kraton praja Sigaluh maneh. Sang Prabu Banjarsari sekelangkung rena panggalihe, banjur paring ganjaran marang Manggalayuda Srikandi Retna Pandanwangi, mangkono uga marang Manggalayuda Agung Guntur Geni, Surengpati, Surengrana, lan Surengjurit. (kaca 39)</p>	<i>psikologis</i>	bungah nalika pusaka tumbak Kyai Wulung sampun dipunbeta wangsul ing praja Sigaluh	79
		<p>Pasowanan tintrim, ora keprungu sabawaning walang kumlisik, kabeh kang padha sowan tumungkul, ora wani mandeng pasuryane Sang Prabu kang sajak nandhang sungkawa.</p> <p>Ki Patih Arya Bangah mabukuh anggone sowan, pindha reca. Ora antara suwe kaprungu Sang Prabu unjal ambekan, banjure paring pangandika, ngendikane kaworan sedhih.</p> <p><i>“Paman patih, mila kula dangu boten paring pangandikan, awit saking sekeling panggalih kula paman. Kraton Sigaluh kalebetan pandung.”</i></p> <p><i>“Dados kraton dalem ngriki kalebetan pandung gusti? Lajeng punapa ingkang dipun pendhet duratmaka gusti.”</i></p> <p><i>“Manawi duratmaka mau namung mendhet rajabrana bangsaning mas inten raja peni kemawon boten damel sekeling manah kula paman. Nanging sareng ingkang kapendhet wau sipat kandelung praja Sigaluh, inggih punika Pusaka Tumbak Kyai Wulung murca saking kedhaton, manah kula lajeng rumaos nglokro sanget paman, rumaos manawi praja Sigaluh wonten salebeting bebaya.”</i> (kaca 28-29)</p>	<i>psikologis lan fisiologis</i>	sedhih nalika pusaka tumbak Kyai Wulung ical saking praja Sigaluh	80
		<p>Sang Prabu rumangsa karenan panggalihe dene duwe prajurit kang peng-pengan. Malah saka kersane Sang Prabu, Manggalayuda Agung Guntur Geni arep</p>	<i>psikologis</i>	bungah nalika gadha prajurit	81

Tabel Salajengipun

No	Nama Paraga	Titikan	Babagan ingkang Dipunandharaken	Watekipun Paraga	No. Data
		didhaupake karo Retna Pandanwangi, mula banjur nimbali Resi Tunggulmanik mlebu ing kedhaton. (kaca 39)		ingkang kiyat	
		<p><i>“Dhuh Sang Prabu, mila kula keraya-raye sowan wonten ngarsa paduka, awit kula dipun waduli momonganipun Guntur Geni, Jemblung kaliyan Bawor, manawi anak kula sampun gugur ing payudan mengsah Resi Sumbing saking Kledung. Punapa leres makaten sinuwun.”</i></p> <p><i>“Inggih leres kados makaten paman Resi. Guguripun keng putra adamel sekeling manah kula, awit boten wonten senopati ngriki ingkang wantun tandhing tiyasa kaliyan Resi Sumbing ingkang sekti mandraguna.”</i> (kaca 54)</p>	psikologis	sedhih nalika Guntur Geni gugur ing payudan	82
		Ing wektu semana kang jumeneng ratu ing praja Sigaluh asesilih Prabu Banjarsari . (kaca 9)	sosiologis	ratu ing praja Sigaluh	83
		Dene Sang Prabu Banjarsari piyambak kekes penggalih , lan kagungan pamanggih manawa praja Sigaluh bakal karegem ing tangane mungsuh. (kaca 53)	psikologis	ajrih nalika Guntur Geni sampun gugur	84
		<i>“Paman Resi, atur panjenengan pancen kasinggihan sanget. Bab guguripun Manggalayuda Agung Guntur Geni sampun boten kula getuni. Namung kula kuwatos, nasibipun praja Sigaluh ngriki, mesthi badhe karegem dening Resi Sumbing.”</i> (kaca 53)	psikologis	kuwatos nalika praja Sigaluh badhe karegem dening Resi Sumbing	85
		<p>Ya prajurit penggempur iki kang dibutuhake senopatine, mulane Sang Prabu banjur ngedegake sayembara, sapa bisa ngalahake senopatine, Manggalayuda Surengpati, bakal didadekake Manggalayuda prajurit Penggempur kang kabeh dumadi saka prajurit tamtama, sing wis kondhang kekendelane, lan mumpuni ulah kridhaning perang. (kaca 9)</p> <p><i>“O...layak memper, sira bisa ngalahake Manggalayuda Surengpati. Iya, iya. Sarehne wis tetela yen sira bisa ngalahake Manggalayudaningsun Surengpati, mula sira bakal junjung dadi Manggalayuda Agung, nenuwani prajurit penggempur. Lan sira sun paringi sesebutan Tumenggung Guntur Geni. Lha wong loro sing padha seba kuwi apamu Guntur Geni.”</i> (kaca 12)</p>	psikologis lan sosiologis	nepati janji	86

Tabel Salajengipun

No	Nama Paraga	Titikan	Babagan ingkang Dipunandharaken	Watekipun Paraga	No. Data
		Kaya thathit saklebetan bae Guntur Maruta wis tekan alun-alun, agawe kagete sing padha mirsani. Lan durung entek kagete, wis digawe kaget maneh, jalaran wit ringin kang semono gedhene banjur kena dijebol dening Guntur Maruta, lan terus diuncalake adoh banget, tibane ana njaba kutha, gawe gawoke sing padha weruh. Sang Prabu rumaos karenan panggalihe. (kaca 59)	<i>psikologis</i>	bungah nalika Guntur Maruta nyobi kadigdayanipun	87
		Resi Sumbing gugur kapisanan...Sang Prabu Banjarsari kang mirsani saka panggung, banget karenan panggalihe lan saking rena panggalihe , nganti jengkar saka panggung, terus methukake Resi Guntur Wasesa. (kaca 58)	<i>psikologis</i>	bungah nalika Resi Sumbing gugur ing payudan	88
		Praja Sigaluh lagi nemahi pancaroba. Sang Prabu Banjarsari banget sekel galihe bareng midhanget kabar yen Guntur Geni Manggalayuda Agung Sigaluh gugur. (kaca 52)	<i>psikologis</i>	sedhih nalika mireng kabar Guntur Geni gugur	89
5.	Jemblung	Bengi kuwi Guntur Geni atine ora kepenak, manut pirasat sing ditampa, ing bengi kuwi bakal ana kadadeyan apa-apa. Mula banjur menyat, abdine loro Jemblung karo Bawor. (kaca 15)	<i>peran lan watek sosiologis</i>	salah satunggal abdinipun Guntur Geni	90
		<p><i>“Paman sekarone. Kowe dak balakani ya paman. Anggonku sedhih iki ora merga saka dhawuhe rama Resi, nanging aku bakal pisah karo diajeng Rara Suli.”...</i></p> <p><i>“Bener paman. Ning atiku yen pisah karo diajeng Rara Suli nganti suwe, atiku ora kuwat paman. Kang mangka aku bakal suwe ana negara, ora mung trima sesasi rong sasi.”</i></p> <p><i>“Punika leres raden. Nanging pisah paduka rak badhe pados kaluhuran, boten pisah margi karebet ing tiyang sanes. Utawi malih tindakipun raden punika kejawi pados kaluhuran, ugi badhe mbela dhateng negari, saking pangrasabenging mengsah. Tindak punika nama tindak ingkang utami sanget. Kang mangka idham-idhamanipun rama paduka sang Resi, kepengin gadhah turun ingkang saged dados manggalaning ngayuda, bekti dhateng negari lan tanah wutah rahipun lan bekti dhateng ratu gustinipun. Manawi saged kados mekaten, punika ingkang nami satriya tama.”...</i></p>	<i>psikologis lan sosiologis</i>	pinter paring wewarah	91

Tabel Salajengipun

No	Nama Paraga	Titikan	Babagan ingkang Dipunandharaken	Watekipun Paraga	No. Data
		<i>“Kedah dipun kipataken raden. Pisah paduka rak boten pisah badhe salaminipun, nanging namung kangge sawatawis wekdal kemawon.”</i> (kaca 4-5)			
		<i>“Lha wong loro sing padha seba kuwi apamu Guntur Geni.”</i> <i>“O punika abdi kula kekalih pun Jemblung kaliyan Bawor.”</i> (kaca 12)	<i>peran lan watek sosiologis</i>	salah satunggal abdinipun Guntur Geni	92
		Wewayangan loro mau mencolot kaya mabur mak bleber, weruh-weruh wis anjlog ana ngarepe Guntur Geni, agawe kagete. Jemblong lan Bawor awake gumeter , awit dikira sing teka mau bangsane lelembut, awake sakojur sarwa ireng kabeh. (kaca 17)	<i>psikologis lan fisiologis</i>	ajrih nalika ngerti wewayangan kalih lan badanipun cemeng	93
		<i>“Kowe dak lilani nggawa pamomongmu loro pisan si Jemblung karo Bawor, gawanen kanggo kanthining laku.”</i> (kaca 4)	<i>peran lan watek sosiologis</i>	pamomongipun Guntur Geni	94
		<i>“Manawi panjenengan andangu dhateng kawula, kula pun Jemblung lan punika adhi kula pun Bawor, abdinipun ndara Guntur.”</i> (kaca 10)	<i>peran lan watek sosiologis</i>	salah satunggal abdinipun Guntur Geni	95
		<i>“Lha kowe wong loro sing ana mburine sapa jenenge, lan apa kowe ya arep melu ngleboni sayembara perang tandhing?”</i> <i>“Manawi panjenengan andangu dhateng kawula, kula pun Jemblung lan punika adhi kula pun Bawor, abdinipun ndara Guntur. Kula inggih badhe nglebeti sayembara, nanging sanes sayembara perang, nanging sayembara wonten ing pawon kemawon.”</i> Ki Tumenggung mireng ature abdi loro gumujeng, <i>“Oh wong sembrana.”</i> (kaca 10)	<i>psikologis lan sosiologis</i>	seneng gojegan	96
		<i>“Kang Bawor, mungsuhe ndarane iki dudu sebaene menus. Wake dhewe iki kaya lagi nonton Lembusura lan Maesa Sura, nalika prang tandhing karo Resi Subali, yen sijine mati, dilumpati sijine terus urip maneh. Apa mungsuhe ndarane iki ya turune Lembusura lan Maesa Sura.”</i>	<i>psikologis lan sosiologis</i>	seneng gojegan	97

Tabel Salajengipun

No	Nama Paraga	Titikan	Babagan ingkang Dipunandharaken	Watekipun Paraga	No. Data
		“Kiraku ngono adhi, nganti aku melu gila...” (kaca 20)			
		“O punika abdi kula kekalih pun Jemblung kaliyan Bawor.” “Eh abdine kok ya padha ndemenakake temen awake padha ginuk-ginuk kabeh. Pantes karo jenenge.” (kaca 12)	fisiologis	badanipun lema	98
		Jemblung lan Bawor banjur mara karo mindhik-mindhik. “ Napa den bagus Lembusura kaliyan den bagus Maesa Sura boten duka malih. ” “Hus paman aja sembrana, ing kene ora ana Lembusura lan Maesa Sura, sing ana kakang Surengrana lan adhi Surengjurit.” “ E sing dipadhake Lembusura lan Maesa Sura iki mau tibane aku ta. Wong ora genah. Ana wong temenan je dipadhakake wayang bae. ” (kaca 22)	psikologis lan sosiologis	seneng gojegan	99
		Ing pasamuwan paledhekan kono saya rame maneh bareng Jemblung lan Bawor padha njoged kanthi patrap sing lucu, surake para prajurit nganti ambata rubuh , kaya arep njebol-njebolna Kadipaten Wanasaba. Weruh polah tingkahe Jemblung karo Bawor anggone nglucu. (kaca 33)	psikologis lan sosiologis	seneng gojegan	100
		“Dhuh Sang Prabu, mila kula keraya-rayu sowan wonten ngarsa paduka, awit kula dipun waduli momonganipun Guntur Geni , Jemblung kaliyan Bawor, manawi anak kula sampun gugur ing payudan mengsah Resi Sumbing saking Kledung.” (kaca 54)	peran lan watek sosiologis	pamomongipun Guntur Geni	101
		Nanging bareng Guntur Geni wis mundur saka pasowanan tekan pondhokane, sanalika ulate dadi peteng kaya mendhung angendhanu. Agawe kagete PakJemblung lan Pak Bawor abdine sing methukake tekane bendarane. (kaca 4)	psikologis	kaget nalika mangertos pasuryanipun Guntur Geni	102
		“Saka kersane rama, kowe sakarone kadhawuhan ndherekaken lakuku.” “Kula kekalih kadhawuhan ndherek? Kula bingah sanget raden. ” Bubar kandha mangkono Pak Jemblung lan Pak Bawor sekarone banjur padha jejogedan ngleter, amarga saka bungahe bakal weruh negara . (kaca 5-6)	psikologis	bungah nalika kadhawuhan tumut Guntur Geni tumuju praja Sigaluh	103

Tabel Salajengipun

No	Nama Paraga	Titikan	Babagan ingkang Dipunandharaken	Watekipun Paraga	No. Data
		“O...iya, wong bendaramu nampa ganjaran kowe kok lali durung dak wenehi ganjaran. Iya Jemblung karo Bawor, kowe sakarone iya dak paringi ganjaran. Ganjarane yaiku kowe sakarone dak dadekake dadi Lurahing koki kraton kene . Yen kowe butuh mangan apa bae kena njupuk ana kono.” (kaca 12)	peran lan watek sosiologis	lurahing koki ing praja Sigaluh	104
		Mangkono nganti ambal-ambalan, Guntur Geni rada miris atine, weruh kadigdayane mungsuhe mau, saben dilumpati mesthi tangi maneh. Jemblung karo Bawor sing nonton karo umpetan wedi banget , mungsuhe saben-saben tiba yen dilumpati bisa tangi maneh. (kaca 20)	psikologis	ajrih nalika mengsahipun Guntur Geni saged gumregah sawisipun dipunwatek	105
		Kapindhone maneh ponokawan sakarone pancen ora nate ndhuweni ati sedhik, mula pawakane sakarone padha lemu-lemu lan ulate tansah ajeg padhang. (kaca 6)	fisiologis	badanipun lema	106
		Kapindhone maneh ponokawan sakarone pancen ora nate ndhuweni ati sedhik, mula pawakane sakarone padha lemu-lemu lan ulate tansah ajeg padhang . (kaca 6)	fisiologis	pasuryanipun katon bungah	107
		“Dene teka isih sore. Tiwas rugi anggonku ngimpi mau.” “Kowe ngimpi kang Bawor.” “Ngimpi ketemi widodari, kana-kanane widodari mau lagi gandrung karo aku.” “Kowe dikedani widodari?” “Iya dhi Jemblung.” “Ah kiraku ya widodari bangsane dodol janganan. Wong atase kowe kok dikedani widodari. Lha sabanjure piye.” “ Bareng widodari mau arep dak rungrum, jebule asu lagi ndhekem. Meh bae aku dicathek. ” “Ya kuwi ngimpine wong dlarung, ya kaya ngono kuwi.” “Wis ayo paman, aja regejegan. Ayo enggal mangkat.” (kaca 15-16)	psikologis lan sosiologis	seneng gojegan	108
		“Dadi kowe sakarone padha gelem ndherekake lakuku paman.” “Purun sanget raden, pejah gesang kula tansah badhe ndherek paduka. ” “Ya sukur yen kaya ngono.” (kaca 6)	psikologis lan sosiologis	setya marang Guntur Geni	109

Tabel Salajengipun

No	Nama Paraga	Titikan	Babagan ingkang Dipunandharaken	Watekipun Paraga	No. Data
		Jemblung lan Bawor sing tansah ngawasake perang tandhing mau, bareng weruh bendarane gugur, banjur padha mlayu kanthi nangis , nedya lapur menyang pertapan Watubelah nedya caos atur marang sang Resi Guntur Wasesa. (kaca 52)	<i>psikologis</i>	sedhik nalika Guntur Geni pejah	110
6.	Bawor	“Kowe dak lilani nggawa pamomongmu loro pisan si Jemblung karo Bawor , gawanen kanggo kanthining laku. (kaca 4)	<i>peran lan watek sosiologis</i>	pamomongipun Guntur Geni	111
		“Manawi panjenengan andangu dhateng kawula, kula pun Jemblung lan punika adhi kula pun Bawor, abdinipun ndara Guntur . (kaca 10)	<i>peran lan watek sosiologis</i>	salah satunggal abdinipun Guntur Geni	112
		“Paman sekarone. Kowe dak balakani ya paman. Anggonku sedhik iki ora merga saka dhawuhe rama Resi, nanging aku bakal pisah karo diajeng Rara Suli.” ... “Bener paman. Ning atiku yen pisah karo diajeng Rara Suli nganti suwe, atiku ora kuwat paman. Kang mangka aku bakal suwe ana negara, ora mung trima sesasi rong sasi.” “Punika leres raden. Nanging pisah paduka rak badhe pados kaluhuran, boten pisah margi karebet ing tiyang sanes . Utawi malih tindakipun raden punika kejawi pados kaluhuran, ugi badhe mbela dhateng negari, saking pangrasabenging mengsah. Tindak punika nama tindak ingkang utami sanget. Kang mangka idham-idhamanipun rama paduka sang Resi, kepengin gadhah turun ingkang saged dados manggalaning ngayuda, bekti dhateng negari lan tanah wutah rahipun lan bekti dhateng ratu gustinipun. Manawi saged kados mekaten, punika ingkang nami satriya tama.” ... “ Kedah dipun kipataken raden. Pisah paduka rak boten pisah badhe salaminipun, nanging namung kangge sawatawis wekdal kemawon. ” (kaca 4-5)	<i>psikologis lan sosiologis</i>	pinter paring wewarah	113
		“Lha wong loro sing padha seba kuwi apamu Guntur Geni.” “O punika abdi kula kekalih pun Jemblung kaliyan Bawor.” (kaca 12)	<i>peran lan watek sosiologis</i>	salah satunggal abdinipun Guntur Geni	114

Tabel Salajengipun

No	Nama Paraga	Titikan	Babagan ingkang Dipunandharaken	Watekipun Paraga	No. Data
		<p>“Dadi kowe sakarone padha gelem ndherekake lakuku paman.”</p> <p>“Purun sanget raden, pejah gesang kula tansah badhe ndherekpaduka.”</p> <p>“Ya sukur yen kaya ngono.” (kaca 6)</p>	psikologis lan sosiologis	setya marang Guntur Geni	115
		Wewayangan loro mau mencolot kaya mabur mak bleber, weruh-weruh wis anjlog ana ngarepe Guntur Geni, agawe kagete. Jemblong lan Bawor awake gumeter , awit dikira sing teka mau bangsane lembut, awake sakojur sarwa ireng kabeh. (kaca 17)	psikologis lan fisiologis	ajrih nalika ngerti wewayangan kalih lan badanipun cemeng	116
		<p>“Lha kowe wong loro sing ana mburine sapa jenenge, lan apa kowe ya arep melu ngleboni sayembara perang tandhing?”</p> <p>“Manawi panjenengan andangu dhateng kawula, kula pun Jemblung lan punika adhi kula pun Bawor, abdinipun ndara Guntur. Kula inggih badhe nglebeti sayembara, nanging sanes sayembara perang, nanging sayembara wonten ing pawon kemawon.”</p> <p>Ki Tumenggung mireng ature abdi loro gumujeng,</p> <p>“Oh wong sembrana.” (kaca 10)</p>	psikologis lan sosiologis	seneng gojegan	117
		Ing pasamuwan paledhekan kono saya rame maneh bareng Jemblung lan Bawor padha njoged kanthi patrap sing lucu, surake para prajurit nganti ambata rubuh , kaya arep njebol-njebolna Kadipaten Wanasaba. Weruh polah tingkahe Jemblung karo Bawor anggone nglucu. (kaca 33)	psikologis lan sosiologis	seneng gojegan	118
		Nanging bareng Guntur Geni wis mundur saka pasowanan tekan pondhokane, sanalika ulate dadi peteng kaya mendhung angendhanu. Agawe kagete Pak Jemblung lan Pak Bawor abdine sing methukake tekane bendarane. (kaca 4)	psikologis	kaget nalika mangertos pasuryanipun Guntur Geni	119
		Bengi kuwi Guntur Geni atine ora kepenak, manut pirasat sing ditampa, ing bengi kuwi bakal ana kadadeyan apa-apa. Mula banjur menyat, abdine loro Jemblung karo Bawor. (kaca 15)	peran lan watek sosiologis	salah satunggal abdinipun Guntur Geni	120

Tabel Salajengipun

No	Nama Paraga	Titikan	Babagan ingkang Dipunandharaken	Watekipun Paraga	No. Data
		<p><i>“Kang Bawor, mungsuhe ndarane iki dudu sebaene menus. Wake dhewe iki kaya lagi nonton Lembusura lan Maesa Sura, nalika prang tandhing karo Resi Subali, yen sijine mati, dilumpati sijine terus urip maneh. Apa mungsuhe ndarane iki ya turune Lembusura lan Maesa Sura.”</i></p> <p><i>“Kiraku ngono adhi, nganti aku melu gila...”</i> (kaca 20)</p>	psikologis lan sosiologis	seneng gojegan	121
		<p><i>“Dhuh Sang Prabu, mila kula keraya-rayu sowan wonten ngarsa paduka, awit kula dipun waduli momonganipun Guntur Geni, Jemblung kaliyan Bawor, manawi anak kula sampun gugur ing payudan mengsah Resi Sumbing saking Kledung.”</i> (kaca 54)</p>	peran lan watek sosiologis	pamomongipun Guntur Geni	122
		<p><i>“Saka kersane rama, kowe sakarone kadhawuhan ndherekaken lakuku.”</i></p> <p><i>“Kula kekalih kadhawuhan ndherek? Kula bingah sanget raden.”</i></p> <p>Bubar kandha mangkono Pak Jemblung lan Pak Bawor sekarone banjur padha jejogedan ngleter, amarga saka bungahe bakal weruh negara. (kaca 5-6)</p>	psikologis	bungah nalika kadhawuhan tumut Guntur Geni tumuju praja Sigaluh	123
		<p>Kapindhone maneh ponokawan sakarone pancen ora nate ndhuweni ati sedhih, mula pawakane sakarone padha lemu-lemu lan ulate tansah ajeg padhang. (kaca 6)</p>	fisiologis	badanipun lema	124
		<p>Jemblung lan Bawor banjur mara karo mindhik-mindhik.</p> <p><i>“Napa den bagus Lembusura kaliyan den bagus Maesa Sura boten duka malih.”</i></p> <p><i>“Hus paman aja sembrana, ing kene ora ana Lembusura lan Maesa Sura, sing ana kakang Surengrana lan adhi Surengjurit.”</i></p> <p><i>“E sing dipadhake Lembusura lan Maesa Sura iki mau tibane aku ta. Wong ora genah. Ana wong temenan je dipadhakake wayang bae.”</i>(kaca 22)</p>	psikologis lan sosiologis	seneng gojegan	125
		<p><i>“O punika abdi kula kekalih pun Jemblung kaliyan Bawor.”</i></p> <p><i>“Eh abdine kok ya padha ndemenakake temen awake padha ginuk-ginuk kabeh. Pantès karo jenenge.”</i> (kaca 12)</p>	fisiologis	badanipun lema	126
		<p>Kapindhone maneh ponokawan sakarone pancen ora nate ndhuweni ati sedhih, mula pawakane sakarone padha lemu-lemu lan ulate tansah ajeg padhang. (kaca 6)</p>	fisiologis	pasuryanipun katon bungah	127

Tabel Salajengipun

No	Nama Paraga	Titikan	Babagan ingkang Dipunandharaken	Watekipun Paraga	No. Data
		“O...iya, wong bendaramu nampa ganjaran kowe kok lali durung dak wenehi ganjaran. Iya Jemblung karo Bawor, kowe sakarone iya dak paringi ganjaran. Ganjarane yaiku kowe sakarone dak dadekake dadi Lurahing koki kraton kene . Yen kowe butuh mangan apa bae kena njupuk ana kono.” (kaca 12)	peran lan watek sosiologis	lurahing koki ing praja Sigaluh	128
		“Dene teka isih sore. Tiwas rugi anggonku ngimpi mau.” “Kowe ngimpi kang Bawor.” “Ngimpi ketemi widodari, kana-kanane widodari mau lagi gandrung karo aku.” “Kowe dikedani widodari?” “Iya dhi Jemblung.” “Ah kiraku ya widodari bangsane dodol janganan. Wong atase kowe kok dikedani widodari. Lha sabanjure piye.” “ Bareng widodari mau arep dak rungrum, jebule asu lagi ndhekem. Meh bae aku dicathek. ” “Ya kuwi ngimpine wong dlarung, ya kaya ngono kuwi.” “Wis ayo paman, aja regejegan. Ayo enggal mangkat.” (kaca 15-16)	psikologis lan sosiologis	seneng gojegan	129
		Jemblung lan Bawor sing tansah ngawasake perang tandhing mau, bareng weruh bendarane gugur, banjurpadha mlayu kanthi nangis , nedya lapur menyang pertapan Watubelah nedya caos atur marang sang Resi Guntur Wasesa. (kaca 52)	psikologis	sedhih nalika Guntur Geni pejah	130
		Mangkono nganti ambal-ambalan, Guntur Geni rada miris atine, weruh kadigdayane mungsuhe mau, saben dilumpati mesthi tangi maneh. Jemblung karo Bawor sing nonton karo umpetan wedi banget , mungsuhe saben-saben tiba yen dilumpati bisa tangi maneh. (kaca 20)	psikologis	ajrih nalika mengsahipun Guntur Geni saged gumregah sawisipun dipunwatek	131
7.	Rara Suli	“Bendara kedah ngengeti kadhudhukanipun ing wekdal sapunika, dados priyantun ageng ingkang boten baen-baen. Rara Suli rak namung putranipun Lurah Demang kemawon. Kalebet tiyang alit...” (kaca 42)	peran lan watek sosiologis	putranipun lurahing butuh	132

Tabel Salajengipun

No	Nama Paraga	Titikan	Babagan ingkang Dipunandharaken	Watekipun Paraga	No. Data
		Ing bengi iku uga Guntur Geni banjur lunga menyang Butuh, saperlu pamitan karo kekasihe yaiku Rara Suli, putrane Pak Lurah Butuh . (kaca 6)	<i>peran lan watek sosiologis</i>	putranipun lurahing butuh	133
		Mungguh Rara Suli mau isih kena diarani isih prawan sunthi. Sanajan mung bocah padesan bae, nanging rupane nyolong pethek, ayune pranyata lindri-lindri temenan , agawe brangtane sing nyawang. (kaca 6)	<i>fisiologis</i>	pasuryanipun ayu	134
		Pawakane weweg isi , mula akeh para jejaka kang padha gandrung kasmaran karo sing pindha Ratih ngejawantah. (kaca 6)	<i>fisiologis</i>	badanipun weweg isi	135
		Bengi iki Guntur Geni sida tetemon karo Rara Suli, sakarone padha lungguh ing gandhok mburi. Rara Suli ulate katon sedhih , sedhih marga arep ditinggal priya kang tansah dadi leng-lenging atine. (kaca 6)	<i>psikologis lan fisiologis</i>	sedhih nalika Guntur Geni badhe tindhak dhateng praja Sigaluh	136
		Atine rumangsa samar , awit ing praja akeh putri-putri sing luwih ayu lan luwih manis katimbang dheweke, kuwatir yen priya memaniking jantung mau direbut kenya liya. (kaca 6-8)	<i>psikologis</i>	kuwatir/sumelang nalika Guntur Geni dipunrebut wanita sanes	137
8.	Tumenggung Surengpati	Saliyane laskar Srikandhi, praja Sigaluh uga wis duwe andel-andeling jurit, pinangka senopatin ing perang yaiku Tumenggung Surengpati, nanging Sang Prabu rumaos durung marem panggalihe, mula banjur gawe wara-wara kang wis sumebar nyang endi-endi, golek manggalaning yuda sing peng-pengan. (kaca 9)	<i>peran lan watek sosiologis</i>	senopatin ing perang praja Sigaluh	138
		Pasowanan nuli bubar. Guntur Geni nuli digandheng dening Surengpati digawa menyang pondhokane lan banjur dikenalake karo sisihane yaiku Retna Pandansari, putra putrine Resi Tunggulmanik sing pembarep . (kaca 13)	<i>peran lan watek sosiologis</i>	mantunipun Resi Tunggulmanik	139
		Pancen Manggalayuda Surengpati dadi bebanthenging praja Sigaluh , mula banjur dijuluki “Bantheng Sigaluh”. Sapa kang bisa ngalahake Bantheng Sigaluh mau kang bakal dinawuhan nyekel prajurit penggempur, lan oleh sesebutane Manggalayuda Agung. (kaca 10)	<i>peran lan watek sosiologis</i>	manggalayuda ingkang sekti mandraguna	140

Tabel Salajengipun

No	Nama Paraga	Titikan	Babagan ingkang Dipunandharaken	Watekipun Paraga	No. Data
		Tumenggung Surengpati nganti suwe durung paring pandangu, marga panggalihe ketarik karo sing nembe katon mau, tur umur-umrane sembagag karo Ki Tumenggung dhewe, lan rupane bagus merakati, trapsilane jangkep. (kaca 10)	<i>fisiologis</i>	yuswanipun Tumenggung Surengpati sepantaran kaliyan Guntur Geni	141
		Anggone perang tandhing uga wis pirang-pirang jurus, nanging durung ana sing kalah lan menang. Mung pawakane Surengpati sing kalah gedhe dhuwur karo Patih Arya Belik . (kaca 46)	<i>fisiologis</i>	badanipun langkung alit tinimbang badanipun Patih Arya Belik	142
		“... <i>Lan kados pundi saking pamanggihipun Resi Tunggulmanik.</i> ” “ <i>Saking pamrayogi kula pun Guntur Geni mug i kaparingan pondhokan sacelakipun Tumenggung Surengpati gusti, dados sawanci-wanci wonten damel paridamel, saged celak anggenipun sami rembagan.</i> ” “ <i>Kok inggih prayogi sanget sang panembahan. Celak kaliyan kang putra mantu Surengpati.</i> ”(kaca 13)	<i>peran lan watek sosiologis</i>	mantunipun Resi Tunggulmanik	143
		Nanging bareng adu arep karo Manggalayuda Surengpati, kabeh padha kalah ing sakabehane, awit Manggalayuda Surengpati pancen sawijining prajurit sing pilih tandhing, lan sekti mandraguna . (kaca 9)	<i>peran lan watek sosiologis</i>	manggalayuda ingkang sekti mandraguna	144
		Pasowanan nuli bubar. Guntur Geni nuli digandheng dening Surengpati digawa menyang pondhokane lan banjur dikenalake karo sisihane yaiku Retna Pandansari , putra putrine Resi Tunggulmanik sing pembarep. (kaca 13)	<i>peran lan watek sosiologis</i>	garwanipun Retna Pandansari	145
		Banjur prajurit kang pinangka kanggo nanggulangi praja kang ditetuwani dening Manggalayuda Surengpati. (kaca 9)	<i>peran lan watek sosiologis</i>	senopatining perang ing praja Sigaluh	146
9.	Retna Pandanwangi	Prajurite Sang Prabu wis kaperang dadi pirang-pirang golongan, yaiku prajurit pengawal pribadi kang dumadi saka laskar Srikandhi, kang ditetuwani dening Retna Pandanwangi, sawijining prajurit kang pinunjul , putrane Resi Tunggulmanik. (kaca 9)	<i>peran lan watek sosiologis</i>	prajurit ingkang sekti	147

Tabel Salajengipun

No	Nama Paraga	Titikan	Babagan ingkang Dipunandharaken	Watekipun Paraga	No. Data
		Prajurite Sang Prabu wis kaperang dadi pirang-pirang golongan, yaiku prajurit pengawal pribadi kang dumadi saka laskar Srikandhi, kang ditetuwani dening Retna Pandanwangi , sawijining prajurit kang pinunjul, putrane Resi Tunggulmanik. (kaca 9)	<i>peran lan watek sosiologis</i>	tetuwaning laskar Srikandhi	148
		Pasowanan nuli bubarane. Guntur Geni nuli digandheng dening Surengpati digawa menyang pondhokane lan banjur dikenalake karo sisihane yaiku Retna Pandansari, putra putrine Resi Tunggulmanik sing pembarep. Putra putrine Resi Tunggulmanik ana loro kabeh putri, ragile Retna Pandanwangi , tetuwane prajurit Srikandi. (kaca 13)	<i>peran lan watek sosiologis</i>	putranipun Resi Tunggulmanik ingkang wuragil	149
		Putra putrine Resi Tunggulmanik ana loro kabeh putri, ragile Retna Pandanwangi, tetuwane prajurit Srikandi . (kaca 13)	<i>peran lan watek sosiologis</i>	tetuwaning laskar Srikandhi	150
		<i>“Iya paman. Dene putri sing diparingake aku yaiku diajeng Retna Pandanwangi manggalaning prajurit Srikandi, ya putrane rama Resi Tunggulmanik.”</i> (kaca 41)	<i>peran lan watek sosiologis</i>	tetuwaning laskar Srikandhi	151
		<i>“Iya paman. Dene putri sing diparingake aku yaiku diajeng Retna Pandanwangi manggalaning prajurit Srikandi, ya putrane rama Resi Tunggulmanik.”</i> (kaca 41)	<i>peran lan watek sosiologis</i>	putranipun Resi Tunggulmanik ingkang wuragil	152
		Ledhek tansah disawang wiwit saka sikil tekan sirah, Sang Adipati bola-bali karo ngulu idu, awit ora kuwawa nyawang kenya sing sulistya ing rupa mau. (kaca 32)	<i>fisiologis</i>	pasuryanipun ayu sanget	153
		Sang Adipati banjur mapan sareyan salonjor. Nyai Wungu banjur nyembah, karo umik-umik ngucapake mantra aji panyirepan . Sanalika kono Sang Adipati bareng sarirane kena digrayang dening Retna Pandanwungu, banjur mak les sare kepati. Saking ampuhe aji panyirepan mau , ora mung sang adipati dhewe kang banjur turu kepati, dalasan para prajurit kang lagi jaga banjur padha turu kepati. Mula yen sinawang banjur kaya babadan pacing wong turu. Kabeh prajurit turu kepati. (kaca 35)	<i>peran lan watek sosiologis</i>	prajurit ingkang sekti	154
		Saklebatan citrane Retna Pandanwangi meh padha karo citrane Rara Suli kekasihe. (kaca 13)	<i>fisiologis</i>	pasuryanipun sami kaliyan Rara Suli	155

Tabel Salajengipun

No	Nama Paraga	Titikan	Babagan ingkang Dipunandharaken	Watekipun Paraga	No. Data
		Lakuning ledhek Nyai Wungu terus mangetan, sadalan-dalan tansah gawe senenge sing weruh, malah akeh sing banjur ngetutake, amarga citrane ledhek Nyai Wungu pancen sulistya temenan. (kaca 32)	<i>fisiologis</i>	pasuryanipun ayu sanget	156
		Prajurite Sang Prabu wis kaperang dadi pirang-pirang golongan, yaiku prajurit pengawal pribadi kang dumadi saka laskar Srikandhi, kang ditetuwani dening Ratna Pandanwangi, sawijining prajurit kang pinunjul, putrane Resi Tunggulmanik. (kaca 9)	<i>peran lan watek sosiologis</i>	putranipun Resi Tunggulmanik ingkang wuragil	157
		Sang Adipati ora bosen-bosen anggone nyawang marang kasulistiane Nyai Wungu , saya rerengganing dhadhane tansah dilirik terus, nganti Nyai Wungu ndhungkluk sajak isin. (kaca 35)	<i>fisiologis</i>	pasuryanipun ayu sanget	158
		“... Dene putri sing diparingake aku yaiku diajeng Retna Pandanwangi manggalaning prajurit Srikandi, ya putrane rama Resi Tunggulmanik.” “Wah punika sampun klop kaliyan ndara. Bendara bagus, dene gusti Pandanwangi sulistya ing warni. Rak kersa nampi ta bendara.” (kaca 41)	<i>fisiologis</i>	pasuryanipun ayu sanget	159
		“Dhuh gusti Adipati, kersanipun gusti punika kados pundi.” “Ngene ya ndhuk. Katimbang kowe dadi ledhek, yen gelem kowe bakal dak selir wae, kowe bakal kepenak uripmu lan kajeng kanan-kering.” “Ah gusti, mbok inggih sampun ngendika kados makaten, kula rak tiyang dhusun, tur ledhek pisan, punapa inggih badhe kakersakaken dados selir panjenengan gusti. ” “E...temenan kok cah ayu, aku ora goroh.” (kaca 33)	<i>psikologis lan sosiologis</i>	ngrumaosi asor	160
		Bengi kuwi Retna Pandanwangi merlokake sowan marang rama marasepuh ing kepatihan karo Resi Tunggulmanik. Banjur padha ngendikan nganti sawatara suwe. Resi Guntur Wasesa banget suka panggalihe weruh putrane mantu, sawijining prajurit lurahing prajurit Srikandi , kang uga wanten ing budine. (kaca 55)	<i>peran lan watek sosiologis</i>	tetuwaning laskar Srikandhi	161
		Awake sarwa weweg isi, mripate lindri-lindri , saya rerengganing dhadhane bisa gawe poyang-payinge sing nonton. (kaca 32)	<i>fisiologis</i>	matanipun endah	162

Tabel Salajengipun

No	Nama Paraga	Titikan	Babagan ingkang Dipunandharaken	Watekipun Paraga	No. Data
		Adipati saya wuwuh kasamarane, bareng pirsa marang solah tingkahe ledhek Wungu kang bisa mranani ing panggalihe, saya bareng ledhek wmbuh disengaja, embuh ora, nyilakake jarike, katon wentis kang putih mulus , panggalihe Sang Adipati saya gandrung-gandrung wuyung. (kaca 33)	<i>fisiologis</i>	gadhah wentis ingkang mulus	163
		<p>“Ngene ya ndhuk. Katimbang kowe dadi ledhek, yen gelem kowe bakal dak selir wae, kowe bakal kepenak uripmu lan kajeng kanan-kering.”</p> <p>“Ah gusti, mbok inggih sampun ngendika kados makaten, kula rak tiyang dhusun, tur ledhek pisan, punapa inggih badhe kakersakaken dados selir panjenengan gusti.”</p> <p>“E...temenan kok cah ayu, aku ora goroh.”</p> <p>“Lha mangke kanca-kanca kula lajeng kados pundi.”</p> <p>“Kancamu pira kabeh.”</p> <p>“Wonten nem jaler sedaya.”</p> <p>“Wis gampang, janji kowe ngladeni aku, kancamu nenem mengko dak paringi pagaweyan kabeh.”(kaca 33)</p>	<i>sosiologis</i>	setya dhateng kanca-kancanipun	164
		Awake sarwa weweg isi , mripate lindri-lindri, saya rerengganing dhadhane bisa gawe poyang-payinge sing nonton. (kaca 32)	<i>fisiologis</i>	badanipun weweg isi	165
		<p>Ledhek banjur ditimbali. Bareng wis ana ngarepe banjur didangu:</p> <p>“Jenengmu sapa ndhuk cah ayu.”</p> <p>“Nami kula Nyi Wungu gusti.”</p> <p>“Asalmu saka ngendi.”</p> <p>“Tebih gusti, saking Banyumas.” – atur wangsulane Retna Pandanwangi bungah, awit sandiwarane pasah, lan kaya-kaya Sang Adipati banjur ketaman gandrung asmara. (kaca 32)</p>	<i>psikologis lan sosiologis</i>	pinter sandiwara	166
		Trengginas kanthi alon-alon Retna Pandanwungu banjur menyat marani panggonan kang dikira kanggo nyimpen pusaka Kyai Wulung. Suwe-suwe panyimpenan pusaka mau ketemu. Retna Pandanwungu bungah banget . (kaca 36)	<i>psikologis</i>	bungah nalika nemokaken pusaka Kyai Wulung	167

Tabel Salajengipun

No	Nama Paraga	Titikan	Babagan ingkang Dipunandharaken	Watekipun Paraga	No. Data
		Bengi kuwi Retna Pandanwangi merlokake sowan marang rama marasepuh ing kepatihan karo Resi Tunggulmanik. Banjur padha ngendikan nganti sawatara suwe. Resi Guntur Wasesa banget suka panggalihe weruh putrane mantu, sawijining prajurit lurahing prajurit Srikandi, kang uga wanter ing budine. (kaca 55)	<i>peran lan watek sosiologis</i>	mantunipun Resi Guntur Wasesa	168
		Praja Sigaluh banjur bisa bali tata tentrem maneh, akeh negara sakiwa tengene kang durung manunggal banjur padha manunggal karo Sigaluh, ora karana ginebug ing perang. Praja Sigaluh saya tambah moncere. Manggalayuda Agung Guntur Maruta saya kondhang arum jenenge. Retna Pandanwangi banjur digarwa dening Guntur Maruta , saka kersane Sang Prabu. (kaca 59)	<i>peran lan watek sosiologis</i>	garwanipun Guntur Maruta	169
		Retna Pandanwangi kang wektu semana lagi ngandhut, bareng krungu yen kakunge nemahi gugur, nedya bela pati nanging banjur dicandhet dening Resi Tunggulmanik diyem-yemi supaya eling. (kaca 52)	<i>psikologis lan sosiologis</i>	bekti kaliyan garwa	170
		Ledhek banjur ditimbali. Bareng wis ana ngarepe banjur didangu: <i>“Jenengmu sapa ndhuk cah ayu.”</i> <i>“Nami kula Nyi Wungu gusti.”</i> <i>“Asalmu saka ngendi.”</i> <i>“Tebih gusti, saking Banyumas.”</i> – atur wangsulane Retna Pandanwangi bungah , awit sandiwarane pasah, lan kaya-kaya Sang Adipati banjur ketaman gandrung asmara. (kaca 32)	<i>psikologis</i>	bungah nalika sandiwaranipun kados temenan	171
		Retna Pandanwangi dhewe tansah sedhih atine . Saumpama ora dipenggak dening ingkang ramane, nedya bela pati marang kakunge. (kaca 53)	<i>psikologis</i>	sedhih nalika Guntur Geni gugur	172
10.	Resi Tunggulmanik	Pasowanan nuli bubar. Guntur Geni nuli digandheng dening Surengpati digawa menyang pondhokane lan banjur dikenalake karo sisihane yaiku Retna Pandansari, putra putrine Resi Tunggulmanik sing pembarep. Putra putrine Resi Tunggulmanik ana loro kabeh putri , ragile Retna Pandanwangi, tetuwane prajurit Srikandi. (kaca 13)	<i>peran lan watek sosiologis</i>	gadha putra putri kalih	173

Tabel Salajengipun

No	Nama Paraga	Titikan	Babagan ingkang Dipunandharaken	Watekipun Paraga	No. Data
		<p>“Lan kados pundi saking pamanggihipun Resi Tunggulmanik.”</p> <p>“Saking pamrayogi kula pun Guntur Geni mugi kaparingan pondhokan sacelakipun Tumenggung Surengpati gusti, dados sawanci-wanci wonten damel paridamel, saged celak anggenipun sami rembagan.”</p> <p>“Kok inggih prayogi sanget sang panembahan. Celak kaliyan kang putra mantu Surengpati.” (kaca 13)</p>	peran lan watek sosiologis	marasepuhipun Tumenggung Surengpati	174
		<p>Resi Tunggulmanik kang wiwit mau tansah kendel, banjur matur.</p> <p>“Angger Prabu, sareng kula mireng pangandikanipun angger Prabu manawi Pusaka Tumbak Kyai Wulung musna saking kedhaton, manah kula kaget sanget, nagari paduka Sigaluh saweg wonten pacoben. Ananging angger Prabu, paduka sampun sekeling panggali, prayogi icaling pusaka lajeng kadhawuhana madosi kemawon, pinasrahaken dhateng Manggalaning yuda. Manut ujaring primbon kula, nagari Sigaluh pancen saweg kenging rubeda, nanging namung sakedhap, awit wonten mengsah saking bang wetan ingkang badhe ngabaseng Sigaluh. Dados kula kinten murcanipun Pusaka Kraton Sigaluh dipun jubriya dening mengsah wau. Mila saking pamrayogi kula angger Prabu kula aturi paring dhawuh dhateng Manggalaning yuda, ingkang kados-kados sampun pepak andher wonten ngarsa paduka.” (kaca 29)</p>	psikologis	kaget nalika mireng menawi tumbak pusaka Kyai Wulung ical saking praja Sigaluh	175
		<p>Pasowanan nuli bubar. Guntur Geni nuli digandheng dening Surengpati digawa menyang pondhokane lan banjur dikenalake karo sisihane yaiku Retna Pandansari, putra putrine Resi Tunggulmanik sing pembarep. (kaca 13)</p>	peran lan watek sosiologis	marasepuhipun Tumenggung Surengpati	176
		<p>“Aku dhewe ya netujoni usulmu nini Pandanwangi, nanging poma dipoma, sing ngati-ati tumindakmu, awit kejaba ameng-ameng nyawa, uga ameng-ameng katresnan.” – pangandikane Resi Tunggulmanik.</p> <p>“Inggih rama, sampun kuwatos. Pangestunipun rama Resi kemawon ingkang kula suwun, mugi-mugi angala damel lampah kula.” (kaca 31)</p>	psikologis lan sosiologis	wicaksana paring piweling marang putra putrinipun	177

Tabel Salajengipun

No	Nama Paraga	Titikan	Babagan ingkang Dipunandharaken	Watekipun Paraga	No. Data
		Midhanget ature tamune mau sanalika Sang Prabu jumeneng sesalaman mangkono uga Resi Tunggulmanik, banjur padha tetepungan. <i>“Raka Resi Guntur Wasesa, mugi dipun tepangaken kemawon, kula marasepuhipun keng putra Guntur Geni ingkang sampun gugur ing payudan.”</i> (kaca 54)	<i>peran lan watek sosiologis</i>	marasepuhipun Guntur Geni	178
		Praja Sigaluh banjur bisa bali tata tentrem maneh, akeh negara sakiwa tengene kang durung manunggal banjur padha manunggal karo Sigaluh, ora karana ginebug ing perang. Praja Sigaluh saya tambah moncere. Manggalayuda Agung Guntur Maruta saya kondhang arum jenenge. Retna Pandanwangi banjur digarwa dening Guntur Maruta , saka kersane Sang Prabu. (kaca 59)	<i>peran lan watek sosiologis</i>	garwanipun Guntur Maruta	179
11.	Adipati Sundara	Ora let sawatara suwe, temenan pakuwon prajurit sisih wetan lan kulon katon geni mulad-mulad. Prajurit sing padha enak-enak turu kaget, terus tangi pating bilung ngalor ngidul pernahe, awit ora ngerti saka ngendi tekane geni mau. Panjeriting para prajurit gawe kagete sang adipati sing enak-enak isih sare. (kaca 37)	<i>psikologis lan fisiologis</i>	kaget nalika mireng panjeriting para prajurit amargi ing pasanggrahan katon geni mulad-mulad	180
		Adipati Sundara banget gembira weruh prajurite padha menang perange, mula prajurite tansah diuja ing kasenengan, sanajan tumindake banget nisthane tansah diuja terus, awan bengi tansah andrawina seneng-seneng. (kaca 27)	<i>psikologis</i>	bungah nalika prajurit Kledung menang ing ngayuda	181
		Sang Adipati Sundara saya bungah maneh bareng utusane yaiku Jaran Dawuk lan Jaran Guyang sing diutus menyang praja Sigaluh sowan lan ngaturake Tumbak Pusaka Kyai Wulung, Sang Adipati saya gembira banget panggalihe. Saking bungahe utusan loro diparingi ganjaran candu lan tuwak apadene rajabrana jarahan. (kaca 27)	<i>psikologis</i>	bungah nalika utusanipun jaran dawuk lan jaran guyang betakaken tumbak pusaka Kyai Wulung saking praja Sigaluh	182

Tabel Salajengipun

No	Nama Paraga	Titikan	Babagan ingkang Dipunandharaken	Watekipun Paraga	No. Data
		Gregah saka wungune terus arep mundhut pusaka Kyai Wulung, nanging sing digoleki wis ora ana. Saiki Adipati Sundara banjur ngerti, yen kabeh mau saka trekahe mungsuh. Kanthi gedrug-gedrug duka yayah sinipi sang adipati miyos. (kaca 37)	<i>psikologis lan fisiologis</i>	duka nalika ngertos icaling pusaka Kyai Wulung	183
		Dukane saya tambah-tambah Patih Arya Belik banjur ngumpulake para prajurit sagegamane komplit. Nembe bae rampung prentahe, katungka ana gegerakan, sawijining prajurit nunggang jaran ngamuk karo ngobat-abitake pedange. Singa cedhak terus ndhepani bantala, gulune pedhot. (kaca 37)	<i>psikologis</i>	duka nalika gulunipun salah satunggaling prajurit pedhot	184
		“Ha...ha...ha...kaningane sing jeneng Guntur Geni iki kowe ta, sing dhek wingenane gawe onar ana kadipaten Wanasaba.” “Iya pancen dhasar nyata. Lha kowe sapa.” “Yen kowe takon jenengku ya iki Adipati Kledung, Sundara jenengku. Wis kowe mundura bae, ora bakal menang perang karo aku.” (kaca 45)	<i>peran lan watek sosiologis</i>	adipati ing Kledung	185
		Adipati kang weruh prajurit mundur atine mangkel banget , banjur ngetag jarane maju ing rana, dipethukake dening Manggalayuda Agung Guntur Geni. (kaca 45)	<i>psikologis</i>	mangkel nalika prajuritipun padha mundur	186
		Kocapa Sang Adipati Sundara, bareng pirsa marang citrane ledhek Nyai Wungu, sanalika panggalihe kaya kena jemparing asmara , kraos gandrung-gandrung kapingrangu. Ledhek tansah disawang wiwit saka sikil tekan sirah, Sang Adipati bola-bali karo ngulu idu, awit ora kuwawa nyawang kenya sing sulistya ing rupa mau. Saya bareng paningale tekan dhadhane ledhek mau, Sang Adipati panggalihe wis ora kena sinayutan maneh, atine tansah kumecer ngiler. (kaca 32)	<i>psikologis lan sosiologis</i>	gampil kagodha wanita ayu	187
		Adipati Sundara nglumpukake prajurite maneh kang padha kocar-kacir amarga diamuk dening Manggalayuda Guntur Geni. Atine tansah getem-getem banget, keduwung marang tumindake dhewe, dene kurang ngati-ati nganti klebon mata kupitaning mungsuh bisa ngrebut bali pusaka kang banget dipengini. (kaca 43)	<i>psikologis</i>	keduwung nalika mengsah mlebet ing Kledung lan mendhet pusaka	188

Tabel Salajengipun

No	Nama Paraga	Titikan	Babagan ingkang Dipunandharaken	Watekipun Paraga	No. Data
		Bandayudane Manggalayuda Agung Guntur Geni karo Adipati Sundara saya rame banget, sakarone pranyata prajurit sekti mandraguna . (kaca 47)	<i>peran lan watek sosiologis</i>	satriya ingkang sekti	189
		Saya muntab dukane bareng pirsu pasanggrahane para prajurit kobong mangalad-alad genine. Ledhek Wungu dalasan sakancane kabeh ora tinemu. (kaca 37)	<i>psikologis</i>	duka nalika ngertos pasanggrahan katon geni mulad-mulad	190
		Tandange Adipati Sundara saya riwut, tumbake terus katujokake marang gulu lan dhadhane Guntur Geni, nanging tansah luput bae, amarga Guntur Geni terus mubeng kaya kitiran, nganti gawe bingunge Adipati Sundara , kringete wis dleweran metu, ambekane wis ngongrong. (kaca 46)	<i>psikologis</i>	bingung nalika Guntur Geni mubeng kados kitiran	191
		Nanging sarehning Adipati Sundara uga prajurit pinunjul , rasaning lara wetenge ora dirasa, banjur males, mencolot karo nyampluk pundhake Guntur Geni kang dilambari aji-aji “Klepekan”. (kaca 47)	<i>peran lan watek sosiologis</i>	prajurit ingkang pinunjul	192
		Adipati saya wuwuh kasmarane, bareng pirsu marang salah tingkahe ledhek Wungu kang bisa mranani ing panggalihe, saya bareng ledhek embuh disengaja, embuh ora, nyilakake jarike, katon wentis kang putih mulus, panggalihe Sang Adipati saya gandrung-gandrung wuyung. (kaca 33)	<i>psikologis</i>	kesengsem nalika mirsani salah tingkahipun ledhek Wungu	193
12.	Jaran Kepang	“Kowe yen arep takon aku, aku iki Manggalayuda Agung saka praja Sigaluh, jenengku Guntur Geni. Balik kowe sapa aranmu prajurit.” “Jeweren kupingmu sing amba, aku gegedhug wong Kledung , jenengku Jaran Kepang, lan iki adhiku Jaran Panoleh. Ayo minggat saka kene yen kowe eman karo nyawamu dhrohun ala.” (kaca 37)	<i>peran lan watek sosiologis</i>	agul-aguling perang ing Kledung	194
		“Kowe yen arep takon aku, aku iki Manggalayuda Agung saka praja Sigaluh, jenengku Guntur Geni. Balik kowe sapa aranmu prajurit.” “Jeweren kupingmu sing amba, aku gegedhug wong Kledung , jenengku Jaran Kepang, lan iki adhiku Jaran Panoleh . Ayo minggat saka kene yen kowe eman karo nyawamu dhrohun ala.” (kaca 37)	<i>peran lan watek sosiologis</i>	kakangipun Jaran Panoleh	195

Tabel Salajengipun

No	Nama Paraga	Titikan	Babagan ingkang Dipunandharaken	Watekipun Paraga	No. Data
13.	Jaran Panoleh	<p>“Kowe yen arep takon aku, aku iki Manggalayuda Agung saka praja Sigaluh, jenengku Guntur Geni. Balik kowe sapa aranmu prajurit.”</p> <p>“Jeweren kupingmu sing amba, aku gegedhug wong Kledung, jenengku Jaran Kepang, lan iki adhiku Jaran Panoleh. Ayo minggat saka kene yen kowe eman karo nyawamu dhrohun ala.” (kaca 37)</p>	peran lan watek sosiologis	agul-aguling perang ing Kledung	196
		<p>“Kowe yen arep takon aku, aku iki Manggalayuda Agung saka praja Sigaluh, jenengku Guntur Geni. Balik kowe sapa aranmu prajurit.”</p> <p>“Jeweren kupingmu sing amba, aku gegedhug wong Kledung, jenengku Jaran Kepang, lan iki adhiku Jaran Panoleh. Ayo minggat saka kene yen kowe eman karo nyawamu dhrohun ala.” (kaca 37)</p>	peran lan watek sosiologis	adhinipun Jaran Kepang	197
14.	Surengrana	<p>“Kakang Surengrana lan adhi Surengjurit. Sarehning tugas kita mung saperlu gawe kisruh, lan saiki wis kelakon, ora perlu kita lawan. Ayo enggal-enggal padha bali menyang praja Sigaluh, lan wangune kakang Surengpati wis bisa slamet tekan praja.”</p> <p>“Iya bener adhi. Ayo padha bali.”</p> <p>Wong telu banjur padha mbandhang mulih menyang praja Sigaluh, kanthi bungahing ati amarga Pusaka Kyai Wulung wis bisa kacekel bali. (kaca 38)</p>	psikologis	bungah nalika pusaka Kyai Wulung sampun dipunbeta wangsul ing praja Sigaluh	198
		Guntur Geni eling marang ajine sing pungkasan “Petak Angin” banjur enggal diwatek. Kanthi kacepetan sing elok, awake Surengrana nuli cinandhak lan terus diumbulake kaya ngumbulake bal bae , nganti limang meter dhuwure, bareng tiba terus dicandhak maneh, diumbulake maneh. Surengjurit sing ana mburi weruh sedulure diumbulake kaya bal , nesu banget, rekane arep ngrangsang saka mburi, nanging lagi bae mencolot, Guntur Geni ndhodok, Surengjurit tiba, terus mak ceg awake diumbulake gonta-ganti karo Surengrana. (kaca 20)	peran lan watek sosiologis	sedherekan kaliyan Surengjurit	199
		Surengrana kaget krungu guneme Guntur Geni kang kanthi tulus eklas ngandharake kekurangane, lan nedya weh pitulungan. Mula sanalika banjur	psikologis	kaget nalika mireng ngendikanipun	200

Tabel Salajengipun

No	Nama Paraga	Titikan	Babagan ingkang Dipunandharaken	Watekipun Paraga	No. Data
		tinarbuka atine, eling marang wekase gurune. Praupane kang maune abang marga nahan mangkele, sanalika malih dadi biasa, lan banjur mangsuli. (kaca 21)		Guntur Geni	
		Senopati Kledung Jaran Dawuk adu arep karo senopati Surengrana , campuhe rame banget, padha dene gedhe dhuwure lan rosane, padha pedhang pinedhang, dugang dinugang nganti rame. (kaca 45)	<i>fisiologis</i>	badanipun ageng	201
15.	Surengjurit	<p>“Kakang Surengrana lan adhi Surengjurit. Sarehning tugas kita mung saperlu gawe kisruh, lan saiki wis kelakon, ora perlu kita lawan. Ayo enggal-enggal padha bali menyang praja Sigaluh, lan wangune kakang Surengpati wis bisa slamet tekan praja.”</p> <p>“Iya bener adhi. Ayo padha bali.”</p> <p>Wong telu banjur padha mbandhang mulih menyang praja Sigaluh, kanthi bungahing ati amarga Pusaka Kyai Wulung wis bisa kacekel bali. (kaca 38)</p>	<i>psikologis</i>	<p>bungah nalika pusaka Kyai Wulung sampun dipunbeta wangsul ing praja Sigaluh</p>	202
		Guntur Geni eling marang ajine sing pungkasan “Petak Angin” banjur enggal diwatek. Kanthi kacepetan sing elok, awake Surengrana nuli cinandhak lan terus diumbulake kaya ngumbulake bal bae, nganti limang meter dhuwure, bareng tiba terus dicandhak maneh, diumbulake maneh. Surengjurit sing ana mburi weruh sedulure diumbulake kaya bal, nesu banget , rekane arep ngrangsang saka mburi, nanging lagi bae mencolot, Guntur Geni ndhodok, Surengjurit tiba, terus mak ceg awake diumbulake gonta-ganti karo Surengrana. (kaca 20)	<i>psikologis</i>	duka nalika ningali Surengrana dipunumbulaken kaliyan Guntur Geni	203
		<p>“Ah sumbarmu kaya bisa mecahake wesi gligen Guntur Geni. Dadi kowe ora wedi karo aku.”</p> <p>“Ayo majua sagendhingmu bakal dak ladeni.”</p> <p>Surengjurit kang dhasare atine rada brangasan, bareng krungu wangsulane Guntur Geni sanalika mak bel ora kena disayuti maneh, banjur mak bleber mencolot ngrangsang Guntur Geni. (kaca 18)</p>	<i>psikologis lan sosiologis</i>	gampil nepsu	204

Tabel Salajengipun

No	Nama Paraga	Titikan	Babagan ingkang Dipunandharaken	Watekipun Paraga	No. Data
		Guntur Geni eling marang ajine sing pungkasan “Petak Angin” banjur enggal diwatek. Kanthi kacepetan sing elok, awake Surengrana nuli cinandhak lan terus diumbulake kaya ngumbulake bal bae , nganti limang meter dhuwure, bareng tiba terus dicandhak maneh, diumbulake maneh. Surengjurit sing ana mburi weruh sedulure diumbulake kaya bal , nesu banget, rekane arep ngrangsang saka mburi, nanging lagi bae mencolot, Guntur Geni ndhodok, Surengjurit tiba, terus mak ceg awake diumbulake gonta-ganti karo Surengrana. (kaca 20)	<i>peran lan watek sosiologis</i>	sedherekan kaliyan Surengjurit	205
16.	Jaran Dawuk	Senopati Kledung Jaran Dawuk adu arep karo senopati Surengrana , campuhe rame banget, padha dene gedhe dhuwure lan rosane, padha pedhang pinedhang, dugang dinugang nganti rame. (kaca 45)	<i>fisiologis</i>	badanipun ageng	206
		<i>“Wonten paman, inggih punika Jaran Dawuk kaliyan Jaran Guyang, kula kinten tiyang kalih saged mrantasi damel, awit sugih pangreka daya.”</i> (kaca 25)	<i>psikologis lan sosiologis</i>	gadhah kathah pangreka daya	207
		Sawise nyembah Jarang Dawuk lan Jaran Guyang banjur bidhal, lakune numpak jaran. Pancen Manggalayuda loro mau padha sembada, dhasar pawakane gedhe dhuwur , kekendelane kena dipercaya. (kaca 26)	<i>fisiologis</i>	badanipun gedhe dhuwur	208
		<i>Sawise nyembah Jarang Dawuk lan Jaran Guyang banjur bidhal, lakune numpak jaran. Pancen Manggalayuda loro mau padha sembada, dhasar pawakane gedhe dhuwur, kekendelane kena dipercaya.</i> (Asmara, 1982: 20; no. data 222)	<i>peran lan watek sosiologis</i>	Manggalayuda ing Kadipaten Kledung	221
17.	Jarang Guyang	<i>“Wonten paman, inggih punika Jaran Dawuk kaliyan Jaran Guyang, kula kinten tiyang kalih saged mrantasi damel, awit sugih pangreka daya.”</i> (kaca 25)	<i>psikologis lan sosiologis</i>	gadhah kathah pangreka daya	209
		<i>Sawise nyembah Jarang Dawuk lan Jaran Guyang banjur bidhal, lakune numpak jaran. Pancen Manggalayuda loro mau padha sembada, dhasar pawakane gedhe dhuwur, kekendelane kena dipercaya.</i> (Asmara, 1982: 20; no. data 222)	<i>peran lan watek sosiologis</i>	Manggalayuda ing Kadipaten Kledung	222
18.	Resi Sumbing	<i>“He Guntur Geni, rungokna gobogmu. Ya aku iki sing jeneng Resi Sumbing, andel-andeling wong Kledung.”</i> (kaca 48)	<i>peran lan watek sosiologis</i>	andel-andeling Kledung	211
		<i>“O yen ngono kowe wong tuwa ora kena digawe becik, yen kowe arep mbelani kancamu, ayo majuha, sagendhingmu bakal dak ladeni.”</i> (kaca 49)	<i>psikologis lan sosiologis</i>	sepuh	212

Tabel Salajengipun

No	Nama Paraga	Titikan	Babagan ingkang Dipunandharaken	Watekipun Paraga	No. Data
		<p>“Lajeng siasat punapa ingkang sae paman Resi.”</p> <p>“<i>Punika makaten angger Adipati. Saenipun anggen kita badhe nggebag Sigaluh wayah dalu kemawon, lan sadaya prajurit boten kening rame-rame, amrih boten ngetawisi. Praja Sigaluh kedah kita kupeng mubeng lan kajagi rapet dening para prajurit kanthi sikep gegaman. Mangke manawi sampun kinampung wakul, nembe kita melai anggempur. Mesthi prajurit Sigaluh lajeng bingung lan gampil kita ringkus.</i>”</p> <p>“O inggih punika siasat ingkang sae, kula netujoni sanget paman Resi. Lha paman Patih Arya Belik kados pundi.” (kaca 43)</p>	psikologis lan sosiologis	sugih akal	210
		Manggalayuda Agung Guntur Geni mencolot ngrangsang Resi Sumbing, nanging Resi Sumbing sanajan wis tuwa katon gesit banget, endha mlumpat karo tangane kumlawe nyampluk awake Guntur Geni. (kaca 48)	psikologis lan sosiologis	sepuh	213
		Guntur Geni saiki ngerti yen lagi adu arep karo resi kang sekti mandraguna , sugih kasekten, lan ora kena nyepelekake mungsuh. (kaca 48)	peran lan watek sosiologis	resi ingkang sekti mandraguna	215
		Nanging Resi Sumbing dhasare pancen wong wekti mandraguna , sanajan wis blokeran ngetokake getih, ora direwes. (kaca 49)	peran lan watek sosiologis	resi ingkang sekti mandraguna	216
		Resi Sumbing kaget. Prajurit Kledung genti surak gumuruh, weruh Manggalayuda Agung Guntur Geni gugur. (kaca 52)	psikologis	kaget nalika Guntur Geni gugur	217
		<p>“He keparat wong tuwa kang ala rupane. Sapa jenengmu, aja mati tanpa aran.”</p> <p>“He Guntur Geni, rungokna gobogmu. Ya aku iki sing jeneng Resi Sumbing, andel-andeling wong Kledung. Aku ora nrimakake banget marang patine Adipati Sundara lan Patih Arya Belik. Kowe mundura, bocah wingi sore, ratu gustimu konen maju perang tandhing karo aku, arep dak cincang murdane.” (kaca 48)</p>	psikologis	gumedhe	218
		“Naminipun ingkang leres Arya Brahala, lajeng sampun dados Resi Sumbing. Lajeng ngadegaken padepoka wonten bawah Kledung, muridipun kathah. Sareng Adipati Sundara sumerap dhateng kasektenipun Resi Sumbing, mila lajeng dipun dadosaken senopati Kledung. ” (kaca 55)	peran lan watek sosiologis	senopati Kledung	219

Tabel Salajengipun

No	Nama Paraga	Titikan	Babagan ingkang Dipunandharaken	Watekipun Paraga	No. Data
		<i>“Mula luwih becik kowe baliya bae Resi Sumbing menyang dhangkamu. Aku rak ora ana urusane karo kowe. Kowe wis tuwa, becike malah kowe goleka sampurnaning pati, supaya dosamu dingapura dening Pangeran.”</i> (kaca 48)	<i>psikologis lan sosiologis</i>	sepuh	214
		<i>“He Guntur Geni. Memper kowe bisa dadi Manggalayuda Agung praja Sigaluh, awit kowe pancen bocah sekti mandraguna. Aku bungah banget oleh tandhing wong sing kaya kowe. Ya wong sing kaya kowe kuwi sing dak goleki.”</i> (kaca 48)	<i>psikologis</i>	bungah nalika saged tandhing kaliyan bocah ingkang sekti	220